

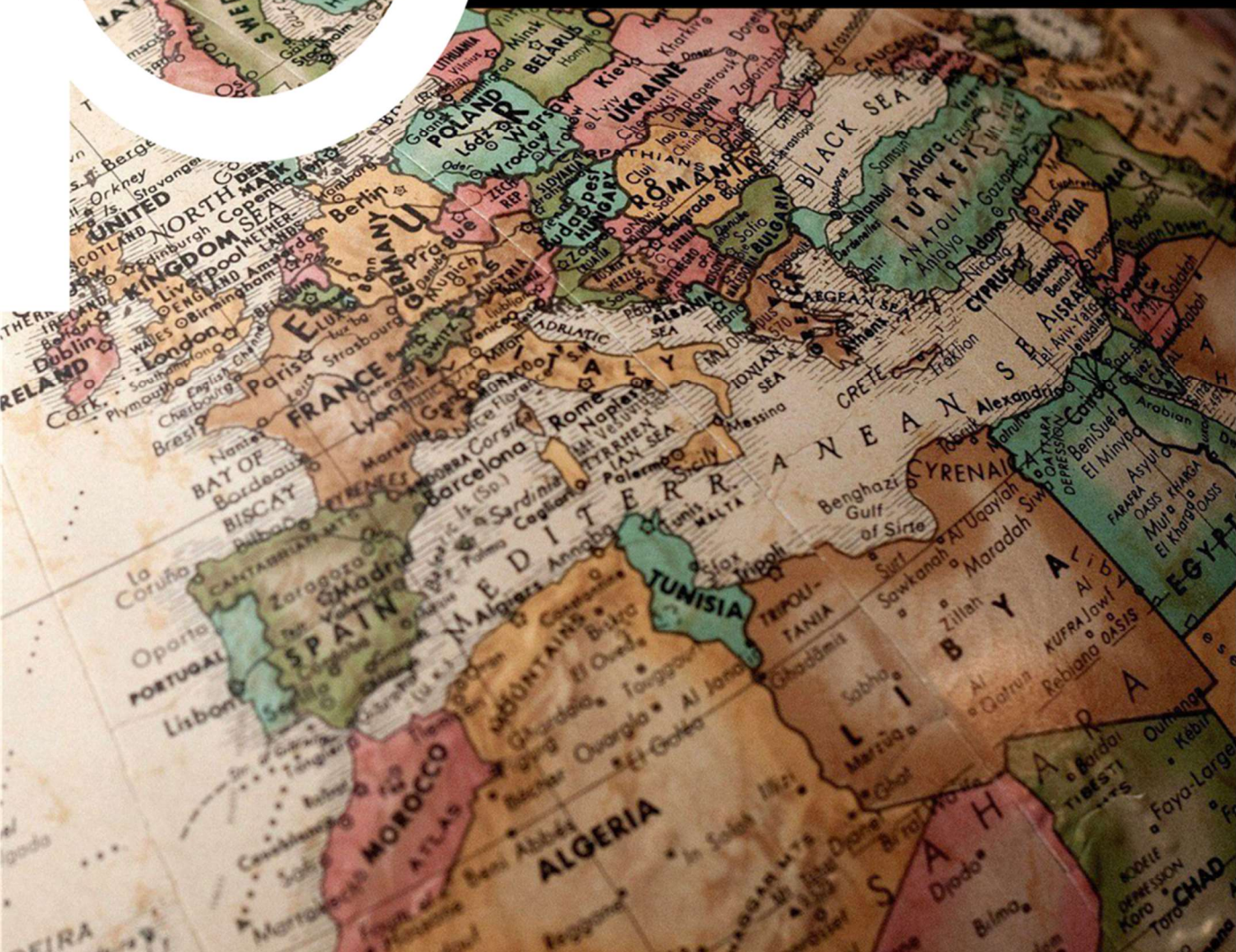
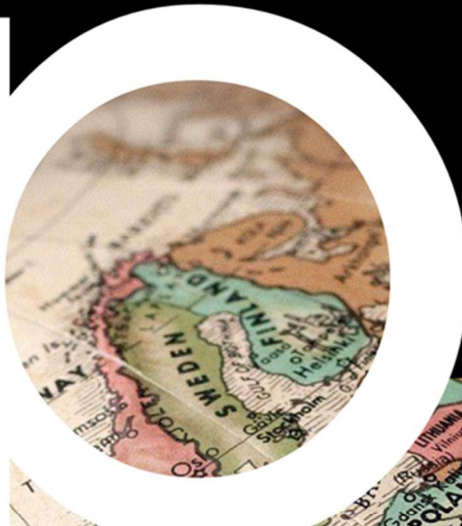
PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék
ISSN 2732-1851

pólusok ...

polarities

V. évf. 1. szám – Vol. 5, Issue 1. (2024)

UNIVERSITY OF PÉCS

Faculty of Humanities and Social Sciences
Department of Political Science and International Studies
ISSN 2732-1851

PÓLUSOK FOLYÓIRAT

HU ISSN 2732-1851

DOI 10.15170/PSK

A Pólusok folyóirat célja a politikatudomány, valamint a nemzetközi tanulmányok területén elért tudományos eredmények közzélése, az érintett diszciplínákhoz köthető szakmai fórumok gazdagítása. A folyóirat évente két alkalommal (tél/tavaszi–nyári/őszi) jelenik meg, online lapszámok formájában.

Főszerkesztő

Prof. Dr. Kákai László, tanszékvezető egyetemi tanár, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék, Pécsi Tudományegyetem

Szerkesztőség:

Deák Máté (recenzió rovat)
Glied Viktor (folyóirat marketing)
Kacziba Péter (felelős szerkesztő)
Lechner Zoltán (olvasószerkesztő)

A szerkesztőbizottság tagjai:

Bejma, Agnieszka
Bretter, Zoltán
Egeresi, Zoltán
Koller, Boglárka
Merkovity, Norbert
Natasza, Styczynska
Pánovics, Attila
Raptopulos, Nikolaos
Schmidt, Andrea
Szappanyos, Melinda
Szente-Varga, Mónika

Tarrósy, István
Vadál, Ildikó
Vladimír, Naxera
Vörös, Zoltán

MTA besorolás (Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya, 2023):

Politikatudományi Bizottság: B
Nemzetközi és Fejlődéstanulmányok Bizottság: B
Regionális Tudományok Bizottsága: C

Kiadó:

PTE BTK Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék

Cím: H-7622 Pécs, Ifjúság útja 6.

Elérhetőség: polusok@pte.hu

A folyóiratban megjelenő írások a Creative Commons Nevezd meg - Nem Kereskedelmi – ShareAlike 4.0 nemzetközi licenc alatt kezeltek.

 CC BY-NC-SA 4.0

POLARITIES
Journal of Political and International Studies
HU ISSN 2732-1851
DOI 10.15170/PSK

The Polarities (Pólusok) journal aims to publish results obtained in the field of political science and international studies and to contribute to the professional forums of these disciplines. The journal is published twice a year (winter/spring and summer/autumn) in the form of online issues.

Editor-in-Chief:

Prof. Dr. László Kákai, Head of Department, Department of Political Science and International Studies, University of Pécs

Editors:

Máte Deák (book reviews)
Viktor Glied (journal marketing)
Péter Kacziba (managing editor)
Zoltán Lechner (copy editor)

Editorial Board:

Bejma, Agnieszka
Bretter, Zoltán
Egeresi, Zoltán
Koller, Boglárka
Merkovity, Norbert
Natasza, Styczynska
Pánovics, Attila
Raptopulos, Nikolaos
Schmidt, Andrea
Szappanyos, Melinda
Szente-Varga, Mónika
Tarrósy, István

Vadál, Ildikó
Vladimír, Naxera
Vörös, Zoltán

Qualification by the Hungarian Academy of Sciences (2023):

HAS IX. Section of Economics and Law, Political Science Committee: **B**
HAS IX. Section of Economics and Law, International and Development Studies Committee: **B**

Publisher:

Department of Political Science and International Studies, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Pécs

Address: H-7622 Pécs, Ifjúság útja 6.

Email: polusok@pte.hu

All articles published in this journal are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

 CC BY-NC-SA 4.0

TARTALOMJEGYZÉK/CONTENT

TANULMÁNYOK ROVAT/RESEARCH ARTICLES

Alkotmányossági dilemmák az eutanázia kapcsán
Vadál Ildikó, Szappanyos Melinda.....2-24
(*Constitutional Dilemmas in the Hungarian Regulation of Euthanasia – Hungarian*)

A görög-török tengerjogi viták alakulása Kiriákosz Micotákisz kormányzási időszakában
Csorba Éva.....25-40
(*Developments of the Greek-Turkish Maritime Disputes during Kyriakos Mitsotakis' Administration – Hungarian*)

Az ukrajnai menekültekkel kapcsolatos vélemények rövid távú változásai
Galgóczi Eszter, Petrovics Nándor.....41-60
(*Short-Term Changes in Opinions on Refugees from Ukraine – Hungarian*)

Turkey's response to the war in Ukraine in the context of systemic changes and regional dynamics (*English*)
Lechner Zoltán.....72-94

A politikai részvétel diskurzusai a magyar fiatalok körében
Déri András, Szabó Andrea.....95-118
(*Discourses of Political Participation Among Young Hungarians – Hungarian*)

RECENZÍÓ ROVAT/BOOK REVIEW

Tartózkodástól az aktívabb katonai szerepvállalásig.....61-66
Speck Gyula
(*From Abstention to More Active Military Involvement – Hungarian*)

Ciprus: A földrajzi tér és a nagyhatalmak fogságában.....67-71
Balogh Ádám
(*Cyprus: In the Grip of Geographic Space and the Great Powers – In Hungarian*)

ALKOTMÁNYOSSÁGI DILEMMÁK AZ EUTANÁZIA SZABÁLYOZÁSA KAPCSÁN

Vadál Ildikó

habilitált egyetemi docens

Pécsi Tudományegyetem

Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék

ORCID 0009-0009-6003-170X

Szappanyos Melinda

egyetemi adjunktus

Pécsi Tudományegyetem

Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék

ORCID 0000-0002-5569-9037

Dol:

10.15170/PSK.2024.05.01.01

Publikálva: 2024.04.07.

Hivatkozás:

Vadál, Ildikó – Szappanyos Melinda (2024): Alkotmányossági dilemmák az eutanázia szabályozása kapcsán. *Pólusok*, 5(1), 2-24.

Egyéb Információk:

-

A folyóiratban megjelenő írások a Creative Commons Nevezd meg - Nem Kereskedelmi - ShareAlike 4.0 nemzetközi licenc alatt kezeltek.

 CC BY-NC-SA 4.0

Absztrakt

Tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy az eutanázia szabályozást összevessük Magyarország Alaptörvényével. Természetesen a téma kimeríthetetlen, ezért a kutatást folytatni fogjuk a későbbiekben új szempontok bevonásával. Célunk az eutanázia szabályozásának alkotmányossági vizsgálata. Ennek során igyekszünk választ adni arra, hogy az életvégi döntések meghozatalára vonatkozó jogszabályaink biztosítják-e az Alaptörvényben szabályozott alapjogok érvényesülését. Különös figyelmet fordítunk az emberi méltósághoz való jogra; az önrendelkezési jogra; a diszkrimináció tilalmára; a kínzás, a megalázó, kegyetlen bánásmód tilalmára; a magánélethez való jog védelmére. Tanulmányunkkal nem pusztán a hatályos joganyag kritikai elemzésére vállalkozunk, hanem az eutanázia Alaptörvénnyel összhangban álló, az emberi élet védelmét középpontba helyező szabályozására fogalmazunk meg javaslatokat és elveket.

Kulcsszavak: eutanázia, élethez való jog, emberi méltóság, önrendelkezési jog, hátrányos megkülönböztetés tilalma.

Az elemzés célja, elméleti és jogi keretel

Tanulmányunkban az eutanázia hazai szabályozásának alkotmányossági vizsgálatára vállalkozunk. A témában született hazai és nemzetközi szakirodalom rendkívül gazdag, a tárgykör interdiszciplináris jellegének megfelelően az eutanáziát több oldalról vizsgálják. Találkozunk többek között etikai, vallási, politikai, orvostudományi, morális, alkotmányjogi és büntetőjogi megközelítésekkel (többek

között: Jobbágyi, 2004, Sándor, 2011, Hegedűs, 2000, Blasszauer, 1999, Halmaj, 2007, Filó, 1999, Busch, 2011). A magunk részéről jelen tanulmányban nem szeretnénk ismétlésekbe bocsátkozni, ezért nem célunk sem a hazai, sem a nemzetközi szakirodalomban eddig megjelent összes álláspont ismertetése és szintetizálása.

Mindössze arra vállalkozunk, hogy az eutanáziára vonatkozó jelenleg hatályos szabályozást összevessük Magyarország Alaptörvényével és – egy következő munkában – a magyar joganyagot az Emberi Jogok Európai Egyezményének szabályaival az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatát vizsgálva (EJEB, 2023). Ez utóbbi azért sem lesz a további kutatás során megkerülhető, mert a Bíróság a kézirat leadásának idején maga is foglalkozik egy magyar vonatkozású ügygel (Karsai kontra Magyarország, 32312/23). Az ügy végkimenetele alapvető jelentőségű lehet a hatályos magyar szabályozás jövőjét illetően.

Jelen alkotmányjogi vizsgálatunkban arra fókuszálunk, hogy az egészségügyi ellátások visszautasítására vonatkozó szabályozás és az aktív eutanázia tilalma sérti-e az Alaptörvény rendelkezéseit. Nem foglalkozunk annak bemutatásával, hogy más országokban milyen lehetőséget biztosítanak a jogszabályok az eutanáziára, és melyek a nemzetközi gyakorlat tapasztalatai. Mivel mind a hazai, mind a nemzetközi irodalomban sokan megtették, mi felmentve érezzük magunkat a különböző vallások eutanáziával kapcsolatos álláspontjának bemutatásától, valamint politikai, etikai, filozófiai dilemmák áttekintésétől, noha tisztában vagyunk azzal, hogy ez utóbbiak is befolyásolhatják az eutanázia megítélését. A hatályos szabályozás *alkotmányosságát vizsgálva* azonban véleményünk szerint az előbb felsorolt szempontok nem relevánsak.

Nem kívánunk állást foglalni abban a morális, filozófiai, vallási vitában, hogy az életről és a halálról való döntés mennyiben etikus, ellentétes-e azzal, amire az orvos felelködött, morálisan kérhet-e segítséget a beteg élete méltó befejezéséhez; mi kizárólag a hatályos szabályozás alkotmányossági vizsgálatára vállalkozunk.

Munkánk elején szükségesnek tartjuk tisztázni a fogalomhasználatunkat, mivel az eutanáziával foglalkozó tanulmányok nem mindig értelmezik azonos módon az eutanázia különböző típusainak megjelölését (Hámori, 2010).

Az alkotmányjog síkján eutanáziáról akkor beszélünk, ha az élet kioltására kifejezetten a beteg kérésére az orvos közreműködésével kerül sor. Ez történhet aktív módon (ha az orvos a beteg kérésére bizonyos szereket – pl. injekció, mérge – ad a halál előidézésére); és történhet passzív módon (ha az orvos a beteg kérésére az élet meghosszabbítására alkalmas kezelést elmulasztja). Munkánkban a passzív és az aktív eutanázia fogalmakat ennek megfelelő értelemben használjuk:

- Passzív eutanáziának tekintjük: amikor az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvényben (a továbbiakban: Eütv.) szabályozott eljárás keretében a beteg az életmentő beavatkozásokat és kezeléseket visszautasítja. Ez esetben

az orvosi kezelések abbahagyása gyorsítja meg a beteg halálának bekövetkezését. A köznyelvben ezt szemléletesen „halni hagyásként” nevezik.

- Aktív eutanáziának tekintjük: amikor az orvos a „halálba segíti” a beteget, azaz kérésére valamilyen szer adásával elősegíti a halál bekövetkezését.

Elemzésünk alkotmányjogi megközelítést alkalmaz, de a szabályozás ellentmondásainak feltárása során nem kerülhetjük el a büntetőjog releváns rendelkezéseinek áttekintését sem. Különösen azért sem, mert az aktív eutanázia magyarországi tilalma büntetőjogi síkra tereli az elemzést.

Az Eütv. nem teszi lehetővé az aktív eutanáziát, ezért az orvos a Büntető törvénykönyv (2012. évi C. törvény, a továbbiakban: Btk.) szerint büntetendő. Amennyiben elemzésünk alapján arra a megállapításra jutunk, hogy hatályos Alaptörvényünkkel az aktív eutanázia lehetőségének biztosítása lenne összhangban, akkor a Btk. megfelelő szakaszai is módosításra szorulnak. Ennyiben tárgya a szabályozás vizsgálatának a büntető joganyag.

Nem tárgya jelen tanulmánynak az AB két eutanázia határozatának bemutatása (22/2003. (IV. 28.) AB hat. (a továbbiakban: első eutanázia határozat) és 23/2014. (VII. 22.) AB hat. (a továbbiakban: második eutanázia határozat), ezek kritikai elemzését a szakirodalom több ízben elvégezte (többek között: Halmai, 2007; Zakariás, 2022). Azért sem az Alkotmánybíróság előtt szerepelt indítványok alapján vizsgáljuk a témát, mert az AB alkotmányossági vizsgálata két okból sem lehetett teljes. Egyrészt: az indítványhoz kötöttség miatt nem térhettek ki olyan rendelkezések vizsgálatára, amelyeket a beadványokban nem támadtak (holott attól még lehet, hogy alkotmányellenesek). Másrészt: olyan jogszabályi rendelkezések alkotmányosságát sem vizsgálhatta a taláros testület, amelyeket érintettség hiányában az indítványozók nem támadhattak volna meg alkotmánybíróság előtt. Ezeket az indítványokat az AB visszautasította, de az indítvány visszautasítása nem azt jelenti, hogy a megtámadott jogszabályhelyek nem alkotmányellenesek. Elemzésünk során bennünket ezek a korlátok nem kötöttek.

A joganyag alkotmányossági vizsgálata során azonban kritikai éllel vagy egyetértőleg hivatkozunk az Alkotmánybíróság döntéseiben megjelenő elvekre, *amennyiben a hatályos szabályozás alakulását befolyásolták*. Az AT negyedik módosítása kimondta, hogy az Alaptörvény hatálybalépése előtt meghozott alkotmánybírósági határozatok hatályukat veszítik. E rendelkezés nem érinti az ezen határozatok által kifejtett joghatásokat (AT Záró és vegyes rendelkezések 5. pont). Ezért az Alkotmánybíróság 2012. előtt hozott határozataiban megjelenő érvekre és jogelvekre csak akkor hivatkozunk, ha az Alaptörvény adott rendelkezése és az Alkotmány megfelelő szakasza tartalmilag és szövegösszefüggését tekintve megegyezik.

Az Emberi Jogok Európai Egyezménye – más nemzetközi emberi jogi szerződésekhez hasonlóan – nem (nem lehet) olyan részletes, mint a nemzeti jog

vonatkozó, kimerítő szabályai. Ezért fontos az EJEE szövege mellett felderíteni, hogy mit mond az eutanáziáról és annak – emberi jogi szempontból megfelelő – szabályozásáról az azt esetjogon keresztül értelmező Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB).

Az eutanáziára vonatkozó hatályos magyar joganyag és második tanulmányunkban az EJEB gyakorlatának elemzésével a *célunk nem a puszta jogszabáylelemzés és az alaptörvényellenesnek ítélt szakaszok kiemelése, hanem az, hogy ez alapján elveket, irányokat, javaslatokat fogalmazzunk meg az eutanázia egy lehetséges jövőbeni, az alaptörvénnyel összhangban álló szabályozására*. Tanulmányunk záró részében a hatályos szabályozás módosításához, esetleg egy az eutanáziára vonatkozó új törvény megalkotására vonatkozó javaslatokat igyekszünk megfogalmazni. Szándékunk egy olyan szabályozás felvázolása, amely amellet, hogy lehetőséget biztosít az emberi élet méltó befejezésére, egyúttal *az emberi élet védelmét a középpontba helyezve* elkerüli, hogy a szabályozás az emberi élet kioltására vonatkozó tilalom felpuhítása miatt az emberi életet veszélyeztesse.

Az eutanáziára vonatkozó hatályos szabályok

Az eutanáziát az elmúlt évtizedekig a politika, a jogi szabályozás és talán a közvélemény is tabuként kezelte. Napjainkban tapasztalható e tekintetben némi elmozdulás egyes európai országokban (Cohen et al., 2014), amit véleményünk szerint a magyar jogi szabályozás nem követett. A szabályozás lényegében negyedszázada változatlan. Jól jelzi a téma szemérmes kezelését az is, hogy *az eutanázia kifejezést a mai napig egyetlen egy magyar jogszabály sem használja*. A passzív eutanázia lehetőségére vonatkozó szabályozást jelenleg az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (Eütv.) „Az ellátás visszautasításának joga” elnevezésű fejezete tartalmazza. A kormány az Eütv-ben kapott felhatalmazás alapján (247. §-a (1) bek. a) pont) adta ki az Egyes egészségügyi ellátások visszautasításának részletes szabályairól szóló 117/1998. (VI.16.) kormányrendeletet, amely a törvényt technikainak vélt szabályokkal egészíti ki.

Tény azonban, hogy az Eütv. szabályai 1997-ben óriási lépést jelentettek a korábbi joganyaghoz képest, hiszen egészen addig a jogszabályok a gyógyíthatatlan betegek számára semmilyen formában nem tették lehetővé az életvégi döntések meghozatalát. Az első büntetőjogi kódexünk, a *Csemegi kódex* még az emberölés privilegizált eseteként szabályozta a kívánatra ölést. Nem biztosított tehát büntetlenséget az elkövetőnek, de enyhébb büntetés kiszabását tette lehetővé. Ezt követően az új Btk. 1961-ben a kívánatra ölés tényállását megszüntette és emberölésként értékelte (1961. évi V. törvény). A szakirodalom is teljesen elutasította az eutanáziát. Kőrösi (2017) mutat rá tanulmányában, hogy a korban olyan neves szerzők, mint Törő Károly, Nizsalovszky Endre és Horváth Tibor is arra az álláspontra jutottak,

hogy a jog nem engedi meg a személyhez fűződő jogokról – így az élethez való jogról sem – a lemondást, az étellel való bármilyen irányú rendelkezés kizárták. A hatályos büntető törvények alapján, a beteg akaratát végrehajtó orvos tevékenysége emberölésnek, öngyilkosságban való közreműködésnek, foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetésnek, esetleg segítségnyújtás elmulasztásának minősült (Halmi & Tóth, 2008).

Ehhez képest jelentett előrelépést az Eütv., amely meghatározott feltételek megléte esetén lehetővé tette a gyógyíthatatlan betegek számára az ellátás visszautasítását. A törvényt az eutanázia ellenzői és támogatói egyaránt kritikával illették. Tanulmányunk célja a hatályos szabályozás alkotmányossági szempontú vizsgálata, ezért annak rövid ismertetését nem kerülhetjük el.

Az Eütv. rögzíti, hogy az egészségügyi ellátás során a beteg *emberi méltóságát* tiszteletben kell tartani (Eütv. 10. § (1) bek.). Ezzel a törvény tulajdonképpen egy plusz garanciát iktat a jogrendbe, hiszen az AT II. cikkében foglaltaknak megfelelően az emberi méltóság sérthetetlen, akár egészséges, akár beteg emberről van szó. Az eutanázia lehetősége szempontjából az Eütv. nagyon fontos szakaszai a *beteg önrendelkezési jogát* rögzítő 15-19. §-ai. Az önrendelkezési jog keretében a beteg szabadon döntheti el, hogy igénybe kívánja-e venni az orvosi ellátásokat, milyen egészségügyi kezelésekre egyezik bele és melyekre nem. A beteget megillető önrendelkezési jog kizárólag törvényben meghatározott esetekben és módon korlátozható. Ezt a korlátozást végzi el rögtön az Eütv., amely az önrendelkezési jog gyakorlását feltételekhez köti. A törvényben külön szabályok vonatkoznak a cselekvőképes betegekre és a cselekvőképtelen betegekre, a korlátozottan cselekvőképes kiskorúakra és a cselekvőképességükben az egészségügyi ellátással összefüggő jogok gyakorlása tekintetében részlegesen korlátozott betegekre.

A *cselekvőképes beteg* számára két esetben is feltételekhez köti, illetve korlátozza az önrendelkezési jog gyakorlását, azaz a kezelés visszautasításának jogát:

- A törvény formai feltételek meglétéhez köti az ellátás visszautasítását, ha annak elmaradása következtében a beteg egészségi állapotában súlyos vagy maradandó károsodás következne be: ilyen esetben a kezelés csak közokiratban vagy teljes bizonyító erejű magánokiratban utasítható vissza, illetve a beteg írásképtelensége esetén két tanú együttes jelenlétében.
- Formai feltételeken túl érdemi feltételek meglétéhez is köti az ellátás visszautasítását, ha az életfenntartó vagy életmentő beavatkozásról van szó. Ez utóbbi esetben a formai feltételeken túl a cselekvőképes betegnek csak akkor van lehetősége a kezelés visszautasítására, ha olyan súlyos betegségben szenved, amely az orvostudomány mindenkori állása szerint rövid időn belül – megfelelő egészségügyi ellátás mellett is – halálhoz vezet és gyógyíthatatlan.

A cselekvőképes betegnek (!) ez a közokiratban vagy teljes bizonyító erejű magánokiratban (a beteg írásképtelensége esetén két tanú együttes jelenlétében) tett nyilatkozata is csak akkor érvényes, ha három tagú orvosi bizottság egybehangzóan, írásban nyilatkozik arról, hogy:

- a beteg döntését annak következményei tudatában hozta meg,
- a döntés feltételei fennállnak (valóban olyan súlyos betegségben szenved, amely az orvostudomány mindenkori állása szerint rövid időn belül – megfelelő egészségügyi ellátás mellett is – halálhoz vezet és gyógyíthatatlan),
- továbbá a beteg az orvosi bizottság nyilatkozatát követő 3. napon – két tanú előtt – ismételten kinyilvánítja a visszautasításra irányuló szándékát.
- A beteget azonban ebben az esetben is meg kell kísérelni rábírní döntésének megváltoztatására. A kezelés elutasítására vonatkozó nyilatkozatát a beteg bármikor, formai kötöttségek nélkül visszavonhatja.

Külön szabályok vonatkoznak a *cselekvőképtelen betegek*re, a korlátozottan cselekvőképes kiskorúakra és a cselekvőképességükben az egészségügyi ellátással összefüggő jogok gyakorlása tekintetében részlegesen korlátozott betegek (a továbbiakban a dolgozat szóhasználatában: cselekvőképtelen betegek). A cselekvőképtelen beteget nem illeti meg az ellátás visszautasításának joga, ha ezzel egészségi állapotukban várhatóan súlyos vagy maradandó károsodás következne be. Ha a cselekvőképtelen beteg esetében az életfenntartó vagy életmentő beavatkozás visszautasítása merül fel, akkor az egészségügyi szolgáltató kérelmet terjeszt elő a beleegyezés bíróság általi pótlása iránt. A járási bíróság nemperes eljárásban vizsgálja a feltételek meglétét és hozza meg döntését.

Szabályozza az Eütv. a köznyelvben és a szakirodalomban egyaránt *élő végrendeletnek* nevezett nyilatkozatot. Lehetővé teszi, hogy a cselekvőképes személy a későbbi esetleges cselekvőképtelensége esetére közokiratban visszautasítsa az életfenntartó vagy életmentő beavatkozásokat. A cselekvőképes személynek lehetősége van arra is, hogy közokiratban megnevezze azt a cselekvőképes személyt, aki ezt a nyilatkozatot helyette cselekvőképtelensége esetén majd megteszi.

Az élő végrendeletben az egészségügyi ellátás visszautasításának feltétele, hogy a beteg:

- gyógyíthatatlan betegségben szenved és
- betegsége következtében önmagát fizikailag ellátni képtelen, illetve
- fájdalmai megfelelő gyógykezeléssel sem enyhíthetők.

Az Alkotmánybíróság 24/2014. (VII. 22.) AB határozata értelmében a nyilatkozathoz nem kell csatolni pszichiáter szakorvos egy hónapnál nem régebbi véleményét és

azt nem kell két évente megújítani, az Eütv. ezeket a rendelkezéseit az Alkotmánybíróság megsemmisítette.

Véleményünk szerint az egészségügyi ellátás visszautasításának jogát a törvényalkotó kevésbé szigorú feltételek meglétéhez köti – azaz *szélesebb körben megengedi* – az élő végrendeletet tevő személyek részére (sőt: a helyettük nyilatkozó személyeknek is), mint a gyógyíthatatlan betegségben szenvedő cselekvőképes betegeknek. A hatályos szabályozás alapján a cselekvőképes személy cselekvőképessége esetére (és az általa megnevezett cselekvőképes személy) nyilatkozhat úgy, hogy visszautasítja az ellátást, ha a beteg önmagát fizikailag ellátni képtelen vagy fájdalmait gyógykezeléssel sem enyhíthetők. Élő végrendeletben nem csak terminális állapotú beteg utasíthatja vissza az életmentő kezelést. Élő végrendelet hiányában azonban a cselekvőképes beteg csak akkor utasíthatja vissza az életmentő kezelést, ha olyan súlyos betegségben szenved, amely az orvostudomány mindenkori állása szerint rövid időn belül, megfelelő egészségügyi ellátás mellett is a halálhoz vezet.

Az egészségügyi ellátások visszautasításának részletes szabályait a 117/1998. (VI.16.) kormányrendelet szabályozza, amely az életmentő, életfenntartó beavatkozások visszautasításával kapcsolatos, elsősorban technikai jellegűnek tekintett részletszabályokat rendezi. Kiterjed még a kormányrendelet azon ellátások visszautasítására is, amelyek elmaradása súlyos vagy maradandó károsodást eredményezhet. Az életfenntartó beavatkozás visszautasítása esetére az egészségügyi intézmény kötelezettségévé teszi a három tagú orvosi bizottság haladéktalan felállítását, valamint szabályozza a bizottság tagjainak feladatát. (Korm.rend. 3-4.§). A beteg jogai gyakorlásához szükséges feltételek biztosítását az egészségügyi ellátó szervezet feladatává teszi. A beteg nyilatkozatát tartalmazó közokirat elkészítésének költségeit azonban a beteg terheli (Korm.rend. 2.§).

Az aktív eutanázia választását, azaz az orvos tevéleges segítségének igénybevételét az Eütv. nem teszi lehetővé a gyógyíthatatlan betegségben szenvedők számára. Amennyiben az orvos valamilyen szer adásával segítséget nyújt a betegnek az élete befejezéséhez, azt a hatályos Büntető törvénykönyv emberölésként, esetleg öngyilkosságban közreműködésként szankcionálja. A magyar büntető jogban az emberi élet fokozott büntetőjogi védelemben részesül. Ez összhangban áll a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányával*, amely szerint „Minden emberi lénynek vele született joga van az életre. E jogot a törvénynek védelmeznie kell.” (1976. évi 8. törvényerejű rendelet) A Btk. alapján az élet kioltásának minden formája, így a szándékos és a gondatlan emberölés is büntetendő (Btk. 160. §). Az öngyilkosság megkísérlése nem büntetendő, de az öngyilkosságban közreműködés – például az elkövetéséhez való segítségnyújtás – a Btk. által pönalizált (162. §). A méltányosságból és a kívánságra ölés ma Magyarországon ugyanolyan büntetőjogi megítélés alá esik, azaz szándékos emberölésért felel, aki a sértett életét elviselhetetlen fájdalmi megszüntetése céljából, annak kérésére oltja ki.

Az orvos, aki a gyógyíthatatlan beteg kérésére aktív eutanáziában működik közre, szándékos emberölést, esetleg – magatartásától függően – öngyilkosságban való közreműködést – valósít meg. A passzív eutanázia büntetőjogilag más megítélés alá esik. Ebben az esetben az orvos a beteg kérésének megfelelően abbahagyja az életet fenntartó kezeléseket. A beteg halálának oka azonban nem a kezelés abbahagyása. Ebben az esetben a betegség természetes lefolyása vezet a halálhoz. Nem áll fenn okozati összefüggés a halál és az orvos mulasztása között, ezért passzív eutanázia esetén nem vonható felelősségre büntetőjogilag az orvos (Busch, 2011).

A szabályozást összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a passzív eutanáziát a hatályos jogszabályaink szigorú feltételek megléte esetén megengedik. Az abban közreműködő orvos nem követ el bűncselekményt. Az aktív eutanáziát – amelynek egyébként a célja és az eredménye is megegyezik a passzív eutanáziával – a magyar jogszabályok nem teszik lehetővé. Az abban közreműködő orvos magatartása büntetőjogi szankciót von maga után.

A szabályozás az Alaptörvény tükrében

Az eutanázia hatályos szabályozásának alkotmányossági vizsgálata előtt a következő kutatói kérdések fogalmazódtak meg bennünk:

1. Vajon szükség van-e az eutanázia lehetőségének jogi szabályozására?
2. A hatályos szabályozás nem sérti-e az emberi méltóságot?
3. Biztosítja-e a gyógyíthatatlan betegek részére az önrendelkezési joguk gyakorlását? Az önrendelkezési jog korlátozása az emberi élet, mint abszolút és korlátozhatatlan érték védelme érdekében szükséges-e? Ha igen, akkor az elérni kívánt céllal arányban áll-e ez a korlátozás?
4. A hatályos szabályozás beleütközik-e a hátrányos megkülönböztetés tilalmába?
5. Nem ütközik-e a kínzás, megalázó, kegyetlen bánásmód tilalmába?
6. Biztosítja-e a magánélet védelméhez való jog érvényesülését?

A feltett kutatói kérdéseket a jogi szabályozás alkotmányosságának vizsgálatával igyekszünk megválaszolni.

Vajon szükség van-e az eutanázia lehetőségének jogi szabályozására?

Az Alaptörvény I. cikke rögzíti, hogy az ember sérthetetlen és alapvető jogait tiszteletben kell tartani. Védelmüket az állam elsőrendű kötelezettségévé teszi. Az állam intézményvédelmi kötelezettsége az élethez való joggal és a többi alapvető joggal kapcsolatban azonban nem merül ki abban, hogy tartózkodnia kell a megsértésüktől. Megfelelő jogszabályi környezet biztosításával gondoskodnia kell arról, hogy a

jogosultak gyakorolni tudják alapvető jogaikat, valamint, hogy senki indokolatlanul ne korlátozza, és ne sértse azokat.

Az állam életvédelmi kötelezettsége nem csak az egészséges ember életére terjed ki. Ebből következik, hogy az államnak a visszaélések elkerülése érdekében szabályozni kell az életvégi döntések meghozatalának körülményeit. Az élethez való jog érvényesülése érdekében a szabályozásban olyan garanciák szükségesek, amelyek védik az embert és az emberi életet, hogy azt senki ne sérthesse. Ennek megfelelően az állam életvédelmi kötelezettsége véleményünk szerint magában foglalja az eutanázia alaptörvénnyel összhangban álló szabályozását, amely biztosítja a gyógyíthatatlan betegek életvégi döntéseinek érvényesülését.

Ezért volt meglepő számunkra a második eutanáziahatározat élő végrendelettel kapcsolatban tett megállapítása (23/2014. (VII. 22.) AB hat. [147]), ami szerint „Az objektív életvédelmi kötelezettség, mint alkotmányosan igazolható cél, ezért itt nem jöhet szóba, mert a beteg életét semmilyen beavatkozás nem tudja (az orvostudomány állása szerint) megmenteni.” Ha ezt a tételt elfogadnánk és következetesen alkalmaznánk, igen súlyos következményei lennének. Az állam életvédelmi kötelezettsége ugyanis a gyógyíthatatlan betegekkel szemben is fennáll (egyébként a taláros testület az első eutanáziahatározatát még pontosan erre alapozta). Ha az államnak a gyógyíthatatlan betegekkel szemben nem lenne életvédelmi kötelezettsége, nem kellene az eutanáziát szabályozni.

Az emberi méltóság sérelme

Az Alaptörvény már a *preambulumában* is hivatkozik az emberi méltóságra, amikor kinyilvánítja, hogy „Valljuk, hogy az emberi lét alapja az emberi méltóság.” Ezen túl az *AT II. cikke* deklarálja, hogy „Az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.”

Takács mutatott rá tanulmányában (2009), hogy a hatályos magyar joganyagban mintegy harminc alkalommal fordul elő kifejezetten nevesített formában az emberi méltóság fogalma. 2009-ben az Alkotmány mellett tizenöt törvény, öt törvényerejű rendelet, pár kormányrendelet és miniszteri rendelet, valamint néhány szervezeti norma tartalmazta az emberi méltóság fogalmát. Az alaptörvényi rögzítés kötelezi a jogalkotót, hogy a méltóság elvével ellentétes jogszabályt ne alkosson; valamint mindenki mást, hogy konkrét tevékenységével az emberi méltóságot ne sértse. Takács az emberi méltóság elvének deklarálását a különböző jogszabályokban inkább kerülendőnek, mint kívánatosnak tartja. Az alkotmányban megfogalmazott méltóság-garanciát a legtöbb jogterületen elegendőnek ítéli.

Az Eütv. rögzíti, hogy az egészségügyi ellátás során a beteg emberi méltóságát tiszteletben kell tartani (10. § (1) bek.). Megjegyezzük, hogy az Alaptörvény alapján, mind a beteg, mind az egészséges ember méltóságát tiszteletben kell tartani.

Az Alaptörvény szabályaiból következik, hogy az emberi méltóság abszolút kategória, sérthetetlen és korlátozhatatlan. Adódik azonban a kérdés, hogy mit jelent az emberi méltóság fogalma? A szakirodalomban az emberi méltóság fogalmának meghatározására tett legkülönbözőbb jogi, politikai, filozófiai kísérletek (Takács, 2009; Bíró, 2009) mellett megjelentek a méltóság fogalmának alkotmányjogi használhatatlanságát valló nézetek is. Utóbbiak több érvet is felhoznak állításuk alátámasztására; pl. a méltóság fogalma tartalmilag bizonytalan, belőle tetszés szerinti számú és minőségű emberi jog levezethető; mások szerint apriori jogelv, eleve adottnak kell venni, akkor is, ha az alkotmányban egyáltalán nem szerepel; nem tudjuk megnevezni, mi az az emberi minőség, amelyet a társadalom általános tiszteletben részesítene, ezért az emberi méltóság használható fogalmának kialakítására nem lehetséges (Zoltán, 1996).

Mi nem osztjuk az emberi méltóság fogalmának alkotmányjogi használhatatlanságát valló nézeteket. Véleményünk szerint az emberi méltóság *tartalma* szubjektív kategória. Az egyén megítélésétől függ, mi az, amit méltóságának meglétéhez szükségesnek tart. Szubjektív mércéje, saját értékítélete szerint joga van megítélni és eldönteni, hogy számára mit jelent a méltó élet. A méltósághoz való *joga* pedig azt jelenti, hogy az egyén megkövetelheti, hogy ezt az értékítéletét mindenki tartsa tiszteletben. Azt, hogy méltónak vagy méltóságon alulinak tartja az életét, nem ítélni meg helyette sem a környezete, sem az állam. Az állam kötelessége, hogy biztosítsa – megfelelő jogi szabályozáson keresztül –, hogy senki ne korlátozza és sértse az egyén emberi méltóságát. Nem az az állam feladata, hogy eldöntse, milyen életkörülmények az egyén számára méltóak, hanem az, hogy az egyén szubjektív értékítéletének érvényesítéséhez szükséges jogszabályokat megalkossa.

Az Alkotmánybíróság több határozatában foglalkozott az emberi méltóság fogalmának meghatározásával. Már a halálbüntetés alkotmányellenességét kimondó 23/1990. (X.31.) AB határozatban is kifejtette, milyen tartalmat tulajdonít az alkotmány méltóság-fogalmának, és ezt alkalmazta több döntése során (pl. abortuszról, eutanáziáról szóló jogszabályok alkotmányosságai vizsgálata során).

A taláros testület az élethez való jogot és az emberi méltósághoz való jogot határozataiban egységesen kezelte, azokat egységes, oszthatatlan és korlátozhatatlan jogként értékelte. Ez a felfogás a szakirodalomban (Sólyom, 2001) is megjelenik. Mi nem értünk egyet az élethez és méltósághoz való jog elválaszthatatlanságát valló nézetekkel. Az, hogy sem az élethez való jogot, sem a méltósághoz való jogot nem lehet megsérteni, nem lehet korlátozni, nem azt jelenti, hogy a kettő egymás nélkül ne létezhetne. Egyetértünk Kis János azon megállapításával (1992), ami szerint az élet és a méltóság nem képez oszthatatlan egységet; míg az élet eleve korlátozhatatlan (valaki vagy él vagy nem él); a méltóság az ember életében nem feltétlenül érvényesül, azaz vannak olyan körülmények, amelyek korlátozzák (fogolytábor, pszichiátriai osztály).

Nem lehet az embert önkényesen megfosztani a méltóságától, de sajnos előfordulhatnak olyan helyzetek, amelyek következtében megszűnik az ember méltósága. Ennek oka lehet valamilyen betegség, amely miatt magatehetetlenné válik, elviselhetetlen fájdalommal küzd, önmagát ellátni képtelen és ezért méltóságon alulinak értékeli életét. De lehet az oka háború, ahol túsul ejtik, embertelen körülmények között tartják/kínózzák – életben van, de nem nevezhető élete emberhez méltó életnek.

Létezik tehát élet emberi méltóság nélkül, és fordítva is. Az ember életével nem szűnik meg a méltósághoz való jog. Ezt bizonyítják a kegyeleti jogok. Nem igaz, hogy a kegyeleti jogok az életben maradt hozzátartozókat, örökösöket védik. Ezt bizonyítja, hogy utóbbiak hiányában az ügyész felléphet a kegyeleti jogok védelmében.

Véleményünk szerint az emberi méltóság megléte független az emberi élettől. Élő ember sorsa, körülményei, sajnos lehetnek méltóságon aluliak. A méltóság szubjektív kategória. Az egyén maga ítéli meg, hogy számára milyen életkörülmények méltóságon aluliak. Nincs joga sem az államnak, sem harmadik személynek vitatni, hogy a magatehetetlen, önmagát ellátni képtelen állapotot valaki méltóságon alulinak ítél meg. Az emberi méltósága nagy mértékben csökken, vagy úgy ítéli meg, hogy megszűnik, de attól még az élethez való joga nem szűnik meg! A koncentrációs táborba vagy munkaszolgálatra hurcolt személyek esetében sem tudunk arról beszélni, hogy az emberi méltóságuk megmaradt. Emberhez méltatlan körülmények között sínylődnek, de az élethez való joguk megszűnéséről nem beszélhetünk.

Meg kell említenünk, hogy a szakirodalomban előfordul, hogy rangsort, sorrendet próbálnak felállítani az élethez való jog és a méltósághoz való jog között. Nem értünk egyet Tóth J. Zoltánnal, amikor arra a következtetésre jut (2022), hogy a passzív eutanázia esetén az élethez való jog és a méltósághoz való jog közül az egyik nem érvényesül; az élethez való jog háttérbe szorul a méltósághoz való joggal szemben. Álláspontunk szerint érvényesül az élethez való jog, hiszen a méltóságát veszített embert sem lehet megölni, a beteg kérése nélkül az orvos nem hagyhatja abba a kezeléseket. Az állam az eutanázia szabályozásával és feltételekhez kötésével védi a beteg életét: biztosítja az élethez való jogát. Ez azonban jog, nem kötelezettség. A méltóságát veszített ember eldöntheti, hogy befejezi életét vagy tovább éli azt akkor is, ha méltóságon alulinak érzi. *Az élethez való jog és az emberi méltósághoz való jog tehát nem ütközik egymással. Az eutanázia lehetőségének biztosítása estén mindkettő érvényesülhet.*

Vizsgálatok tárgyát képezi még, hogy az állam által a kezelés visszautasításához szabott feltételek sértik-e az emberi méltóságot? Az állam életvédelmi kötelezettségénél kifejtettek alapján szükség van a szabályozásra és az eutanázia gyakorlásának feltételekhez kötésére. A szükségesség mellett kérdés, hogy arányos-e a beteg jogának a korlátozása. Úgy véljük, hogy jogalkotói mérlegelés kérdése, hogy

milyen feltételek szabását tartja kívánatosnak az állam, hogy életvédelmi kötelezettségét teljesítse és a visszaéléseket a beteg érdekében megakadályozza. Ebben a relációban a passzív eutanázia *jogszabályi feltételrendszerének* arányossága vitatható (a következő pontban ezt részletesen elemezzük).

Vitathatatlan azonban véleményünk szerint az aktív eutanázia tilalmának alkotmányellenessége. Az, hogy az embernek joga van az élethez, magában foglalja, hogy lemondhat e joga gyakorlásáról. Az állam azonban ekkor is köteles életvédelmi kötelezettségét teljesíteni: megfelelő jogszabályi környezetet kell biztosítani ahhoz, hogy az egyén szabadon, befolyástól mentesen, önállóan dönthessen az életéről, akkor is, ha a döntése az aktív eutanáziára vonatkozik (mert nincs más lehetősége). Az emberi élet az ember szabad rendelkezése körébe tartozik, az állam és harmadik személy nem sértheti azt, de az egyén rendelkezhet saját életével. Az, hogy aktív vagy passzív eutanázia segítségével tudja méltó módon befejezni a beteg az életét, nem befolyásolja az állam életvédelmi kötelezettségének tartalmát. Köteles ehhez a megfelelő jogszabályi környezetet – az aktív eutanázia szabályozásán keresztül is – biztosítani.

A magunk részéről egyetértünk Tóth J. Zoltán álláspontjával (2022, p. 11), ami szerint „a méltósághoz való jog ténylegesen csak azáltal érvényesülhet, ha az emberek valóban képesnek és alkalmasnak tartjuk arra, hogy az életüket meghatározó legalapvetőbb döntéseket saját maguk hozzák meg”. Az élethez való jog véleményünk szerint magában foglalja az élet megszüntetéséhez, azaz a halálhoz való jogot is. Ha ez nem lenne igaz, akkor az élethez való jog nem jog, hanem kötelezettség lenne.

Az önrendelkezési jog sérelme

A szakirodalom az emberi méltóságból vezeti le az önrendelkezési jogot (Filó, 1999). Véleményünk szerint többről van szó: az önrendelkezési jog érvényesülése nélkül nem beszélhetünk emberi méltóságról. Az élethez való jog és az emberi méltóság korlátozhatatlan alapjog, az önrendelkezési jog gyakorlása azonban *korlátozható*. Az Alaptörvény alapján alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható (I. cikk (3) bekezdése).

Ebből az alaptörvényi rendelkezésből kiindulva a szakirodalom és az Alkotmánybírósági határozatok azt vizsgálják, hogy arányos és szükségszerű-e az önrendelkezési jog korlátozása az élethez való jog érvényesülése érdekében. A magunk részéről ezt a passzív eutanázia szabályozásával kapcsolatban tartjuk releváns kérdésnek, hiszen annak szabályozásával, feltételekhez kötésével a jogalkotó *korlátozza* a beteg önrendelkezési jogát. (Nagyon helyesen, hiszen ez az állam életvédelmi kötelezettségéből ez következik.)

Az Alaptörvény alapján az önrendelkezési jog korlátozható, de nem vonható el. Az aktív eutanázia tiltásával azonban a jogalkotó nem korlátozza a betegek önrendelkezési jogát, hanem *teljes egészében megszünteti azt*. Itt tehát az arányosság és szükségesség vizsgálata szóba sem kerülhet, mivel a *korlátozás* arányosságát lehet csak vizsgálni! Az aktív eutanázia tilalma a betegek önrendelkezési jogát nem korlátozza, hanem megszünteti, ezért az aktív eutanázia tilalma beleütközik az AT I. cikkének (1)-(3) bekezdésébe.

Tévesnek tartjuk azokat az álláspontokat, amelyek az eutanázia esetében két alapjog, az élethez való jog és az önrendelkezési jog ütközéséről beszél és ennek során az élethez való jogra hivatkozással korlátozzák, pontosabban megszüntetik az egyén önrendelkezési jogát. Álláspontunk szerint az élethez való jog az állam életvédelmi kötelezettségét vonja maga után: köteles védeni az életet a kívülről érkező jogosulatlan beavatkozásokkal szemben és köteles biztosítani, hogy az egyén gyakorolhassa az élethez való jogát (senki se sértse), de nem kötelezheti joga gyakorlására. Ezért, ha az önrendelkezési joga keretében az egyén élete befejezéséről dönt, ezt köteles tiszteletben tartani az állam. Az egyén önálló, felelősségteljes döntését nem vonhatja kétségbe, mert azzal önrendelkezési jogát és emberi méltóságát is sérti. Köteles olyan jogszabályi környezetet teremteni, amely biztosítja az önrendelkezési jog gyakorlását akkor is, ha annak a tartalma az élet befejezésére irányul. Téves út, hogy önmagától kell a jognak a belátási képessége birtokában lévő embert megvédeni!

Szeretnénk felhívni hatályos jogunknak arra az ellentmondására a figyelmet, hogy amíg az eutanázia szabályozásakor hangsúlyozza a jogalkotó, hogy az élethez való jog abszolút és korlátozhatatlan, és az önrendelkezési jog korlátozható a gyakorlásának jogszabályi feltételekhez kötésével; addig ezt az elvet a művi terhességmegszakítás szabályozásakor teljesen figyelmen kívül hagyja. Hatályos jogunkban a nő önrendelkezési joga nagyobb védelemben részesül, mint a magzati élet védelme. A „súlyos válsághelyzet” fogalmával indokolt terhességmegszakítás megengedésekor az anya önrendelkezési joga elsőbbséget élvez, így ebben az esetben az állam nem tesz eleget életvédelmi kötelezettségének, harmadik személlyel szemben nem védi meg a magzat életét.

Többen összefüggést vélnek felfedezni a magzat jogalanyisága, ember vagy nem ember volta között és arra hivatkozással tartják helyén valónak az anya önrendelkezési jogának érvényesülését, hogy a méhmagzat nem ember. Úgy gondoljuk, hogy a jelenlegi jogi szabályozás értékeléséhez nem kell belemenni abba a természet-tudományos, orvosi vitába, hogy a méhmagzat ember-e. Az állam életvédelmi kötelezettsége véleményünk szerint az élet megvédésére kötelezi az államot. Az élet fogalmába a magzati élet is beletartozik, az AT is magzat *életéről* rendelkezik. Ezzel összhangban rögzíti régi Alkotmányunkkal szemben a hatályos Alaptörvény, hogy „a magzat *életét* a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.” Véleményünk szerint az állam életvédelmi kötelezettsége a magzattal szemben is fennáll, a „súlyos válsághelyzet”

-re hivatkozás nem eredményezhetné az önrendelkezési jog előtérbe kerülését. Az állam az abortusz hatályos szabályozásával nem tesz eleget az életvédelmi kötelezettségének: *harmadik személlyel szemben* nem védi meg a magzat életét. Az aktív eutanázia teljes tiltásakor viszont *önmagával szemben* kívánja megvédeni az embert, holott ez nem feladata, nem tartozik bele az életvédelmi kötelezettségébe. Az életvédelmi kötelezettségébe az tartozik bele, hogy az állam ne sértse az ember életét, valamint harmadik személynek tiltsa az élet megsértését és mindezekhez megfelelő jogszabályi környezetet teremtsen. Ha beletartozna az is, hogy saját magával szemben is védeni kellene az embert és az életét, akkor az öngyilkosságot, ill. annak kísérletét büntetni kellene.

Amíg hatályos jogszabályaink az anya önrendelkezési jogát a magzat élethez való jogával szemben előtérbe helyezik, addig az egyén saját életéről való döntéskor nem teszik lehetővé az önrendelkezési jog gyakorlását. Jogszabályaink az aktív eutanázia tilalmával nem korlátozzák az önrendelkezési jog gyakorlását, hanem teljes egészében megszüntetik azt.

Megállapíthatjuk, hogy a beteg *önrendelkezési joga gyakorlásának korlátozása*, azaz a nyilatkozattétel feltételekhez kötése *az emberi élet, mint abszolút és korlátozhatatlan érték védelme érdekében szükséges*. Az állam a nyilatkozattétel jogszabályi feltételeinek szabályozásával tesz eleget életvédelmi kötelezettségének. Ennek alapján a beteg önrendelkezési joga korlátozható, de nem vonható el, nem szüntethető meg. Az állam kötelezettsége, hogy biztosítsa az önrendelkezési jog érvényesülését, ami által a beteg saját, befolyástól mentes akaratát kifejezheti.

Kérdés, hogy az elérni kívánt céllal, az emberi élet, mint abszolút és korlátozhatatlan jog védelmével *arányban áll-e ez a korlátozás*? A jogszabályok elemzését, szükségességi, arányossági teszt alá vetését csak a passzív eutanáziára vonatkozó joganyaggal kapcsolatban szükséges elvégezni, mert az aktív eutanázia esetén, annak tilalma miatt nem korlátozásról, hanem az önrendelkezési jog megszüntetéséről beszélünk, ami önmagában alkotmányellenes.

A passzív eutanázia esetén jogalkotó az életfenntartó, életmentő ellátások visszautasításának feltételrendszerével korlátozza a beteg önrendelkezési jogának érvényesülését. Az alkotmánybíróság előtt indult eljárásokban a testület a kezelések visszautasítására vonatkozó nyilatkozatok érvényességének feltételekhez kötését többségi döntésével alkotmányosnak ítélte. A három tagú orvosi bizottság eljárását, összetételét, a nyilatkozat beteggel való későbbi megismételtetését az élethez való jog kiemelkedő alkotmányos értékére tekintettel nem ítélte sem szükségtelen, sem aránytalan korlátozásnak. Az első eutanáziahatározathoz fűzött különvéleményekben a többségi határozattal ellentétes álláspontokat is fellelhetünk. Holló András és Kukorelli István szerint az Eütv. a nyilatkozat feltételrendszerével szükségtelenül és aránytalanul korlátozza a betegek önrendelkezési jogát, ezáltal kiüresítve annak

lényeges tartalmát. Bihari Mihály alkotmányellenesnek tart az alaki feltételeken túli minden további korlátozást.

A második eutanáziahatározatban már nem ítélte a nyilatkozattétel minden jogszabályi feltételét szükséges és arányos korlátozásnak a taláros testület. Az élő végrendelet tételénél a nyilatkozat kétvétenkénti megújítására és a pszichiáter szakember igénybevételére vonatkozó jogszabályi szakaszokat megsemmisítette. Élő végrendelet esetén alkotmányellenes a pszichiáter szakorvos véleményének beszerzését a cselekvőképes személy kötelezettségévé tenni: a cselekvési autonómia, így az önrendelkezési jog korlátozását jelenti (második eutanáziahatározat). Ellentmondásosnak ítéljük, hogy a kezeléseket visszautasító, cselekvőképes, terminális állapotú betegek nyilatkozatának érvényességéhez szükséges pszichiáter szakorvos közreműködését a testület nem ítélte az önrendelkezési jog szükségtelen és aránytalan korlátozásaként.

A kezelés visszautasításának jogszabályi feltételekhez kötése elengedhetetlen, szükséges az emberi élet megsértésének harmadik személyekkel szemben való védelme érdekében. Az állam a legjobb szándéka szerint köteles a jogszabályban biztosítékokat megfogalmazni, hogy életvédelmi kötelezettségének eleget tegyen. Véleményünk szerint mérlegelés kérdése annak eldöntése, hol a határ a megfelelő biztosíték és az emberi méltóság sérelme között. Vitatható, hogy mi az önrendelkezési jog még arányos korlátozása az élet védelme érdekében és mikor követel a törvényalkotó szükségtelen feltételeket, amelyekkel megnehezíti a beteg szabad akaratának érvényesülését. Minden esetben a beteg önrendelkezési jogának része, hogy visszautasíthasson akár életmentő kezeléseket is. Ez a joga korlátozható, de nem vonható el.

A diszkrimináció tilalmába ütközés

Szükségesnek tartottuk az eutanáziára vonatkozó hatályos szabályozás összevetését a hátrányos megkülönböztetés tilalmára vonatkozó alaptörvényi rendelkezésekkel. Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek *bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül* biztosítja. A törvény előtt mindenki egyenlő (AT XV. cikk (1)-(2) bekezdés).

Az élethez való jog az előző fejezetben kifejtetteknek megfelelően magában foglalja, hogy az ember rendelkezhet életével és dönthet a haláláról is. Ha ez nem így lenne, az öngyilkosságot (annak megkísérlését) szankcionálni kellene. Ha az egészséges ember szabadon dönthet az életéről, akkor a gyógyíthatatlan betegek számára is köteles az állam biztosítani, hogy szabadon dönthessenek életükről vagy annak befejezéséről. Követelhetik, hogy ezt a szándékukat mindenki tartsa tiszteletben. Diszkriminatív és alkotmányellenes az a szabályozás, amely egészséges emberek és gyógyíthatatlan betegek között különbséget tesz az életükről való döntés

megengedhetőségében és a gyógyíthatatlan betegek számára nem teszi lehetővé az életvégi döntések meghozatalát.

Diszkriminatív, ezért alkotmányellenes az a szabályozás, amely különbséget tesz a gyógyíthatatlan beteg és gyógyíthatatlan beteg között betegségük természete, kezelhetősége alapján. A passzív eutanázia esetén a beteg halálát az orvosi kezelés abbahagyása segíti elő. Ennek következtében az a gyógyíthatatlan beteg, akinek életét az orvostudomány jelenlegi állása szerinti kezeléssel meg lehetne hosszabbítani, dönthet arról, hogy be kívánja fejezni életét. Visszautasítja az életfenntartó kezelést.

Az a gyógyíthatatlan beteg viszont, akinek életét az orvostudomány jelenlegi állása szerinti kezelés nem tudja meghosszabbítani, azaz nem is részesülhet ilyen kezeléseknél, nem dönthet élete befejezéséről. Lehet, elviselhetetlen fájdalmai vannak, önmagát ellátni képtelen, de nem dönthet élete befejezéséről, mert a kezelés, amit visszautasítana, nem létezik.

Ez azt eredményezi, hogy a jog önkényesen és szükségtelenül aszerint tesz különbséget a gyógyíthatatlan betegek között, hogy az orvostudomány milyen gyógymódokat ismer betegségükre. Holott az aktív eutanáziát kérőknél is ugyanaz lenne az eutanázia célja és eredménye is, mint akik a kezelés visszautasításával tudnak dönteni életük befejezéséről. Ezért az aktív eutanázia tilalma miatt is beleütközik a hatályos magyar szabályozás a hátrányos megkülönböztetés tilalmába.

Az eutanáziával kapcsolatos veszélyek ugyanazok akár aktív, akár passzív eutanáziáról beszélünk. A befolyásolhatóság, a környezet esetleges nyomása semmivel nem nagyobb az aktív eutanáziát kérő beteg esetén, mint aki a kezelés visszautasításával dönthet haláláról. A beteg oldaláról semmiben nem különbözik az aktív és a passzív eutanázia. A különbség az, hogy egyik esetben az orvos tevéssel, a másikban nem tevéssel működik közre. Ennek azonban a beteg élethez való jogához, emberi méltóságához és önrendelkezési jogához semmi köze nincsen. Diszkriminatív és alkotmányellenes a szabályozás, amely a betegek között aszerint tesz különbséget, hogy az orvostudomány jelenlegi állása szerint létezik-e számukra életfenntartó kezelés. Ha igen, alkalmazható az eutanázia, ha nem, küzdjön tovább, akár emberi méltóságának megszűnése esetén is.

A hátrányos megkülönböztetés tilalmába ütközik az a szabályozás is, amely nem azonos feltételek esetén engedi meg az életmentő, életfenntartó kezeléseket visszautasítását a cselekvőképes betegek számára. A hatályos jogszabályaink az élő végrendeletet tévőknek – sőt: az általuk megnevezett helyettes döntéshozónak is – jóval szélesebb körben teszik lehetővé a kezeléseket visszautasítását, mint a terminális állapotú cselekvőképes betegeknek. Ha valaki előre gondolkodik jövőjéről, pontosabban szólva a haláláról, akkor tágabb lehetősége van (és az általam megjelölt helyettes döntéshozónak is!) a kezelés visszautasítására, mint a terminális állapotú cselekvőképes betegnek. Az élő végrendeletet tevőknek nem kell terminális állapotúnak lenni ahhoz, hogy a kezelést visszautasítsa, elegendő, ha betegsége következtében önmagát fizikailag ellátni képtelen, vagy fájdalmai megfelelő gyógykezeléssel sem enyhíthetők.

Ez diszkriminatív és teljesen indokolatlan megkülönböztetés azokkal szemben, akik nem tesznek élő végrendeletet. Semmilyen jogi, jogpolitikai indokot nem lehet erre az indokolatlan különbségtételre ráerőltetni: nem gondoljuk, hogy az állam azt szeretne volna ezzel ösztönözni, hogy lehetőleg minél többen tegyenek élő végrendeletet, hogy tágabb körben visszautasíthassák az életfenntartó kezeléseket. Sajnos a terminális állapot teljesen váratlanul és viszonylag fiatal korban is előfordulhat, nonszensz azt feltételezni, hogy ezzel a szabályozással a jogalkotó az élő végrendelet tételét akarja ösztönözni.

Az állam az alapvető jogokat minden „egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül” (AT XV. cikk (1) bekezdés) köteles biztosítani. Az élethez való jog (amely a halálról való döntés jogát is megában foglalja) érvényesüléséhez köteles minden hátrányos megkülönböztetés nélkül a megfelelő jogszabályi környezetet biztosítani. Ez igaz az életvégi döntések szabályozására is.

Az Alkotmánybíróság az emberi méltóság fogalmának részeként kezeli az egyenlőséget. A méltósághoz való jog egyik funkciója az emberi életek közötti *egyenlőség biztosítása* (Sári, 2001). Az alkotmánybíróság az alapjogoknál alkalmazott szükségességi-arányossági teszt helyett az egyenlőségi klauzula vizsgálatánál bevezette az *önkéntes vagy ésszerű alap nélküli* jogkorlátozás ismervét (Sólyom, 2001). Véleményünk szerint az eutanázia két fajtájának a megkülönböztetése annak megengedhetősége szempontjából önkényesen és ésszerű alap nélkül korlátozza az emberi méltóságot és az önrendelkezési jog érvényesülését. Az aktív eutanázia ellen felhozott érvek a passzív eutanáziával szemben is fennállnak: a betegek ugyanúgy befolyásolhatók, ki vannak téve a környezet nyomásának, fájdalmuk, elkeseredésük semmivel sem kisebb; az orvos lelkiismereti szabadságának sérelme ott is felmerülhet (de nem sérül, hiszen nem köteles közreműködni). Az állam életvédelmi kötelezettsége mindkét esetben ugyanabból áll: azonos feltételeket biztosítani az eutanázia két fajtájának gyakorlásához.

A kínzás, megalázó, kegyetlen bánásmód tilalmába ütközés

A korábbi Alkotmányunk szabályozásától eltérően az Alaptörvény önálló cikkben deklarálja a kínzás és az embertelen, megalázó bánásmód tilalmát: „III. cikk (1) Senkit nem lehet kínzásnak, embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni, valamint szolgaságban tartani. Tilos az emberkereskedelem.” Nagyon fontosnak tartjuk kiemelni, hogy az Alaptörvény abszolút tilalmakat fogalmaz meg a kínzás és az embertelen, megalázó bánásmód tilalma kapcsán.

Az Alaptörvénynek ez a rendelkezése tehát *semmilyen okból nem korlátozható, el nem vonható* alapjogot tartalmaz. Az emberi méltóság fogalmának része és alkotmányban nevesített eleme a kínzás és a megalázó, embertelen bánásmód tilalma (Sári, 2001), amelyet az eutanázia hatályos szabályozása – álláspontunk szerint – a következők miatt sért.

Az állam a gyógyíthatatlan beteget azzal, hogy nem biztosít megfelelő jogi szabályozással lehetőséget az életvégi döntésének meghozatalához, elviselhetetlen fájdalmának tűrésére és az emberhez nem méltó körülmények elviselésére kényszeríti, kínzásnak, megalázó bánásmódnak teszi ki. Az állam a kínzást, a megalázó kegyetlen bánásmódot nem aktív módon – felnégyeléssel, keréketöréssel és egyéb középkeri büntetési nemek alkalmazásával – valósítja meg, hanem azzal, hogy nem teremt megfelelő jogszabályi környezetet ahhoz, hogy a szenvedést, a kínok elviselését elkerülhesse az, aki cselekvőképessége birtokában – emberi méltósághoz való jogával és önrendelkezési joga érvényesülésével összhangban – tudna dönteni élete befejezéséről.

Az Eütv. szabályai azzal, hogy nem teszik lehetővé az *aktív eutanáziát*, beleütköznek a kínzás, a megalázó és kegyetlen bánásmód tilalmába. Az Eütv. szabályai a *passzív eutanázia* szabályozásakor is megvalósíthatják a kínzás, a megalázó és kegyetlen bánásmód tilalmába ütközést, amennyiben a beteg számára teljesíthetetlen feltételekhez kötik és ezzel lehetetlenné vagy aránytalanul és indokolatlanul körülményessé teszik jogának gyakorlását.

A magánélet védelméhez való jog sérelme

Az Alaptörvény hetedik módosításának 4. cikkével a magánélet Magyarországon alkotmányban is nevesített általános védelmet kapott (AT VI. cikk). A korábbi Alkotmányunk csak a magánszféra néhány elemét nevesítette, nem adott komplex védelmet. Az AT VI. cikkére tekintettel az országgyűlés megalkotta a magánélet védelméről szóló 2018. évi LIII. törvényt (a továbbiakban: Mvt). Ennek értelmében a magánülethez való jog a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog része, amelynek értelmében az *egyént szabadság illeti meg élete felelősségteljes, önálló alakítására*. (2018. évi LIII. tv. 2.§ (1) bek.)

Az élet felelősségteljes, önálló alakításába – az előző fejezetekben kifejtettek alapján – beletartozik az is, hogy az ember élete befejezéséről döntsön. A magánélet védelméről szóló törvénnyel összhangban ehhez a jogi szabályozásnak minden segítséget meg kell adni az ember számára, akár egészséges, akár beteg. Utóbbiak számára a felelősségteljes, önálló döntést azzal teszi lehetővé, ha szabályozza és lehetővé teszi az eutanázia mindkét formájának gyakorlását. Enélkül a törvény rendelkezése csak üres deklaráció marad.

Ezen túl az Mvt. rendelkezik a magánélet védelméhez való jog korlátozhatóságáról, amit szintén szükséges megvizsgálni az eutanáziával kapcsolatban. Az Mvt. alapján a magánszféra fokozott védelmét szolgáló alapvető szabályokat csak más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, a *magánülethez való jog lényeges tartalmának és az emberi méltóságnak a tiszteletben tartásával* korlátozható

(2.§ (2) bek.). Fentiekben kifejtettük, hogy az eutanázia megfelelő törvényi garanciákkal körülbástyázott szabályozása nem ellentétes az élethez való joggal, nem sérti az emberi méltósághoz való jogot és a beteg önrendelkezési joga érvényesülését, sőt, azzal összhangban áll. Ennek megfelelően nem tudunk felhozni olyan alapvető jogot vagy alkotmányos értéket, amelyek érvényesülése érdekében szükség lehet a magán-szféra fokozott védelmét szolgáló alapvető szabályok – azaz az egyén élete felelősségteljes, önálló alakítására vonatkozó döntésének – korlátozására. Ha a korlátozás szükségtelen, arányosság vizsgálatára már nem kell sort keríteni. Ezért az eutanázia hatályos szabályozása önkényesen és ésszerű alap nélkül korlátozza – az aktív eutanázia tilalma elvonja – a magánélet védelméhez való alkotmányban biztosított jogot, ezért alkotmányellenes.

Elvek és irányok az eutanázia alaptörvénnyel összhangban álló szabályozásához

Az elemzés kereteinek felvázolásakor azt vállaltuk, hogy nemcsak alkotmányossági vizsgálat alá vetjük a hatályos szabályozást, hanem az eutanázia Alaptörvénnyel összhangban álló szabályozásához elveket, irányokat és javaslatokat fogalmazunk meg. A harmadik fejezetben feltett kutatói kérdéseink megválaszolásával igyekszünk ezt teljesíteni.

1. Az Alaptörvény I. cikke alapján az ember alapvető jogainak védelme az állam kötelezettsége. Az élethez való jog abszolút és korlátozhatatlan alapjog. Az állam életvédelmi kötelezettségének nem tesz eleget azzal, hogy tiszteletben tartja az ember élethez való jogát, hanem aktív magatartással, megfelelő jogszabályok megalkotásával elő kell segítenie az élethez való érvényesülését. *Az eutanáziát az előző fejezetekben kifejtettek alapján az élethez való jog részének tekintjük.* Az állam az életvédelmi kötelezettségének akkor tesz eleget, ha szabályozza az életvégi döntések meghozatalának lehetőségét. Szakítani kell azzal a szemérmes megoldással, hogy az eutanázia fogalmát nem használják a jogszabályaink. Azon túl, hogy „nevén kell nevezni a gyereket”, a jogszabályokban *definiálni is szükséges a fogalmakat.* Az életvégi döntések tekintetében jogszabályok megalkotására van szükség, amelyek lehetővé teszik az ember felelősségteljes, minden befolyástól mentes szabad akaratának érvényesülését. Ugyanakkor olyan *garanciákkal bástyázzák körül* e jog gyakorlását, amelyek az emberi élet védelmének középpontba állításával megakadályozzák a visszaélések lehetőségét.

2. Az Alaptörvény szabályaiból következik, hogy az *emberi méltóság* abszolút kategória, sérthetetlen és *korlátozhatatlan*. Az állam kötelessége, hogy biztosítsa – megfelelő jogi szabályozáson keresztül –, hogy senki ne korlátozza és sértse az egyén emberi méltóságát. Nem az az állam feladata, hogy megállapítsa, mi a méltó élet az egyén számára, hanem az, hogy az egyén szubjektív értékítéletének érvényesítéséhez szükséges jogszabályokat megalkossa. Az aktív eutanázia tilalmával az állam

megakadályozza, hogy az ember meghozza ezt az életvégi döntését. Ezáltal sérül az emberi méltósághoz való – az alaptörvény alapján korlátozhatatlan – jog.

Az emberi méltósághoz való jog véleményünk szerint akkor érvényesül, ha az egyéneket képesnek tartjuk arra, hogy az életükről önállóan döntsenek és ennek a döntésnek az érvényesítéséhez a jog minden segítséget megad. Ezért tartjuk az aktív eutanázia tilalmát alaptörvénybe ütközőnek.

Az emberi méltóság sérthetetlen és korlátozhatatlan alapjog jellegével egyedül az a törvényi szabályozás áll összhangban, amely mind az aktív, mind a passzív eutanázia gyakorlásához megfelelő jogszabályi környezetet biztosít.

3. Az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan, a beteg önrendelkezési joga korlátozható. Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy korlátozható alapjog az önrendelkezési jog, de a teljes megszüntetése alkotmányellenes. Az életvégi döntések meghozatalakor az élethez való jog érvényesülése érdekében szükségesnek tartjuk a beteg önrendelkezési jogának *korlátozását*, azaz nyilatkozattételi jogának feltételekhez kötését.

A jogalkotó az *aktív eutanázia tilalmával* nem korlátozza a betegek önrendelkezési jogát, hanem *teljes egészében megszünteti*. Az élethez való jogra hivatkozással sem szüntethető meg az önrendelkezési jog. Az aktív eutanázia lehetővé tétele esetén az állam az életvédelmi kötelezettségét azzal teljesíti, hogy megalkotja a beteg döntésének – akár élete befejezésére irányuló döntésének – érvényesítéséhez szükséges jogszabályokat; valamint azzal, hogy tiszteletben tartja az egyén önálló, felelősségteljes döntését. Az aktív eutanázia tilalma ezért sérti mind az emberi méltósághoz való jogot, mind az önrendelkezési jogot.

A *passzív eutanáziával* kapcsolatban tartjuk vizsgálhatónak, hogy az önrendelkezési jog korlátozása arányos és szükséges-e a beteg nyilatkozattételének feltételekhez kötésével. Amint az előző fejezetben részletesen kifejtettük, a korlátozás arányossága vitatható, egyes feltételek aránytalanul sérthetik a beteg önrendelkezési jogát. A felesleges, az életvégi döntések meghozatalát, ezáltal az önrendelkezési jogot szükségtelenül és aránytalanul korlátozó feltételeket ki kell gyomlálni a joganyagból. Hangsúlyozzuk azonban, hogy nem azt szorgalmazzuk, hogy a jogalkotó a feltételek lazításával puhítsa fel a szabályozást. Ellenkezőleg; úgy véljük, hogy a jelenlegi *szabályozás további garanciákkal bővíthető* (pl. az ellátás vizszaautasítására vonatkozó nyilatkozatok /köztük az élő végrendeletek/ kötelező nyilvántartása és az azokhoz való hozzáférés; az orvosi bizottság létrehozására határidő rögzítése).

Véleményünk szerint az állam az életvédelmi kötelezettségének azzal tesz eleget, ha az eutanáziára vonatkozó jogszabályokban megfelelő garanciákkal bátyázza körül az egyén önrendelkezési jogának gyakorlását. Ezek a garanciák azt szolgálják, hogy harmadik személyek (és az állam) ne sérthesse az élethez való jog

érvényesülését. Az állam azonban az egyén önálló, felelősségteljes döntését nem kérdőjelezheti meg, mert azzal önrendelkezési jogát és emberi méltóságát is sértené.

4. Az élethez való jog, amely magában foglalja az élet végéről való döntés jogát is, korlátozhatatlan alapjog. Az állam ennek érvényesülését a jogszabályokban minden hátrányos megkülönböztetés nélkül köteles biztosítani.

Ha az egészséges ember szabadon dönthet az életéről, a gyógyíthatatlan beteg számára is köteles az állam biztosítani az életvégi döntések meghozatalának lehetőségét. Ehhez köteles minden hátrányos megkülönböztetés nélkül a megfelelő jogszabályi környezetet – az eutanázia szabályozásán keresztül is – biztosítani. Az állam az életvédelmi kötelezettsége teljesítése során nem tehet az emberek között különbséget az egészségi állapotuk alapján, ezért *amennyiben a passzív eutanázia megengedett, az aktív eutanázia sem tiltható.*

A hátrányos megkülönböztetés tilalmába ütközik továbbá, hogy a hatályos szabályozás eltérő feltételeket szab az életvégi döntések meghozatalának különböző típusaira. Ezt nem indokolja sem az élet védelme, sem egyéb alkotmányos cél vagy érdek. A különbségtétel szükségtelen és diszkriminatív. Olyan garanciák és feltételek törvényi rögzítése szükséges, amelyek azonosak az életvégi döntések valamennyi fajtájánál: az élő végrendeletnél, az aktív és a passzív eutanáziánál egyaránt.

5. Az Alaptörvény abszolút tilalmakat fogalmaz meg a kínzás és az embertelen, megalázó, kegyetlen bánásmód tilalma kapcsán. Azáltal azonban, hogy nem biztosít megfelelő jogszabályi feltételeket az életvégi döntések meghozatalához, kínzásnak, megalázó, kegyetlen bánásmódnak teszi ki az EMBERT. Az aktív eutanázia tiltásakor nem teremt megfelelő jogszabályi környezetet ahhoz, hogy a szenvedést, a kínok elviselését elkerülhesse az, aki cselekvőképessége birtokában – emberi méltósághoz való jogával és önrendelkezési joga érvényesülésével összhangban – tudna dönteni élete befejezéséről. A *passzív eutanázia* szabályozása is beleütközhet a kínzás, a megalázó és kegyetlen bánásmód tilalmába, amennyiben a beteg számára teljesíthetetlen feltételekhez kötik és ezzel lehetetlenné vagy aránytalanul és indokolatlanul körülményessé teszik jogának gyakorlását.

6. Semmilyen alkotmányos értéket, alapjogot nem tudunk felhozni, amely indokolná, hogy a jog korlátozza (vagy megfossza) az embert a saját életére vonatkozó önálló, felelősségteljes döntésének meghozatalában. A magánélet védelméhez való alkotmányban biztosított jogot az eutanázia hatályos szabályozása önkényesen és ésszerű alap nélkül korlátozza (az aktív eutanázia tilalma elvonja). Az Alaptörvény VI. cikkével és az Mvt-vel az a szabályozás áll összhangban, amely az ember számára biztosítja – az eutanázia mindkét formájának elismerésével – az életére vonatkozó alapvető döntések meghozatalát.

Mindezek alapján véleményünk szerint a passzív és az aktív eutanázia indokolt garanciákkal körülbástyázott szabályozása az egyedül alkotmányos megoldás. Ez áll összhangban az állam életvédelmi kötelezettségével, teret enged az emberi méltóság

érvényesülésének. Fenn kell tartani a passzív eutanáziára vonatkozó szabályozást, annak tartalmának korszerűvé és alkotmányossá tételével. Lehetővé kell tenni és szabályozni kell az aktív eutanáziát: ez van összhangban az állam életvédelmi kötelezettségével, az emberi méltóság tiszteletben tartásával, és ez biztosítja az önrendelkezési jog érvényesülését.

Irodalomjegyzék

- Belovics, E. (2018). *Büntetőjog I. Általános rész*. Orac Kiadó.
- Belovics, E. (2022). Az emberi élet büntetőjogi védelme. In Filó M. (Ed.), *Autonómia, életvédelem, jogbiztonság* (pp. 123–132). ELTE Eötvös Kiadó.
- Bíró, G. (2009). Az egyenlő méltóság elvéről. In Hajas, B. & Szabó, M. (Eds.), *Emberi méltóság korlátok nélkül* (pp. 66–73). Országgyűlés Hivatala.
- Blasszauer, B. (1999). *Orvosi etika*. Medicina Könyvkiadó.
- Busch, B. (2011). Eutanázia és büntetőjog. In Filó M. (Ed.), *Párbeszéd a halálról. Eutanázia a jogrend peremén* (pp. 37–50). Literatúra Medicina Kiadó.
- Cohen, J., Van Landeghem, P., Carpentier, N., & Deliens, Luc (2014). Public acceptance of euthanasia in Europe: a survey study in 47 countries. *International Journal of Public Health*, 59(1), 143–156.
- Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB). *End of life and the European Convention on Human Rights*. 2023. november. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_euthanasia_eng (2024.03.16.)
- Filó, M. (1999). Az eutanázia jogi szabályozásának problémái. *Kharón*, 3(1-2), 71–122.
- Halmi, G. & Tóth, G. A. (2008). *Emberi jogok*. Osiris Kiadó.
- Halmi, G. (2007). Az élethez való jog az alkotmányjogász szemével. In Jakab, A. & Takács, P. (Eds.), *A magyar jogrendszer átalakulása, 1985/1990-2005* (pp. 17–54). Gondolat Kiadó.
- Halmi, G. (2011). Alkotmányos jog az élethez és a halálhoz. In Filó M. (Ed.): *Párbeszéd a halálról. Eutanázia a jogrend peremén* (pp. 51–62). Literatúra Medicina Kiadó.
- Hegedűs, K. (2000). *Az emberhez méltó halál. Hospice*. Osiris Kiadó.
- Jobbágyi, G. (2004). *Az élet joga. Abortusz, eutanázia, művi megtermékenyítés*. Szent István Társulat.
- Kis, J. (1992). *Az abortuszról*. Cserépfalvi Kiadó.
- Kőrösi, A. (2017). Az önrendelkezési jog az eutanázia kapcsán. *Jog, állam, politika*. 9(2), 77–94.
- Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye (n.d). Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányáról szóló 1976. évi 8. törvényerejű rendelet. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=97600008.TVR> (2024.03.16.)
- Sándor, J. (2011). Az eutanázia, mint politikai kérdés. In Filó M. (Ed.), *Párbeszéd a halálról. Eutanázia a jogrend peremén* (pp. 83–94). Literatúra Medicina Kiadó.
- Sári, J. (2001). *Alapjogok. Alkotmánytan II*. Osiris Kiadó.
- Sólyom, L. (2001). *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Osiris Kiadó.
- Takács, A. (2009). Az emberi méltóság elve a filozófiában és az alkotmányjogban. In Hajas, B. & Szabó, M. (Eds.), *Emberi méltóság korlátok nélkül* (pp. 21–42). Országgyűlés Hivatala.
- Tóth, J. Z. (2022). „Oszthatatlan és korlátozhatatlan?” – Gondolatok az élethez és méltósághoz való jogról az eutanázia kapcsán. <http://jesz.ajk.elte.hu/tothj21.html> (2023.11.15.)
- Zakariás, K. (2002). Az életvégi döntések alapjogi megközelítése. A passzív eutanázia és az emberi méltósághoz való jog összefüggései. In Filó M. (Ed.), *Autonómia, életvédelem, jogbiztonság* (pp. 103–110). ELTE Eötvös Kiadó.

Zoltán, Ö. (1996). Az emberi méltóságról. *Magyar Jog*, 43(9), 531–537.

CONSTITUTIONAL DILEMMAS IN THE HUNGARIAN REGULATION OF EUTHANASIA

Abstract

The aim of the present paper is to compare the pieces of Hungarian law on euthanasia to the Fundamental Law of Hungary. Surely, the topic is widespread, therefore the present research will be continued, bringing in new perspectives. In this paper the regulation of euthanasia will be reviewed from a constitutional law point of view. We attempt to analyse whether the legislation on the decisions about ending our lives ensures the respect for the fundamental rights incorporated in the Fundamental Law of Hungary. Special attention will be paid to the right to human dignity, the right to self-determination, the prohibition of discrimination, the prohibition of torture, inhuman or degrading treatment or punishment, and the right to privacy. The intention behind the present paper is not simply providing critical analysis of the legislation in force, but working out and recommending amendments, which put human life into the focus of the legislation, meanwhile being in harmony with the Fundamental Law of Hungary.

Keywords: euthanasia, right to life, human dignity, right to self-determination, prohibition of discrimination

A GÖRÖG-TÖRÖK TENGERJOGI VITÁK ALAKULÁSA KIRIÁKOSZ MICOTÁKISZ KORMÁNYZÁSI IDŐSZAKÁBAN

Csorba Éva

doktorandusz

PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, Politikatudományi Program

ORCID 0009-0004-5186-6776

Dol:

10.15170/PSK.2024.05.01.02

Publikálva: 2024.04.26.

Hivatkozás:

Csorba, Éva (2024): A görög-török tengerjogi viták alakulása a Micotákisz-kormány alatt. *Pólusok*, 4(2), 25-40.

Egyéb információk:

-

A folyóiratban megjelenő írások a Creative Commons Nevezd meg - Nem Kereskedelmi - ShareAlike 4.0 nemzetközi licenc alatt kezeltek.

 CC BY-NC-SA 4.0

Absztrakt

A görög-török kapcsolatok turbulens időszakon vannak túl, amelynek egyik legfontosabb forrása a tengeri határvitákhoz kötődött. A görög-török tengerjogi vita nem újkeletű konfliktusforrás, hiszen megoldása évtizedek óta várat magára. Ugyanakkor az energetikai feltárások megnövelték a relevanciáját, következésképp a lezárása is sokkal összetettebb. A feltárásoknak köszönhetően (is) Görögország mind európai, mind pedig regionális szerepe megerősödött. Ebből következően a tengeri határviták és az ezzel is összefüggő feltárások jelentős szerepet kapnak az ország külpolitikájában is. A határvitával összefüggő konfliktusra és a török „fenyegetésre” válaszul, Görögország taktikusan építette ki és mélyítette el nemzetközi együttműködési hálózatát uniós tagországokkal és a régióban található, vagy ott érdekelt harmadik országokkal. Ezzel párhuzamosan, Törökország nemzetközi elszigetelődése tovább folytatódott. Mindemellett, a legutóbbi török elnöki látogatás új (pozitív) fordulatot hozhat a kapcsolatokban.

Kulcsszavak: Görögország, Törökország, Európai Unió, görög-török konfliktus

Bevezetés

A 2019-ben hatalomra kerülő jobboldali Micotákisz-kormány számos konfliktussal terhelt görög-török kapcsolatrendszeret örökölt elődjétől, a Ciprasz-kormánytól. A konfliktusok egy része újkeletű (lásd: migráció), másik részük azonban évtizedekre nyúlik vissza. Ilyen akut konfliktus a tengeri határviták és a hozzá kapcsolódó ügyek.

A görög-török érdekellentét egyik alappilléret a tengerjogi viták jelentik, amelyek mozgatórugója a földgázmezők kérdése is. A tengeri határviták kiindulópontjának leegyszerűsítve az tekinthető, hogy Görögországgal ellentétben Törökország nem ratifikálta az ENSZ Tengeri Jogi Konvencióját. A felségvizek hat tengeri mérföldben megállapított kiterjedését Törökország elfogadta, ám Görögország célja ennek

tizenkét tengeri mérföldre történő kiterjesztése¹ és ezt már Törökország elfogadhatatlannak, *casus belli*-nek tartja. Ebből következően a tengeri határviták a szárazföldek előtt található kisebb szigetekhez (is) kötődnek (Egeresi, 2022).

A tengeri határviták körüli konfliktus élénkülése részben a török külpolitikát meghatározó Kék Haza doktrínával is összefüggésbe hozható, amely aktívabb földközi-tengeri török jelenléte helyez előtérbe (katonai és diplomáciai), megkérdőjelezve a görög tengeri területek egy részének a hovatartozását (Denizeau, 2021).

A kelet-mediterrán gázfelfedezések és az ezzel összefüggő kizárólagos gazdasági övezetek el(nem)ismerése szintén fokozta a tengeri határviták és felségvizek körüli konfliktust. A növekvő görög-török konfliktusra és a török „fenyegetésre” válaszul, Görögország taktikusan építette ki és mélyítette el nemzetközi együttműködési hálózatát uniós tagországokkal és a régióban található harmadik országokkal is (Csorba, 2022). A tengeri határok alapvetően határozzák meg egy ország mozgásterét legyen szó kereskedelmi és közlekedési kapcsolatairól vagy energetikai és védelmi politikájáról. Szerepüket az orosz-ukrán háború kétségkívül tovább erősítette, jelen esetben a görög-török konfliktusban is. Az orosz-ukrán háború következtében Görögország lehetséges energiaszolgáltató szerepe is felértékelődött.

Mindazonáltal, a 2023 decemberi török elnöki látogatás pozitív hatással lehet a kapcsolatokra, akár a komolyabb konfliktusforrást jelentő kérdésekben is, mint a tengerjogi viták megoldása, közeledhetnek a felek (Ελληνική Δημοκρατία Δημοκρατίας Πρωθυπουργού, 2023). Az elnöki találkozó margóján közel tizenöt egyezmény és számos egyetértési nyilatkozat került aláírásra, köztük az Athéni Nyilatkozat a baráti kapcsolatokról és a jószomszédi viszonyról, amely a tengerjogi viták körüli konfliktus normalizálódását és a bizalomépítést is célozza (Uo.). Továbbá figyelemreméltó, hogy a 2017-es török elnöki látogatással ellentétben, a 2023-as sokkal barátságosabb hangvételű volt és mindkét fél tartózkodott a provokatív kijelentésektől, ezzel is jelezve szándékukat, hogy a kétoldalú kapcsolatokat nyugodtabb vizekre tereljék (Euronews, 2023).

A görög-török tengerjogi viták háttere

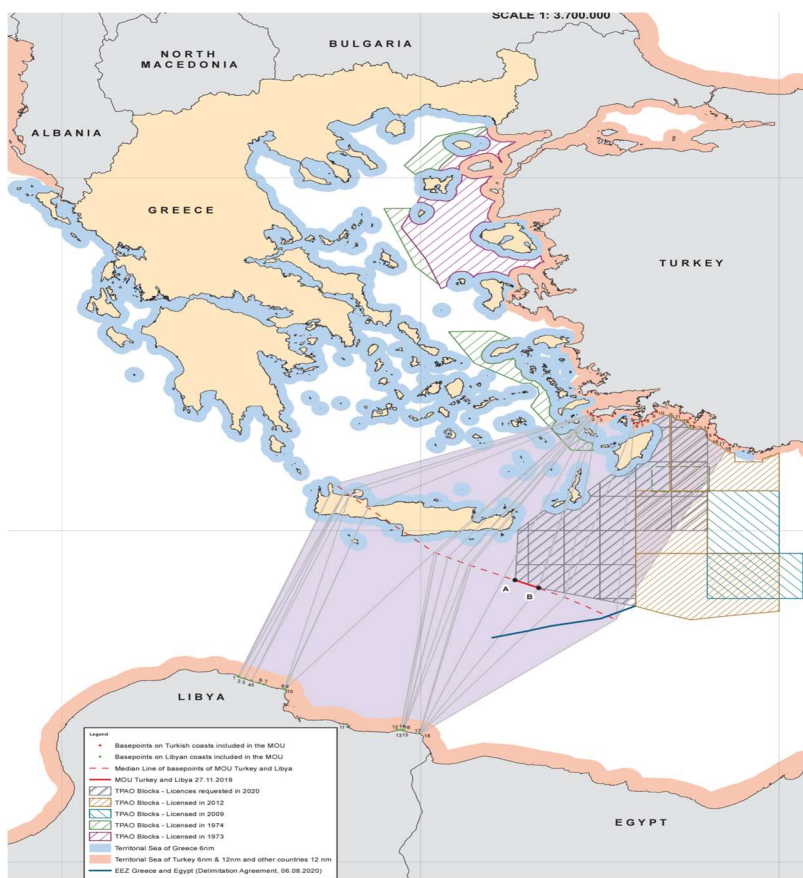
A görög-török tengeri határviták lényegében a II. világháború óta konfliktusforrást jelentenek a két ország között (Stergiou, 2022).² A tengeri határviták egyik legfontosabb nemzetközi jogi forrása az Egyesült Nemzetek Tengerjogi Egyezménye, amelyet Görögország a 2321/1995. sz. törvénnyel ratifikált, ellentétben

¹ Görögország a Jón-tenger esetében felségvizeit kiterjesztette tizenkét tengeri mérföldre (Greek City Times, 2021).

² E tekintetben az UNCLOS mellett az 1924-es lausanne-i szerződés, az 1963-as montreaux-i konvenció és az 1974-es párizsi szerződések az irányadóak.

Törökországgal, amely ezidáig tartózkodott az Egyezmény jogi elismerésétől (Ministry of Foreign Affairs of the Hellenic Republic, 2018). A területek (1. térkép) szuverenitási kérdéseiről az 1923-as lausanne-i, az 1936-os montreux-i konvenció és az 1947-es párizsi békeszerződés rendelkezik (Strati, 1996).

1. térkép: A görög-török tengeri határviták szemléltetése

Forrás: Ministry of Foreign Affairs of the Hellenic Republic, 2019.

A Tengerjogi Egyezmény 121. cikkének (2) bekezdése értelmében minden szigetnek joga van felségvizekhez, kizárólagos gazdasági övezethez és kontinentális talapzathoz (Egyesült Nemzetek Tengerjogi Egyezménye, 1998). A görög álláspont szerint a szokásjog következtében az Egyezmény az azt alá nem író államokra nézve is kötelező. Ezért minden görög szigetnek van kontinentális talapzata a tengerjognak megfelelően (Ministry of Foreign Affairs of the Hellenic Republic, 2018). Ennek keretében a kontinentális talapzat lehatárolásának kérdése csak a Törökországgal szembeni görög szigetek partja és a török part között vetődik fel.

Görögország álláspontja az, hogy a határvonalat az egyenlő távolság/középvonal elve szabályozza (Uo.). Következésképp, míg Törökország a kontinentális talapzatot tekinti kiindulópontnak a középvonal meghúzásakor, addig Görögország a nemzetközi partvonalától számítja a határokat (azaz a szigeteket is figyelembe veszi).

A felségvizek hat tengeri mérföldben megállapított kiterjedését Törökország elfogadta, de a tizenkét mérföldet már elfogadhatatlannak tartja és *casus belli*-ként aposztrofálta (a Tengerjogi Egyezmény szerint lehetőség van a felségvizek 12 mérföldre történő kiterjesztésének). Görögország szerint a tizenkét tengeri mérföld szuverén jog és nem megegyezés tárgya, továbbá Törökország maga is tizenkét mérföldben terjesztette ki felségvizeit a Fekete-tengeren (Ministry of Foreign Affairs of the Hellenic Republic, 2022b).

A tengerjogi konfliktus effektív kirobbanását egy 1973-as török határozat váltotta ki, amely előírta a török kőolajtársaság számára, hogy kutatásokat végezzen a görög kontinentális talapzaton, az Égei-tenger keleti részén fekvő görög szigetektől nyugatra (Schaller, 2022). Ezt követően, többször vált feszültté a helyzet a két ország között. A kis híján háborúba fajult Imia/Kardak incidens a köztudatban is emlékezetes maradt, amikor 1995-ben egy Imia szigetén zátonyra futott török teherhajó megtagadta a görög hatóságok segítségét, azt állítva, hogy török felségvizeken tartózkodik. Végül elfogadta, hogy egy görög vontatóhajó Törökországba vontassa. 1996-ban a Hurriyet török napilap újságírója leeresztette a görög zászlót és felhúzta a török zászlót az Imia-szigeteken. Másnap a görög haditengerészet leengedte a török zászlót és kitűzte a görög zászlót. Ezt követően török hadihajók jelentek meg a görög felségvizeken és vadászrepülőgépek sértették meg görög légiteret. Az ezt követő napon a török csapatok partra is szálltak a szigeten, a görög erők is felvonultak, de végül mindkét fél csapatai kivonultak a helyszínről (Strati, 1996, Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs).

Az 1990-es évektől egyre több olyan török elképzelés látott napvilágot, amelyek úgynevezett sűrke zónákként tekintettek bizonyos görög területekre, megkérdőjelezve ezzel a görög szuverenitást az Égei-tenger egyes szigetei felett (azzal érvelve, hogy a görög szuverenitás csak azon szigetekre terjed ki, amelyek név szerint szerepelnek a megállapodások szövegében) (Ministry of Foreign Affairs of the Hellenic Republic, 2022a).

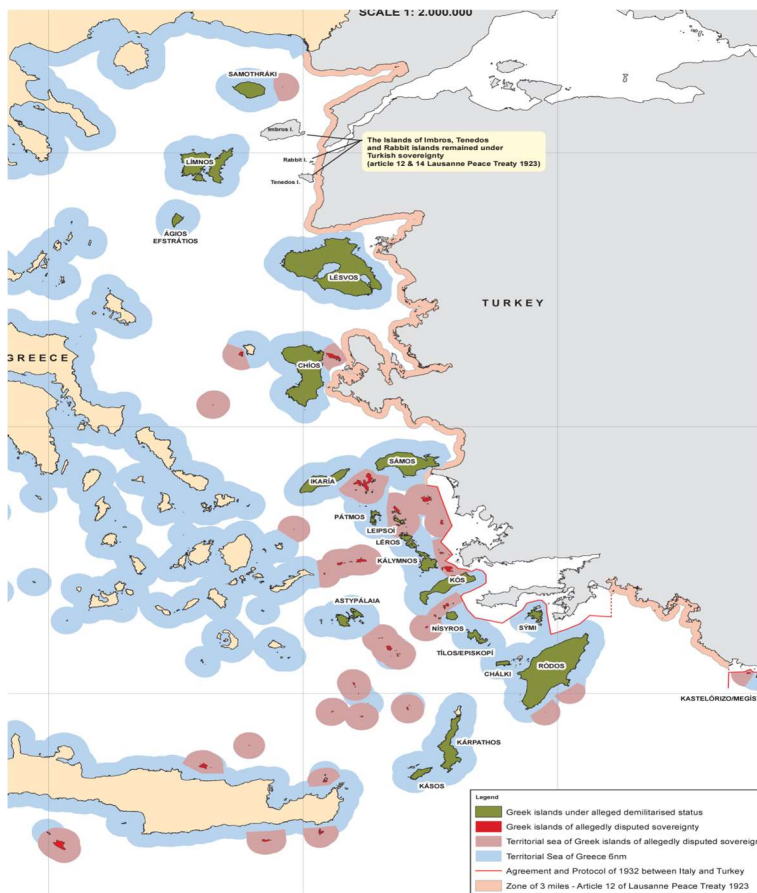
Mindemellett nem elhanyagolható fejlemény, hogy a hagyományosan az Égei-tengerrel kapcsolatos görög–török tengerjogi viták már eltolódtak Kréta térségébe is (Csorba, 2022). Emlékezetes, hogy a Krétától délre található Talósz gázmező feltárása körüli török műveletek komoly konfliktushoz vezettek 2020-ban, amikor egy török és egy görög hadihajó „összeütközött” és Görögország európai segítséggel megvalósított haditengerészeti gyakorlattal reagált rájuk (az incidens kis híján fegyveres összecsapással zárult) (Kambas, 2020).

Görögország az elmúlt évtizedekben többször jelezte, hogy Törökország megsértette szuverén jogait. 1976-ban az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé terjesztette és a

hági Nemzetközi Bírósághoz fordult több ízben, Törökország közreműködése miatt azonban a Bíróság hatáskör hiányában nem vizsgálta érdemben a kérdést (Stergiou, 2022).

A tengeri határvitákkal közvetlenül összefügg és a görög-török konfliktus szerves elemeként említendő a légtérsérellemmel kapcsolatos ügyek (amelyeket rendszeresen követnek el török vadászpilóták), az Égei-tenger keleti részén található szigetek és a Dodekanészosz-szigetcsoport demilitarizálásának követelése és a ciprusi rendezés is.³

2. térkép: A görög-török tengeri határvitában kérdéses szigetek státusza

Forrás: Ministry of Foreign Affairs of the Hellenic Republic, 2021.

³ A török érvelés szerint Görögország elveszíti a török partokhoz közel eső szigetek feletti szuverenitását, ha katonai erőket telepít oda, mert ezzel megszegi a párizsi és a lausanne-i békeszerződéseket. Athén az önvédelemhez való jogra hivatkozik, hiszen gyakoriak a szigetek közelében állomásozó török hajók.

A tengerjogi viták energetikai és regionális vonatkozásai

A tengerjogi vita szorosan összefügg a regionális energetikai feltárásokkal, hiszen a felfedezések a vitatott területeket is érintik. A görög kizárólagos gazdasági övezetben található Talósz mezőn a becslések szerint 283,1 milliárd köbméter (bcm) földgáz kitermelésére lenne lehetőség. A Ciprus körüli kizárólagos gazdasági övezetben a becslések szerint pedig összesen mintegy 460 milliárd köbméter (bcm). Világviszonylatban ezek kevésbé jelentősek, és elmaradnak az egyiptomi (Zohr, 850 bcm) vagy az izraeli (Leviathán, 622 bcm; Tamar, 305 bcm) eredményektől, ugyanakkor az európai gázdiverzifikációban és a helyi fogyasztásban jelentős szerepet játszhatnak (Kacziba, 2020).

Az energetikai feltárások az érintett országokra szignifikáns hatással lehetnek, hiszen gázexportőrökké válhatnak, s ez a geopolitikai erőviszonyokban is megmutatkozhat. A pozitív kicsengést azonban akadályozza, hogy Ankara nem ismeri el Ciprus kizárólagos gazdasági övezethez való jogát, és tudatosan gátolja, hogy külföldi (amerikai, olasz, francia) vállalatok fogjanak gázkitermelésbe. A Görögország és Ciprus által is ratifikált Egyesült Nemzetek Tengerjogi Egyezménye értelmében a kontinentális talapzat határa nem haladhatja meg a parti tenger külső határától számított 350 tengeri mérföldet. Az átfedések kiküszöbölése érdekében Ciprus és Görögország delimitációs egyezményeket kötött a környező országokkal (Kacziba, 2013). Törökország nem ratifikálta a Tengerjogi Egyezményt, így nem alakult ki egységes álláspont a felek között arról, hogy mit kell az egyes tengeri területek feletti rendezés alapjának tekinteni, és a Ciprus által megkötött delimitációs egyezményeket sem ismeri el (Csorba, 2022).

2. táblázat: Ratifikált delimitációs egyezmények a régióban

Érintett országok	A megkötés éve
Ciprus-Egyiptom	2003
Ciprus-Izrael	2010
Törökország-„Észak-Ciprusi Török Köztársaság”	2011
Törökország-Líbia	2019
Görögország-Olaszország	2020
Görögország-Egyiptom	2020

Forrás: Egeresi, 2021.

A török konfliktusra megoldásként Görögország (és Ciprus) taktikusan épített ki és mélyítette el regionális együttműködési rendszerét. Mindebből az is következik, hogy a regionális politikai és energetikai együttműködések, a két- és háromoldalú találkozók megszorodtak, és kialakult egy Egyiptom–Izrael–Ciprus–Görögország-tengely a kelet-mediterráneumi térségben, valamint több delimitációs egyezményt is sikerült aláírniuk (Uo.).

A regionális energetikai együttműködés kapcsán kiemelendő az Eastern Mediterranean Gas Forum (EastMed) megalapítása, amelynek keretében regionális találkozók is zajlanak Görögország, Ciprus, Egyiptom, Izrael, Jordánia, Olaszország, Franciaország és a Palesztin Hatóság részvételével (a Világbank, az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Unió megfigyelői státuszban vehet részt). Feltűnő azonban, hogy a régió energiapolitikájában érdekelt Törökország, Libanon, Líbia és Szíria nem részese az egyeztetéseknek. E mögött kétségtelenül az energetikai és politikai konfliktusok állnak, amelyek alatt nem csak a ciprusi helyzetből fakadó görög–ciprusi–törököt kell érteni.⁴

Válaszul Ankara és a nyugat-líbiai egységkormány által 2019-ben aláírt „delimitációs egyezmény” közel 100.000 km² nagyságú területet szakított le a görög gazdasági övezetből és semmisnek tekinti a Kréta körüli görög felségvizek legitimitását (Kacziba, 2020). Görögország az egyezményt illegálisnak minősíti, csakúgy, mint a 2022-ben kutatási tevékenységre irányuló megállapodást (Egeresi, 2022).

Érdemes pár szót ejteni Törökország vonatkozásában a Kék Haza doktrínáról. Törökország geopolitikai helyzetéből adódóan több tengeri medencével is rendelkezik, amelyek stratégiai jelentőséggel bírnak. A Doktrína szerint Törökország elsődleges érdekei megkövetelik, hogy ezen területeken aktív szerepet és felelősséget vállaljon. Ebből következik, hogy a nemzetközi tengeri jogból és a part menti államokkal fennálló vitás kérdésekből eredő ügyek Törökország külpolitikájában jelentős szerepet kapnak (Yayci, 2022). A Doktrína egy olyan markáns külpolitikát vizionál, amely szerint Törökország három tenger (Földközi-tenger, Égei-tenger és Fekete-tenger) vezető hatalmává szeretne válni. A célkitűzés megvalósításában a haditengerészet kitüntetett szerepet kap, ugyanakkor a légierő és a szárazföldi pozíciók megerősítését is előtérbe helyezi. A doktrína energetikai szempontból egyrészt hangsúlyozza Törökország regionális elosztó szerepét, másrészt a tengeri források feltárását. Következésképp, Törökország stratégiai célja, hogy regionális energiaelosztóvá váljon, éppen ezért a Kelet-Mediterráneumban zajló feltárásokat kiemelt figyelemmel követi (Csorba, 2022).

⁴ Bejrút és Jeruzsálem között is nézeteltérés feszül: Libanon azzal vádolja Izraelt, hogy a ciprusi–izraeli tengeri határok meghúzásakor elvett tőle egy közel 1000 km²-nyi szakaszt (Egeresi, 2019). Következésképpen a Ciprussal kötendő delimitációs egyezményt mindaddig nem hajlandó ratifikálni, amíg a két ország nem tárgyalja újra az érintett területre vonatkozó szerződését (Uo.). Libanon és Szíria között is határvita áll fenn, amelyben Oroszország vállalta magára a mediátori szerepet (Ellinas, 2022). Bár Ciprus és Izrael között érvényben van a delimitációs egyezmény, de az Aphrodité–Yishai mezők közötti kitermelői jogok kapcsán kialakult vitában még mindig nem sikerült megegyezniük (Hazou, 2022).

3. térkép: A Kék Haza doktrína szerinti török expanziós elképzelések.

Forrás: Kathimerini, 2023.

Az Amerikai Egyesült Államokkal kialakult szoros együttműködés szintén fontos eleme a térség hatalmi viszonyainak, hiszen regionális energetikai téren Washington is érdekelt a stabilitás megőrzésében, tekintettel a szénhidrogének ki-termelésében részt vevő amerikai cégekre.⁵ Az amerikai katonai bázisok engedélyezése Görögországban szintén jelzésértékű Törökország számára, és egyféle válaszként is értelmezhető a görög-török konfliktusra (Uo.).

Mindezek alapján egyértelmű, hogy az energetikai konfliktus és a földgázlelőhe-lyekért vívott nemzetközi versengés komoly biztonságpolitikai kihívássá vált a Kelet-Mediterráneum térségében. Törökország a konfliktusban nemcsak Görögországgal és Ciprussal, de Egyiptommal, Izraellel, Franciaországgal, az USA-val és az Európai Unióval is szembekerült (Uo.). Törökország „nemes magánya” (Kanli, 2017) jelzés-értékű is lehet, kifejezve a független külpolitikáját és eltávolodását a „Nyugattól”. Mindemellert a 2023 decemberi török elnöki látogatás során Erdogan török elnök már azt hangsúlyozta, hogy Törökország kész arra, hogy párbeszéd és együttműkö-dés által rendezze a konfliktust és ennek kapcsán a török fél már kétszer is felajánlotta egy átfogó konferencia megszervezését (Papachelas & Kostidis, 2023).

A tengerjogi viták hatása a Micotákisz-kormány külpolitikájára

A Micotákisz-kormány külpolitikájában egy tudatos és elődje, a Ciprasz- kormány által képviselt külpolitikához képest sokkal markánsabb kelet-mediterrán orientáció

⁵ Geoffrey R. Pyatt volt amerikai athéni nagykövet, leköszönő interjújában kifejtette, hogy a görög-török 2020-as konfliktus további fokozódásának a megállításában az Amerikai Egyesült Államoknak komoly szerepe volt (Ellis, 2022).

figyelhető meg, amely összefüggésben van az energetikai felfedezésekkel és Görögország regionális újrapozicionálási stratégiájával (Csorba, 2022). A tengeri határvitákkal összefüggő energetikai felfedezések releváns szerepet kapnak a külpolitikában is, hiszen azok révén az ország geopolitikai jelentősége európai és regionális szinten is erősödhet (amibe beletartozik az ukrán–orosz háború következményeinek és az izraeli válságnak a csökkentése is) (Uo.).

Szükséges megemlíteni a védelmi szektorban végbement változásokat is, amelyek szoros összefüggésben vannak a növekvő görög–török határvitákkal kapcsolatos konfliktussal, kvázi ezekre adott válaszként is értelmezhetők (Uo.). A görögök katonai kiadásai 2010 óta folyamatosan növekednek: 2021-ben már a GDP több mint 2,8 százalékát tették ki (az uniós átlag 1,3%) (Eurostat, 2022). A Micotákisz-kormány mind a katonai, mind a diplomáciai kapcsolatrendszerének a megerősítésén dolgozott hatalomra kerülésük óta (Uo.). Erre jó példa az amerikaiakkal, illetve a franciákkal megkötött katonai együttműködés, valamint a Krétán található Szúdaöbölben, továbbá a Szkírosz szigetén és Alexandrúpoliban található katonai bázis bővítésének az engedélyezése – mindez kétséggkívül jelzésértékű Törökország számára (Maltezou, 2022). Nikosz Dendiász volt görög külügyminiszter több platformon is hangsúlyozta, hogy e megállapodások nem Törökország ellen irányulnak, sokkal inkább Görögország stratégiai autonómiáját biztosítják. Ennek ellenére Athén újonnan alakuló szövetségei kétségtelenül jelzésértékkel bírnak, hiszen átalakítják az eddig alapvetően a törököknek kedvezett katonai erőviszonyokat, ezzel pedig az Égei-tenger térségében kialakult status quót (Dendias, 2021).

A görög–török nézeteltérések orvoslását célzó, 2002-ben megkezdett, de 2016-ban megszakadt tájékoztató megbeszélések csak 2021 januárjában folytatódtak. A legutóbbi egyeztetés 2022 februárjában történt, amikor a felek az égei-tengeri és a kelet-mediterráneumbeli konfliktust próbálták áttekinteni (Ekathimerini, 2022). Összességében az egyeztetések eddig érdemi eredményeket nem hoztak, a céljuk elsősorban az volt, hogy a nemzetközi nyomásnak eleget tegyenek, és a felek leüljenek a tárgyalóasztalhoz, hogy ezzel is a párbeszédre való hajlandóságukat demonstrálják. Ugyanakkor fontos leszögezni, hogy a tengeri határvitákkal összefüggő energetikai felfedezések következtében (is) a görög–török viták már nem csak a két fél között zajlanak. A többszereplőssé vált konfliktus regionális erőharcában Görögország – hátránya tudatában – a régió országaival, európai partnereivel és az Egyesült Államokkal való kapcsolatai és stratégiai szövetségei révén is Törökországot igyekszik ellensúlyozni. Így Ankara szembekerült az uniós országok mellett az USA-val, Izraellel és Egyiptommal is (Csorba, 2022).

A fent ismertetett rendkívül összetett viszonyrendszerben fordulatot jelenthet, hogy 2023 decemberében sor került a török elnöki látogatásra Athénban, amely a kapcsolatok normalizálását és a bizalomépítést is célozta. A találkozó a korábbi 2017-es elnöki látogatással ellentétben baráti hangulatban zajlott, és mindkét fél tartózkodott a provokatív kijelentésektől (Euronews, 2023). A találkozó margóján

aláírt dokumentumok közül a legjelentősebb az Athéni Nyilatkozat a baráti kapcsolatokról és a jószomszédi viszonyról, amely a tengerjogi viták körüli konfliktus normalizálódását is célozza (Ελληνική Δημοκρατία Δημοκρατίας Πρωθυπουργού, 2023). A Nyilatkozat mindemellett az üzleti és energetikai együttműködés elmélyítését is előirányozza (Uo.). A sajtótájékoztatón Erdogan török elnök külön kiemelte, hogy a céljuk, hogy az „Égei-tenger az együttműködés és béke tengerévé váljon, továbbá leszögezte, hogy nem állhat fent olyan probléma a két ország között, melyet békés módon nem lehetne rendezni” (Smith, 2023). Továbbá hozzátette, hogy látogatása új fejezetet nyithat meg a görög-török kapcsolatokban. Micotákisz görög miniszterelnök ugyanakkor utalt arra, hogy továbbra is ellentétes álláspontot képviselnek a ciprusi rendezés, a kizárólagos gazdasági övezeteket és a kontinentális talapzat meghatározása kapcsán, bár az előbbi vonatkozásában remélhetően a köz-eljövőben sikerülhet előrelépést elérni (Koutantou & Gumrukcu, 2023). A találkozó értékelhető görög külpolitikai sikernek is, amelyet alapos előkészítés előzött meg. Az Athéni Nyilatkozat aláírása reprezentatív diplomáciai lépésnek tekinthető (holott jelentős jogi következményeket nem feltétlenül vonhat maga után). Görögország következetesen terelte a bilaterális görög-török nézeteltéréseket (migráció, tengeri határvita) uniós szintre, „uniós ügygé” emelve a kérdéseket és a megoldásuk súlyát (ezt támasztja alá, hogy a Törökországi uniós csatlakozási folyamatát értékelő országjelentésekben explicit megjelenik a görög-török konfliktus). A jelenlegi geopolitikai helyzetben a békés rendezésre való törekvés mindenképpen pozitívan értékelhető uniós és regionális viszonylatban is, ezzel is tovább erősítve Görögország regionális kül- és biztonságpolitikai szerepét.

Tekintettel a görög-török kapcsolatok összetettségére, joggal merülhet fel a kérdés, hogy az elnöki látogatás ténylegesen jelentheti-e egy új fejezet megnyitását a kétoldalú kapcsolatokban. A jelenlegi geopolitikai környezetet figyelembe véve a közeledés mindenképpen jelzésértékű, elsősorban Törökország részéről. Ha a tengerjogi határviták a köz-eljövőben nem is zárulnak le, de a körülöttük folyó vita normalizálódása és az erről folyó diplomáciai egyeztetések ütemezése hosszú távon közelebb vihetnek a kérdés békés rendezéséhez. Továbbá, a kétoldali kapcsolatrendszer korlátain túllépve, a találkozó értelmezhető úgy is, hogy a közeledés nem kizárólag Görögországnak, de az Európai Uniónak is szól.

Az Európai Unió szerepe a tengerjogi vitában

Törökország európai perspektívája különösen fontos szerepet játszik a görög-török kapcsolatokban, ahogyan a bilaterális konfliktus is hatással van a török csatlakozási folyamatra. Görögország alapvetően támogatja Törökország uniós csatlakozását, hiszen a csatlakozási kritériumokat teljesítve számos probléma és konfliktus is megoldásra található.

Törökország Európai Unióhoz való csatlakozásának egyik alapfeltétele „a jószomszédi kapcsolatok” elvének betartása és a nézeteltérések békés rendezése (következésképp, a háborús fenyegetés és határ/légtérsérelmek nem felelnek meg ennek a kritériumnak). Az ország továbbra is csatlakozó, de nem kiemelt csatlakozó partner az Európai Bizottság éves országjelentéseiben, az Európai Parlament pedig állásfoglalásaiban értékeli Törökország előrehaladását az uniós integrációban. Az elmúlt időszakban a tanácsi következtetések és az országjelentések is sokkal kritikusabb hangvételűek voltak Törökországgal kapcsolatban, az Európai Parlament még javaslatot is tett a csatlakozási tárgyalások felfüggesztésére (European Parliament, 2021).

Az Európai Külügyi Szolgálat a kelet-mediterrán térséghez kapcsolódó energetikai ügyeket az EU–török politikai kapcsolatok részeként kezeli. Az energetikai konfliktus eskalálódásakor, 2019-ben szankciókat vetett ki Törökországra a térségben végrehajtott illegálisnak minősített fúrások miatt. A beutazási korlátozásokat és vagyoni eszközök befagyasztását tartalmazó szankciók jelenleg is hatályosak (Council of the European Union, 2020). A 2023/2488-as tanácsi határozat értelmében a szankciós rezsimet meghosszabbították 2024. november 30-ig (Council of the European Union, 2023a).

Az Európai Bizottság 2020-as országjelentése explicit utalt a nyugat-líbiai egységkormányral aláírt „delimitációs egyezményre”, Törökország helytelen magatartására a Kelet-Mediterráneumban és az Égei-tengeren, valamint Görögország szuverén jogainak a többszöri megsértésére (European Commission, 2020). Felhívta Ankara figyelmét, hogy folytasson konstruktív magatartást az Égei-tengeren, ugyanakkor nyomatékosította, hogy Törökország egyoldalú törvénysértő viselkedésével szemben a tagállamok érdekvédelmében fel fog lépni.

A 2021-es viszonylagos de-eszkalációs időszak után, a 2022-es jelentés ismét felhívta Törökország figyelmét arra, hogy az Égei-tengeren tapasztalt feszültségkeltés, valamint a görög légtér és a görög szigetek szuverenitásának többszöri megsértése nem járul hozzá a jószomszédi kapcsolatok ápolásához. Kiemelte, hogy Törökország továbbra is *casus belli*-ként tekint arra, hogy Görögország 12 mérföldre terjessze ki felségvizeit. A 2023-as jelentés ugyanakkor már elismeri a görög-török kétoldalú kapcsolatokban tapasztalt pozitív előrelépéseket és reményét fejezte ki, hogy ezek a jövőben is fenntarthatók lesznek. Üdvözölte a Kelet-Mediterráneumban tapasztalt feszültségek csökkenését és kérte Törökországot, hogy egyértelműen kötelezze el magát a jószomszédi kapcsolatok és a viták békés rendezése mellett, valamint tartsa tiszteltben az összes EU-tagállam szuverenitását és területi integritását, illetve szuverén jogát, összhangban az uniós és nemzetközi joggal, beleértve az Egyesült Nemzetek Tengerjogi Egyezményét (Council of the European Union, 2023b).

A jószomszédi viszony ápolása az uniós csatlakozás egyik alapköve. Ebből logikusan következik, hogy amíg a görög-török konfliktus, beleértve a tengerjogi határvitákat (is) nem normalizálódik, addig a török csatlakozási folyamat, illetve

egyéb szektorális partnerségi együttműködés elmélyítése sem fog a holtpontról elmozdulni. Ugyanakkor, a jelenlegi geopolitikai válságban (lásd: orosz-ukrán háború, izraeli helyzet) az Európai Unió nem engedheti meg magának, hogy Törökország tovább távolodjon az európai érdekektől és értékektől. Következésképp, a jelenlegi helyzet lehetőséget kínál számukra ahhoz, hogy rendezzék az utóbbi időkben megromlott kapcsolatukat. Ennek egyik sarokköve, hogy előrelépés történjen a görög-török konfliktusos ügyek megoldásában. Ezzel összefüggésben, a 2023-as országjelentés már elismeri a de-eszkaláció érdekében tett erőfeszítéseket. A legutóbbi török elnöki látogatás és nyitás Görögország felé jelzésértékű, és további közeledésként is értelmezhető az Európai Unió felé.

Konklúzió

A görög-török tengerjogi vita nem újkeletű konfliktusforrás, hiszen megoldása évtizedek óta várat magára. Kétségtelen, hogy a rendezéséhez szorosan kötődő energetikai feltárások megnövelték a relevanciáját a kérdésnek, és mivel az energia-hordozókban rejlő lehetőségek az érdekelt feleknek is potenciális előnyöket jelenthetnek, a lezárása is sokkal bonyolultabb. A görög kormány taktikusan manőverezik a nemzetközi közegben, és pragmatikusan felmérte erőhátrányát Törökországgal szemben, valamint, hogy nem célszerű Törökországgal egyedül maradnia a probléma kezelésében. Így a török „fenyegetésre” és a regionális versengésre válaszul, a bilaterális szintről többszereplőssé alakította a konfliktust, régiós együttműködési tengelyeket kialakítva, bevonva Ciprust is. Következésképp, Törökország már nem csak Görögországgal találja szembe magát a görög-török konfliktusban. Mivel a tengeri határvita szorosan összefügg a regionális energetikai feltárásokkal, az energetikai kitermelésben érdekelt uniós tagországok is sokkal körültekintőbben kezelik a török kérdést. Emellett a Micotákisz-kormány tudatosan mélyíti kapcsolatait az Amerikai Egyesült Államokkal, az erőteljesebb amerikai jelenlét Görögországban mindenképpen jelzésértékkel bír.

Figyelemreméltóak a legutóbbi görög védelempolitikai intézkedések, amelyek a görög katonai vezetés átfogó átalakítását célozzák. A „2030 fegyveres erőire” keresztelt intézkedés Nikosz Dendiasz védelemi miniszter (volt külügyminiszter) értékelése szerint az ország földrajzi és regionális elhelyezkedéséből fakadó geopolitikai kihívásokra is válasz. A személyi állományi változásokon kívül, a védelmi rendszer (Ελληνικά Αμυντικά Συστήματα), a hadi flotta, valamint a légierő (F-35-os vadászpilóta nélküli repülőgépek beszerzése) is modernizáción megy keresztül és a hosszú távú célok között szerepel a repülőipar (Ελληνική Αεροπορική Βιομηχανία) fejlesztése is (Nedos, 2024). A védelmi miniszter álláspontja szerint Görögországnak már az „Erdogan elnök utáni időkre” is fel kell készülnie, amelyre Görögország, mint bizonytalan, potenciális veszélyeket magában hordozó időszakra és lehetséges regionális instabilitásra is tekint (Uo.).

Az energiapolitika mindig is fontos biztonságpolitikai kérdés volt, s ezt a jelenlegi orosz–ukrán háború még világosabbá tette. Az Európai Unió célja, hogy megszüntesse az Oroszországból származó energiainporttól való függőségét és növelje a diverzifikációs lehetőségeit (Csorba, 2022). A tengeri határvitákkal összefüggő energetikai felfedezések releváns potenciált hordozhatnak magukban és hozzájárulhatnak Európa energiaátmenetéhez és a diverzifikációhoz. Görögország fontos szerepet tölthet be az európai gáztranzitban, amelyhez az előző évek beruházásai is hozzájárulnak.

A görög–török tengeri határvita, lévén, hogy egy tagállam és egy csatlakozó ország között áll fenn, szerves részét képezi az EU–török kapcsolatoknak. A konfliktus fokozódása óta az ezzel kapcsolatos visszalépések és előrelépések is megjelennek az éves országjelentésekben. A jelenlegi geopolitikai feszültség fényében ugyanakkor az Európai Unió nem engedheti meg magának, hogy Törökország tovább távolodjon és egy stratégiai partnerségen nyugvó kapcsolatrendszer a célja, amely eléréséhez elengedhetetlen a görög–török kapcsolatok normalizálása. Kétségtelen, hogy a regionális stabilitás biztosításának ez az egyik alapfeltétele.

A görög–török közeledés mindenképpen pozitív lépésként értékelhető, amely már középtávon hozzájárulhat a regionális stabilitáshoz, ami a jelenlegi turbulens geopolitikai helyzetben elengedhetetlen. Kérdéses, hogy török oldalról a 2024 tavaszán esedékes törökországi helyhatósági választások mennyire teszik lehetővé a baráti retorika fenntartását, illetve azt, hogy ténylegesen új fejezet kezdődjön a görög–török kétoldalú kapcsolatokban. A fokozott görög védelempolitikai intézkedések ugyanakkor előre tekintőek és már azt is figyelembe veszik, ha a regionális feszültségek tovább eszkalálódnak vagy ha az esetleges török belpolitikai változások negatív hatással lennének hosszútávon a görög–török kapcsolatokra. Céljuk, hogy növeljék Görögország autonóm fellépésre való képességét is.

A jelenlegi geopolitikai helyzetben a görög kormány stratégiai feladata, hogy továbbra is aktív külpolitikát folytasson és mélyítse regionális szövetségi hálózatát az Európai Unión belül és harmadik országokkal egyaránt. Ezzel összefügg a feszültségek csökkentése Törökországgal és a vitás kérdések, beleértve a tengerjogi vita rendezése, illetve az ezek körüli álláspontok közelítése.

Irodalomjegyzék

- Az Egyesült Nemzetek Tengerjogi Egyezménye (1998). [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:21998A0623\(01\)&from=HU](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:21998A0623(01)&from=HU) (2023.05.23)
- Council of the EU (2020). *Sanctions regime against illegal drilling activities in the Eastern Mediterranean extended by one year*. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/11/06/sanctions-regime-against-illegal-drilling-activities-in-the-eastern-mediterranean-extended-by-one-year> (2021.11.15)
- Council of the EU (2023a). *Statement by the High Representative on behalf of the EU on the alignment of certain countries with Council Decision (CFSP) 2023/2488 concerning restrictive measures in view*

- of Turkey's unauthorised drilling activities in the Eastern Mediterranean. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/11/23/statement-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-eu-on-the-alignment-of-certain-countries-concerning-restrictive-measures-in-view-of-turkey-s-unauthorised-drilling-activities-in-the-eastern-mediterranean> (2021.10.28)
- Council of the EU (2023b). *Council Conclusions on Enlargement*. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-16707-2023-INIT/en/pdf> (2021.12.10)
- Csorba, É. (2022). A ciprusi rendezés lehetőségeinek értékelése az energetikai fejlemények tükrében. *Külügyi Szemle*, 21(3), 84–113.
- Dendias, N. (2021). Turkey's opinion was not an issue for US. *Ekathimerini*, <https://www.ekathimerini.com/opinion/interviews/1170104/dendias-turkey-s-opinion-was-not-an-issue-for-us> (2021.10.28)
- Denizeau, A. (2021). Mavi Vatan, the "Blue Homeland": the Origins, Influences and Limits of an Ambitious Doctrine for Turkey. *Etudes de l'Ifri*. <https://www.ifri.org/en/publications/etudes-de-lifri/mavi-vatan-blue-homeland-origins-influences-and-limits-ambitious> (2021.10.28)
- Egeresi, Z. (2019). Kelet-mediterrániumi gázkincs: a ciprusi válság új dimenzióban. *Nemzet és Biztonság* 2019/2, 50–63.
- Egeresi, Z. (2022). Görög-török versengés: felszín alatti feszültségek. *KKI Elemzések*, 2019/59, 3–10.
- Ellinas, C. (2022). Energy and Geopolitics in the Eastern Mediterranean. *Atlantic Council Global Energy Center*, https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2022/03/Eastern-Mediterranean_Final.pdf (2024.05.23)
- Ellis, Tom (2022). US Helped Keep Aegean Crisis from Spiraling out of Control. <https://www.ekathimerini.com/opinion/interviews/1183214/us-helped-keep-aegean-crisis-from-spiraling-out-of-control> (2022.04.30.)
- Ελληνική Δημοκρατία Δημοκρατίας Πρωθυπουργού (2023). *Δηλώσεις του Πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη μετά τη συνάντησή του με τον Πρόεδρο της Τουρκίας Recep Tayyip Erdoğan στο Μέγαρο Μαξίμου, στο πλαίσιο της συνεδρίασης του 5ου Ανώτατου Συμβουλίου Συνεργασίας Ελλάδας-Τουρκίας*. <https://www.primeminister.gr/2023/12/07/33197> (2023.12.10)
- Euronews (2023). Greece and Turkey agree to reboot relations following landmark talks in Athens <https://www.euronews.com/2023/12/07/greece-and-turkey-agree-to-reboot-relations-following-landmark-talks-in-athens> (2024. 04.18.)
- European Commission (2020). *Turkey 2020 Report*. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2020-10/turkey_report_2020.pdf (2023.09.30)
- European Parliament (2020). Eastern Mediterranean: Turkey must immediately end illegal drilling activities. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20200910IPR86828/eastern-mediterranean-turkey-must-immediately-end-illegal-drilling-activities> (2023.09.30)
- European Parliament (2021). European Parliament resolution of 19 May 2021 on the 2019-2020 Commission Reports on Turkey. *Texts adopted – 2019-2020 Reports on Turkey - Wednesday, 19 May 2021*. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0243_EN.html (2022.05.10)
- Eurostat (2020). *Government expenditure on defence*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Government_expenditure_on_defence (2022.05.10)
- Gumrukcu, T. & Koutantou, A. (2023). Turning a page, Greece and Turkey agree to mend ties. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/greece-turkey-seek-restart-relations-with-meetings-athens-2023-12-06> (2022.12.15)
- Greek City Times (2021): *Extension of territorial waters to 12 nautical miles in the Ionian Sea ratified*. <https://greekcitytimes.com/2021/01/21/extension-waters-ionician-sea-ratified> (2021.10.28)

- Hazou, E. (2022). Cyprus and the shifting sands of East Med energy. *CyprusMail*. <https://cyprus-mail.com/2022/04/17/cyprus-and-the-shifting-sands-of-east-med-energy> (2022.05.10.)
- Kacziba, P. (2013). A ciprusi földgázkinccs feltárásának bel- és külpolitikai sajátosságai. *Külügyi Szemle*, 10(3-4), 149–171.
- Kacziba, P. (2020). Törökország Fekete-tengeri gázfeltárásai. *Pólusok*, 1(1), 176–191.
- Kambas, M. (2020). Greek, Turkish warships in 'mini collision' Ankara calls provocative. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-greece-turkey-warships-idUSKCN25A161> (2021.12.04.)
- Kanli, Y. (2017). Precious loneliness. *Hürriyet Daily News*. <https://www.hurriyetsdaily-news.com/opinion/yusuf-kanli/precious-loneliness-112503> (2021.12.04.)
- Kathimerini (2022). 64th round of exploratory talks on Feb 22. <https://www.ekathimerini.com/news/1177868/64th-round-of-exploratory-talks-on-feb-22> (2023.12.10)
- Kathimerini (2023). Behind Turkey's 'Blue Homeland' doctrine. <https://www.ekathimerini.com/opinion/1213618/behind-turkeys-blue-homeland-doctrine> (2023.12.10)
- Maltezou, R. (2022). Greek Parliament Approves Defence Pact Change on Eve of PM's Visit to U.S. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/greek-parliament-approves-defence-pact-change-eve-pms-visit-us-2022-05-12> (2022.05.15)
- Ministry of Foreign Affairs of the Hellenic Republic (2018). *Greek-Turkish dispute over the delimitation of the continental shelf*. <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/delimitation-of-the-continental-shelf.html> (2023.09.10)
- Ministry of Foreign Affairs of Hellenic Republic (2019). Presentation of Turkish illegal claims through maps. Map13. <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/maps.html> (2024.04.18.)
- Ministry of Foreign Affairs of Hellenic Republic (2021). Presentation of Turkish illegal claims through maps. Map14. <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/maps.html> (2024.04.18.)
- Ministry of Foreign Affairs of the Hellenic Republic (2022a). *Turkish claims*. <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/turkish-claims.html> (2023.09.10)
- Ministry of Foreign Affairs of the Hellenic Republic (2022b). *Territorial sea-Casus belli*. <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/territorial-sea-casus-belli.html> (2023.09.10)
- Nedos, V. (2024). Interviews Nikos Dendias. We can't keep buying off the shelf. *Kathimerini*. <https://www.ekathimerini.com/opinion/interviews/1229177/nikos-dendias-we-cant-keep-buying-off-the-shelf> (2024.04.10)
- Papachelas, A. & Kostidis, M. (2023). 'My friend Kyriakos, we don't threaten you, if you don't threaten us'. *Ekathimerini*. <https://www.ekathimerini.com/opinion/interviews/1226534/my-friend-kyriakos-we-dont-threaten-you-if-you-dont-threaten-us> (2023.09.10)
- Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs. *Background note on Aegean dispute*. <https://www.mfa.gov.tr/background-note-on-aegean-dispute.en.mfa> (2024.01.10)
- Schaller, C. (2022). Hardly predictable and yet an equitable solution: Delimitation by judicial process as an option for Greece and Turkey in the Eastern Mediterranean. *Leiden Journal of International Law*, 35(3), 549–568.
- Smith, H. (2023). Erdoğan hails 'new era' of friendship with Greece on historic visit to Athens. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2023/dec/07/erdogan-hails-new-era-of-friendship-with-greece-during-historic-visit-to-athens> (2024.01.10)
- Stergiou, A. (2022). *The Greek-Turkish maritime dispute – Resisting the Future*. Springer.

Strati, A. (1996). Postscript: Tension in the Aegean – The 'Imia' Incident. *Leiden Journal of International Law*, 9(1), 122–129.

Yayci, C. (2022). *Blue Homeland. A Book of a Map and a Doctrine*. Istanbul University Press.

DEVELOPMENTS OF THE GREEK-TURKISH MARITIME DISPUTES DURING KYRIAKOS MITSOTAKIS' ADMINISTRATION

Abstract

Greek-Turkish relations have been through not their best period in these days and dispute over the maritime borders is also an integral element of the conflict. The Greek-Turkish maritime border dispute is not a new source of conflict, as its solution has been waiting for decades. At the same time, energy explorations have increased the relevance of the border dispute, and consequently, their closure is much more complex. Thanks to the excavations, both the European and regional role of Greece has been strengthened. As a result, maritime border disputes and related excavations play a significant role in Greece's foreign policy. In response to the increasingly intense conflict related to the border dispute and the Turkish "threat", Greece tactically built and deepened its international cooperation network with EU member states and third countries in the region or interested in the region. In parallel, Turkey's international isolation continued. In addition, the recent Turkish presidential visit may bring a new (positive) turn in the relations.

Keywords: Greece, Türkiye, European Union, Greek-Turkish conflict

AZ UKRAJNAI MENEKÜLTEKSEL KAPCSOLATOS VÉLEMÉNYEK RÖVID TÁVÚ VÁLTOZÁSAI

Galgóczy Eszter

elemző

Forrás Társadalomkutató Intézet

ORCID 0000-0001-8856-2443

Petrovics Nándor

egyetemi tanársegéd

Budapesti Corvinus Egyetem

Társadalom- és Politikatudományi Intézet

ORCID 0000-0003-3011-4319

Dol:

10.15170/PSK.2024.05.01.03

Publikálva: 2024.05.26.

Hivatkozás:

Galgóczy, Eszter – Petrovics, Nándor (2024): Az ukrainai menekültekkel kapcsolatos vélemények rövid távú változásai. *Pólusok*, 5(1), 41-60.

Egyéb információk:

-

A folyóiratban megjelenő írások a Creative Commons Nevezd meg - Nem Kereskedelmi - ShareAlike 4.0 nemzetközi licenc alatt kezeltek.

 CC BY-NC-SA 4.0

Absztrakt

A 2015-ös migrációs válság kirobbanása óta a közéleti diskurzus egyik meghatározó témája a migránsok és menekültek megítélése. A politikai szereplők számtalan esetben állították narratívájuk középpontjába az ideérkezőket, amely összességében a lakosságban jelentős ellenzenvet váltott ki. 2022 februárjában, az orosz-ukrán háború kitörésekor azonban egy új helyzet állt elő azzal, hogy Ukrajnából több százaz ezer ember érkezett egyszerre az országba. Tanulmányunk azt vizsgálja, hogy relatíve rövid távon változhat-e a közvéleménynek a menekültekkel kapcsolatban kialakított álláspontja akkor, ha az ideérkezők egy szomszédos, többé-kevésbé hasonló kultúrájú országból érkeznek.

Kulcsszavak: migráció, menekültek, közvélemény, Ukrajna

Bevezetés

2022. február 24-én Oroszország háborút indított Ukrajna ellen, amelynek következményeképpen Ukrajnából tömegek indultak el nyugatra, így Magyarország felé is. Az ország közvetlen szomszédságában kitört háború, illetve az a tény, hogy ennek következtében, alig néhány évvel a 2015-ös migrációs válság eszkalálódása után, újabb menekülthullám zúdult Magyarországra, jelentős társadalmi sokkhatást eredményezett már rövid távon is. Ezt igaznak tarthatjuk annak ellenére is, hogy az ideérkező migránsok döntő része rövid időn belül továbbutazott, hasonlóan a korábbi menekülthullámokhoz (Juhász & Molnár 2016). Az új hullámban érkezők azonban egy, a 2015-östől jelentősen eltérő tömeget alkottak. A menekülők jó része

kulturálisan a magyarokhoz lényegesen közelebb állónak mondható, ráadásul nagy számban érkeztek magyar nemzetiségű menekültek is.

A menekültek hazai átpolitizáltsága (Bíró-Nagy, 2018), illetve társadalmi háttere (Barna & Koltai 2018) kapcsán érdemes megvizsgálni, hogy a háború kitörése utáni sokkhatás fényében hogyan alakultak a hazai társadalom attitűdjei a magyarokéhoz közelebb álló civilizációs háttérrel rendelkező menekültekkel szemben. Vajon empatikusan, vagy ellenkezőleg, ellenségesen viszonyultak-e az ide érkezőkhöz, ahogy ez a korábbi, más földrajzi és kulturális környezetből érkező menekültek esetében jelentkező tendenciákból kikövetkeztethető lenne? A hazai politikai diskurzusban ugyanis élesen ellentétes álláspontok azonosíthatók a különböző hátterű és eltérő indokokkal hazánkba érkező csoportok megítélése kapcsán. Reményi, Glied és Pap (2022) tanulmánya például kiválóan rámutat a kormányzati kommunikációban megjelenő „rossz”, illetve „jó” migránsok közötti diszkurzív különbségtételre.

A menekültekkel szembeni attitűdökkel foglalkozó szakirodalom az attitűdöket statikus, lassan változó tényezőkként írja le, ezért érdemes megfigyelni, hogy változnak-e ezek egy lényegében azonnali sokkhatás nyomán, és ha igen, akkor inkább befogadó vagy inkább elutasító irányba? Vizsgálatunkban ezekre a kérdésre keressük a választ, nem csak a hazai lakosság egészére vonatkozóan, hanem egyes részminták vizsgálatán keresztül is, amely demográfiai tényezők (nem, életkor, lakóhely, iskolai végzettség), és pártpreferencia szerinti bontásában elemzi a menekültekhez való viszonyulást, kiegészítve az elsődleges médiafogyasztás mint kontextuális tényező bemutatásával.

Szakirodalmi áttekintés

A menekültekkel kapcsolatos attitűdök hátterét az elmúlt évtizedekben jelentős tudományos érdeklődés övezte, amit a 2015-ös menekültválság csak tovább fokozott. Számos tanulmány, többek között Scipioni (2017), Takle (2017), illetve Madaloni-Moffa (2018) vizsgálta, hogy milyen tényezők vezetnek a menekültekkel kapcsolatban kialakított pozitív vagy negatív attitűdökhöz. Az egyik lényeges tényezőnek a nemek közti különbség tekinthető, azonban ezzel összefüggésben több megközelítés is felfedezhető a szakirodalomban. Elméleti megközelítések közül az egyik irányzat azt sugallja, hogy a társadalom a nőket arra szocializálja, hogy másokra, míg a férfiakat arra, hogy önmagukra legyenek tekintettel (Hughes & Tuch, 2003). Ennek eredményeképpen valószínűsíthető, hogy a nők inkább képviselnek menekültpárti attitűdöket, következésképp kevésbé valószínű, hogy menekültellenes pártokra adják le a szavazatukat, ellentétben a férfiakkal, akik erre hajlamosabbak (Van Gent et al, 2014; Ponce, 2017). Egy másik megközelítés ezzel szemben éppen azt hangsúlyozza, hogy a nők azért válnak menekültellenessé, mert a társadalom őket a hagyományos értékek tiszteletére neveli, amelynek hatásaként érezhetik úgy, hogy ezeket a

külföldiekkel szemben is érvényesíteniük kell (Burn & Gimpel, 2000). Ehhez kapcsolódóan egy 24 országból álló összevont mintán készült kutatás (O'Rourke & Sinnott, 2006) is arra a következtetésre jutott, hogy a nők erősebb általános menekültellenes attitűdökkel rendelkeznek, ráadásul, ez különösen Kelet-Európára és a munkaerőpiacon nem aktív válaszadókra igaz. Tanulmányunkban a későbbiekben ezt az álláspontot használjuk a vonatkozó hipotézis felállításához. Mindenekelőtt fontos azonban kiemelni, hogy más kutatások azt mutatják, hogy a nem nincs szignifikáns hatással a menekültekkel kapcsolatos attitűdökre (Espenshade & Hempstead 1996; Berg, 2010).

Az életkor és menekültekkel kapcsolatos attitűdök közötti kapcsolat is vitatott, itt azonban a kép nem annyira árnyalt, mint a nemek esetében. A legtöbb kutatás legalább háttérváltozóként kezeli a megkérdezettek életkorát, és habár az esetek egy részében ez nem bizonyul erős tényezőnek (Crepaz & Damron 2009; Chandler & Tsai, 2001; Lancaster, 2020), több kutatás is kimutatta már az életkor és a menekültekkel kapcsolatos megítélés közötti kapcsolatot (Paterson 2018; McLaren & Paterson, 2020). Az eredmények döntően egybecsengenek, és azt mutatják, hogy az idősebbek kevésbé toleránsak a menekültekkel szemben, mint a fiatalabbak.

A lakóhely, mint tényező tekintetében talán a menekültekkel kapcsolatos attitűdökkel összefüggő legfontosabb kutatási irány a vidék-város ellentét kérdése. Ez a megközelítés abból táplálkozik, hogy a menekültek és az újonnan érkezők sajátos nyelve, kultúrája esetenként fenyegetően hathat a helyi közösségek számára. A szakirodalom egy része arra mutat rá, hogy vidéken jobban megfigyelhető a fenyegetettségérzés, ugyanis ezeket a térségeket inkább jellemzi a demográfiai és gazdasági homogenitás, illetve ezek megtartásának igénye (Tickamyer & Duncan, 1990). Ezt a hipotézist több tanulmány is megerősítette, kimutatva, hogy a vidéken élők nagyobb valószínűséggel válnak elutasítóbbakká a menekültekkel szemben, mint azok, akik városokban élnek (Fenelly & Federico, 2008, Monnat & Chandler, 2017).

Az iskolai végzettségnek a menekültekkel kapcsolatos attitűdökre gyakorolt hatását szintén több tanulmány tárgyalta, jellemzően pozitív összefüggésben, azaz minél magasabb iskolai végzettséggel bírnak az egyének, annál valószínűbb, hogy elfogadóbbak, befogadóbbak a menekültekkel szemben, amit az irodalom részben indirekt módon, a gazdasági helyzettel, illetve a nyitott gondolkodásmóddal összekötve is vizsgál. A kutatások egy része a gazdasági helyzettel köti össze a kérdést, aláhúzva, hogy a gazdagabb országokban, ahol a lakosok képzetesebbek is, mint a menekültek döntő része, ott a magasabb iskolai végzettség a menekültellenesség alacsonyabb szintje közötti az összefüggés erősebb (Mayda, 2006; O'Rourke & Sinnott, 2006). Más megközelítések szerint az oktatás összefüggésben áll a nyitott gondolkodásmóddal is (Hainmueller & Hopkins, 2014), valamint az oktatás a toleranciával és egyenlőséggel kapcsolatos értékek közvetítésével gyakorolhat hatást a menekültekkel kapcsolatos attitűdökre (Coenders & Scheepers, 2003).

Az Ukrajnából érkező menekültekkel kapcsolatos attitűdök háttérének vizsgálatához az alapvetőnek tekinthető demográfiai tényezők (nem, életkor, lakóhely, iskolai végzettség) mellett bevonjuk a vizsgálatba a pártpreferenciát és a hazai médiateret is, tekintettel arra, hogy a háború és a harcok elől menekülők helyzete jelentős teret kapott a magyar nyilvánosságban és természetesen kiemelt hangsúllyal jelent meg a politikai napirenden is (Reményi et al., 2022).

Ahogy arra Hainmueller és Hopkins (2014) is felhívta a figyelmet, a kutatások túl gyakran kezelték a menekültekkel kapcsolatos hozzáállást a pártállástól és a politikai ideológiától elszigetelten, így fontos kérdések maradtak megválaszolatlanul a pártok szerepével kapcsolatban. A pártok és a menekültekkel szembeni attitűdök közötti közvetlen kapcsolat tehát egyelőre kevésbé hangsúlyosan kutatott téma, ugyanakkor alapvető téziseket megfogalmazhatunk az adott szituációra vetítve is. Egyrészt bizonyos tanulmányok rámutatnak, hogy a politikai pártok a saját, már meglévő lojális szavazóik attitűdjeit képesek befolyásolni (Popkin 1991; Lupia 1994), másrészt pedig egyes kutatások szerint előfordulhat az is, hogy egy addig érdektelen téma beemelésével, és annak keretezésével a pártok új választókat tudnak megszólítani (Wood & Vedlitz, 2007).

A média és a menekültekkel kapcsolatos attitűdök összefüggéseire vonatkozó kutatások egységesebb irányokat mutatnak. A szakirodalomban döntően egyetértés mutatkozik abban, hogy a képek, amelyeket a média közvetít, befolyásolják a nézőt, tehát amennyiben esetnek mutatják be a menekülteket, az nagyobb empátiát vált ki a nézőből, amikor pedig erőszakosnak ábrázolják őket, az negatívan hathat az egyén attitűdjeire (Brader et al., 2008; Hajnal & Hassell, 2017).

Kutatási kérdés és hipotézisek

A menekültekkel és bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök széles szakirodalma döntően statikusnak, de legalábbis időben lassan változónak tekinti a társadalom viszonyulását a bevándorlókhoz. Jelen tanulmány empirikus adatfelvételre támaszkodva azonban arra világít rá, hogy ezek az attitűdök akár rövid időn belül is változhatnak. Tanulmányunk kutatási kérdése a következő: megváltozhatnak-e rövid távon az Ukrajnából érkező menekültekkel szembeni attitűdök? Ezeket az attitűdöket demográfiai tényezők (nem, életkor, lakóhely, iskolai végzettség) és a pártpreferencia bontásában mutatjuk be. A közvetlenül a háború kitörésének napjaiban meglévő attitűdöket a háborúról szóló hírek elsődleges médiafogyasztás mentén is illusztráljuk. Azt feltételezzük, hogy a háború első napjaiban a menekültekkel kapcsolatos hozzáállás pozitív irányba változott azzal, hogy az emberek elsöprő többsége intenzíven érdeklődött a téma iránt, és tájékozódott az eseményekről. Ez utóbbit egyébként kutatásunk empirikusan is megerősítette, mivel a válaszadók több, mint 90%-a tájékozódott a háború történéseiről. Ugyanakkor azt is feltételezzük, hogy a pozitív irányba változó attitűdök mellett az egyes, a szakirodalomból kiolvasható

tényezők hatásai megfigyelhetők maradtak, tehát ezen tényezők hatásai robusztusnak tekinthetők. Tanulmányunk ezen keretek között hat hipotézist fogalmaz meg a vizsgált hat tényező mentén.

(H1): A nemek tekintetében, pozitív irányba változó attitűdök mellett, a nők továbbra is inkább elutasítók a menekültekkel kapcsolatban, mint a férfiak.

(H2): A korosztály tekintetében, pozitív irányba változó attitűdök mellett is megfigyelhető, hogy minél idősebb korosztályba sorolható valaki, annál inkább elutasító a menekültekkel kapcsolatban.

(H3): A lakóhely tekintetében, pozitív irányba változó attitűdök mellett is megfigyelhető, hogy minél kisebb településen él valaki, annál inkább elutasító a menekültekkel kapcsolatban.

(H4): Az iskolai végzettség tekintetében, pozitív irányba változó attitűdök mellett is megfigyelhető, hogy minél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik valaki, annál inkább elutasító a menekültekkel kapcsolatban.

(H5) A pártpreferencia tekintetében, pozitív irányba változó attitűdök mellett is megfigyelhető, hogy a kormánypárti szavazók inkább elutasítók a menekültekkel kapcsolatban, mint az ellenzéki szavazók.

Módszertan

Az elemzés elkészítéséhez két, időben eltérő, fő kérdéseiben megegyező kérdőív adatait használtuk. A minta országosan reprezentatív a választókorú népesség körében, 800 fő telefonos megkérdezésével készült, a hibahatár +/- 3,5%-os. A véletlen minta kisebb torzulásait a KSH adatai alapján súlyozással korrigáltuk. Az első adatfelvétel 2022. február 24. és 26-a között készült, közvetlenül a háború kitörését követően, a második adatfelvétel pedig az ezt követő napokban, 2022. február 28. és március 1. között történt.

Mindkét kérdőívben ugyanazt a kettő, egymáshoz hasonló, a magyar, illetve a nem magyar nemzetiségű menekültekkel kapcsolatos attitűdre vonatkozó kérdést tettünk fel:

- *Sokan úgy vélik, hogy jelenlegi helyzetben Magyarországnak kötelessége átmenetileg befogadnia a magyar nemzetiségű Ukrajnából érkezőket, Ön egyetért-e ezzel az állítással?*
- *Mit gondol, a jelenlegi helyzetben Magyarországnak kötelessége-e átmenetileg befogadnia a nem magyar nemzetiségű Ukrajnából érkezőket?*

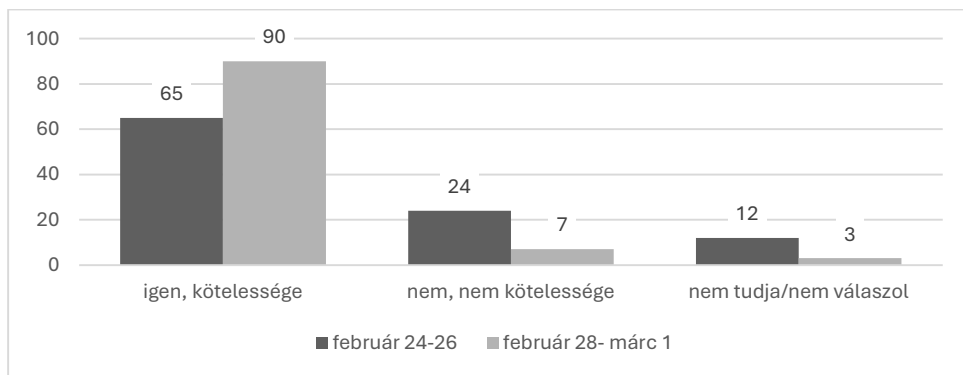
Mindkét kérdésre négy válaszlehetőség állt rendelkezésre: 1 – igen, kötelessége, 2 – nem, nem kötelessége, 3 – nem tudom, 4 – nem válaszolok. A két kérdés tehát csak annyiban tér el, hogy külön-külön vizsgálja a magyar és a nem magyar nemzetiséggel

kapcsolatos attitűdöket. A kérdésfeltevéskor ügyeltünk arra, hogy „Ukrajnából érkezőként” írjuk le az ide menekülőket, hogy az elmúlt évek politikai szóhasználatát elkerüljük, így sem a migráns, sem a bevándorló, sem a menekült szavak önmagukban ne eredményezhessenek politikai szimpátia által befolyásolt véleményt.

Eredmények

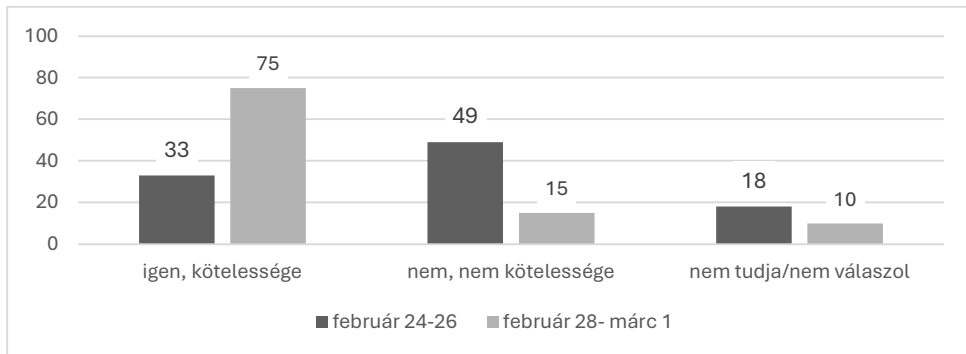
Az összes válaszadó kétharmada a háború kitörését követően úgy vélte, hogy a jelenlegi helyzetben Magyarországnak kötelessége befogadni az Ukrajnából érkező magyar nemzetiségűeket (1. ábra). 24 százalék ezzel szemben úgy gondolta, hogy nem kötelessége, és tízből valamivel több, mint egy válaszadó nem tudott vagy kívánt válaszolni a kérdésre. Pár nappal később már a magyar népesség döntő többsége (90%) úgy gondolta, hogy be kell fogadni a magyar nemzetiségű ideérkezőket, csupán 7 százalék vélte úgy, hogy nem, azoknak a száma pedig, akik nem tudtak, vagy akartak a kérdésre válaszolni 12 százalékról 3 százalékra csökkent.

1. ábra: Az Ukrajnából érkező magyar nemzetiségűek befogadása, összes válaszadó

Hasonló változásokat figyelhetünk meg a két időpillanat között a nem magyar nemzetiségűek tekintetében is: a háború kitörését követő napokban jelentősen, több mint duplájára nőtt azoknak az aránya, akik szerint kötelessége az országnak befogadnia az ide érkezőket (2. ábra). Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a háború kitörésének pillanatában alapvetően azok voltak többségben, akik nem értettek egyet a nem magyar nemzetiségű ideérkezők befogadásával (49%), szemben azokkal, akik szerint Magyarországnak kötelessége lett volna befogadnia őket (33%). A kezdeti napokban ebben a kérdésben is magas volt azoknak az aránya, akik nem tudtak vagy nem akartak a kérdésben állást foglalni (18%), pár nappal később azonban ebben az esetben is csökkent az ő arányuk (10%).

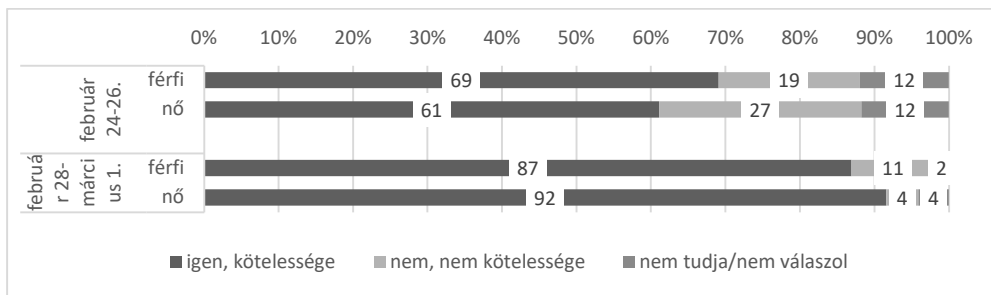
2. ábra: Az Ukrajnából érkező más nemzetiségűek befogadása, összes válaszadó

Az adatok tükrében elmondható, hogy a saját nemzetiségű polgárokkal szemben tanúsított empátia már a kezdeti pillanatokban is magasabb volt, mint a más nemzetiségűekkel szembeni. Az első adatfelvétel során tanúsított attitűd a társadalom többségét tekintve azt sugallja, hogy a saját nemzetiségűek felé érzett felelősségtudat magas a társadalomban, ugyanakkor jelentősebb mérlegelés lehet szükséges ahhoz, hogy más nemzetiségűek befogadását is elfogadja a többség. A két adatfelvétel között nem telt el sok idő, így az is világosan látszik, hogy az attitűdök gyorsan változnak, formálódnak, az időközben megszerzett információk alapján gyorsan kialakulhat az együttérzés.

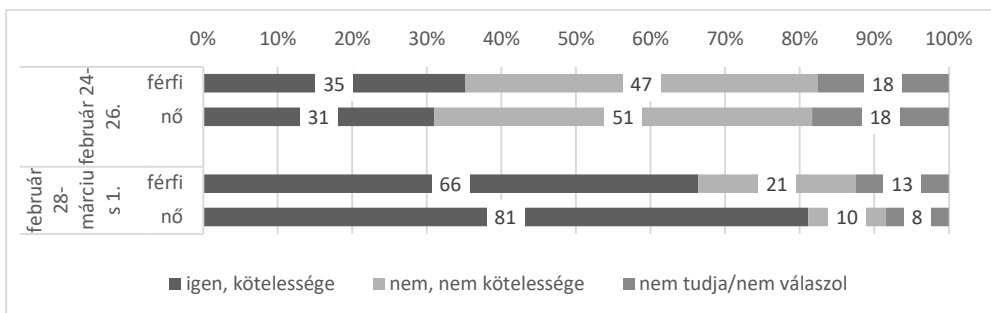
Amint azt bemutattuk, a szakirodalom több ponton is arra utal, hogy a férfiak átlagosan nagyobb valószínűséggel szavaznak menekültellenes pártokra, mint a nők, és nagyobb valószínűséggel utasítják el a menekülteket, azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy a kelet-európai régióban ennek iránya megfordul: a nők a hagyományokra alapozva inkább utasítják el a menekülteket. Utóbbira utalhatnak az első adatfelvétel adatai is: a férfiak nagyobb arányban (69%) érezték úgy, hogy az országnak kötelessége befogadni a magyar nemzetiségű ide érkezőket, kevesebben utasították el a felvetést (19%), mint a nők (27%) (3. ábra). A háborút követő napokban ez azonban megváltozott. Mind a nők, mind a férfiak elsöprő többsége érezte úgy, hogy be kell engedni az Ukrajnából érkező magyar nemzetiségűeket azonban ebben az esetben a nők valamivel befogadóbb (92%) attitűdöt vettek fel, mint a férfiak (87%). Az eredmények mindkét esetben statisztikailag szignifikánsak, az összefüggés szorossága azonban gyenge.

3. ábra: Magyar nemzetiségű menekültek befogadása, nemek szerinti megoszlás¹

A nők és a férfiak más nemzetiségűekre vonatkozó befogadási hajlandósága a háború kitörésének pillanatában statisztikailag szignifikáns módon nem tért el, azonban a háború kitörése utáni pár napon már jelentős eltérést figyelhetünk meg (4. ábra). A férfiak tekintetében is megnőtt a befogadó attitűdöt képviselők aránya (35%-ról 66%-ra), és csökkent a nem befogadóké (47 %-ról 21%-ra). Nők tekintetében még jelentősebb változás figyelhető meg, míg a háború kitörésének pillanatában 31% érezte úgy, hogy az országnak kötelessége befogadni az Ukrajnából érkezők más nemzetiségűeket, pár nappal később már 81 százalék volt ugyanezen a véleményen, és 51 százalékról 10 százalékra csökkent azoknak az aránya, akik úgy gondolták, hogy az országnak nem kötelessége befogadni az ide érkezőket.

4. ábra: Más nemzetiségű menekültek befogadása, nemek szerinti megoszlás²

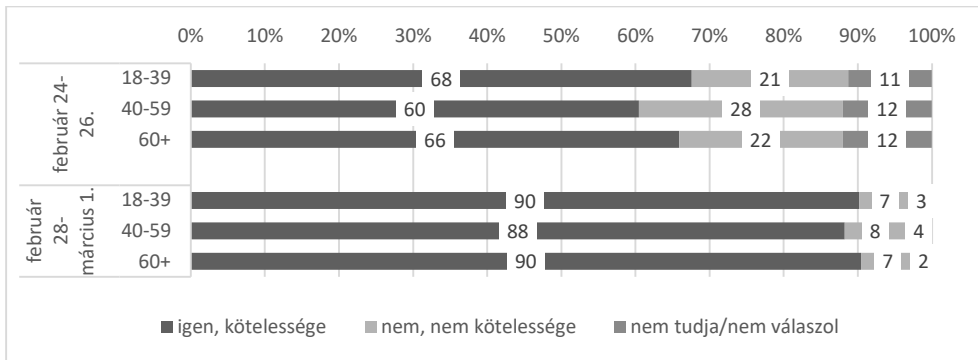
A korosztályi különbségek tekintetében a szakirodalom szerint a fiatalabbakat nagyobb arányban jellemzi a menekültek befogadása felé hajló attitűd. A magyar nemzetiségű menekültekkel szembeni befogadási hajlandóság tekintetében nem mutatkozik statisztikailag szignifikáns különbség, sem a kezdeti, sem pedig a pár nappal későbbi időpontban (5. ábra). A teljes népességgel megegyező módon emelkedett

¹ A február 24–26-i adatfelvétel esetén: $p=0,047$, Phi és Cramer $V=0,100$; a február 28–március 1-i adatfelvétel $p=0,001$, Phi és Cramer $=0,141$.

² A február 24–26-i adatfelvétel esetén: $p=0,225$, nem szignifikáns; a február 28–március 1-i adatfelvétel $p=0,000$, Phi és Cramer $=0,187$.

azoknak az aránya, akik a kezdeti és a pár nappal későbbi időpontban befogadó attitűdöt vettek fel.

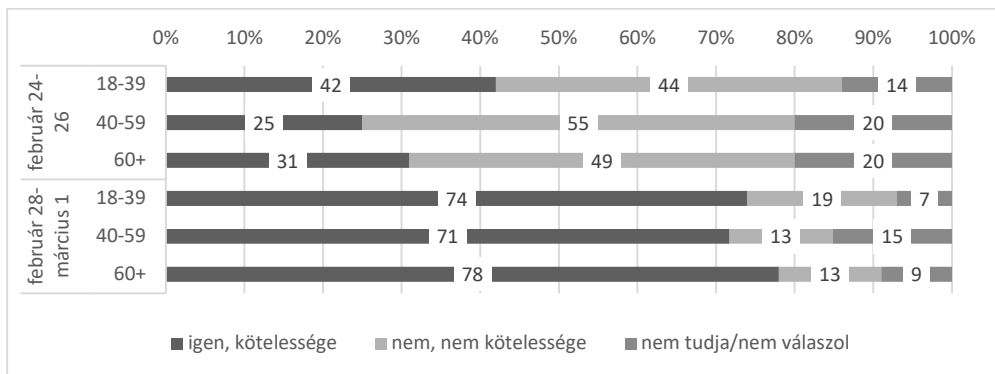
5. ábra: Magyar nemzetiségű menekültek befogadása, korosztály szerinti megoszlás³

Érdekesebben alakult ugyanakkor az Ukrajnából érkező más nemzetiségűekkel szemben tanúsított befogadási hajlandóság korosztály szerint bontva (6. ábra). A háború kezdetén a 18-39 éves korosztály megosztott volt abban a kérdésben, hogy be kell-e fogadni az Ukrajnából érkezőket (42-44%), a 40-59 éves korosztályban többségben voltak azok, akik szerint nem kell befogadni (55%), azokkal szemben, akik befogadnák az ide érkezőket (25%). Nagyjából hasonlóan alakult a 60 év feletti korosztály megítélése: 49 százalék nem érezte az ország kötelességének a befogadásukat, míg 31 százalék igen. A néhány nappal későbbi adatfelvételnél még mindig statisztikailag szignifikánsan eltérő a különböző korosztályok véleménye, ebben az esetben azonban azt látjuk, hogy a fiatalok között találjuk arányaiban a legtöbb elutasítót (19%), a 40-49 évesek körében pedig arányaiban a legkevesebb elfogadót (71%), ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy ez még mindig azt jelenti, hogy többségük befogadóbbá vált, és a kezdeti időponthoz képest jelentősen nőtt a befogadók aránya (25-ről 71 százalékra).

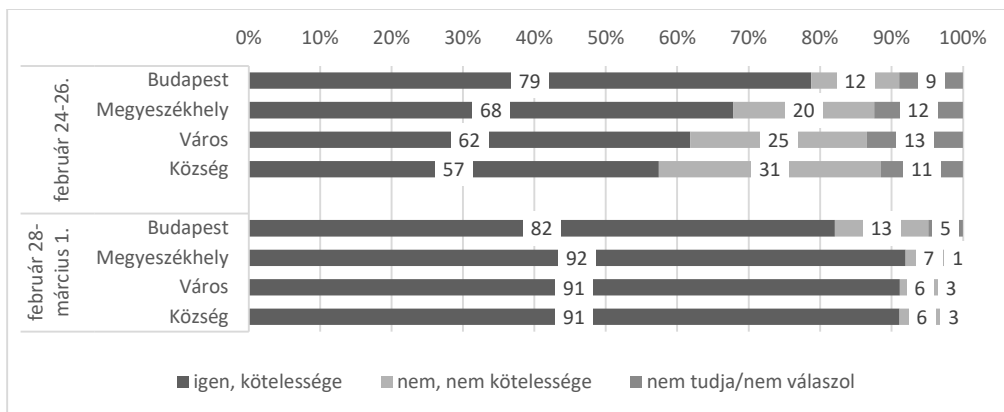
³ A február 24–26-i adatfelvétel esetén: $p=0,317$ nem szignifikáns; a február 28– március 1-i adatfelvétel $p=0,951$ nem szignifikáns.

6. ábra: Más nemzetiségű menekültek befogadása, korosztály szerinti megoszlás⁴

A lakóhely mint tényező szempontjából elmondható, hogy a háború kitörésének pillanatában a fővárosban élők rendelkeztek a legnagyobb arányban befogadó attitűddel, 10-ből majdnem 8 ember vélte úgy, hogy Magyarországnak kötelessége befogadni az Ukrajnából érkező magyar nemzetiségűeket, ugyanez az arány megyei jogú városban és megyeszékhelyen 68 százalék, városban 62 százalék, községben pedig 57 százalék volt (7. ábra). A háború kitörése utáni napokban a budapestiek véleménye számottevően nem változott, hibahatáron belüli az emelkedés, egyéb településtípusokon viszont számottevően megnőtt a befogadó attitűd mértéke.

7. ábra: Magyar nemzetiségű menekültek befogadása, lakóhely szerinti megoszlás⁵

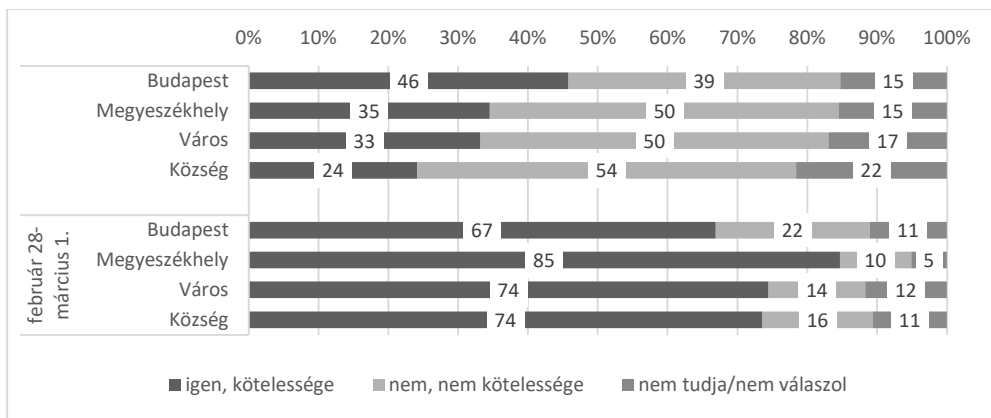
Más nemzetiségekkel kapcsolatos attitűdök tekintetében megfigyelhető a településtípus és a befogadási attitűd közötti kapcsolat, statisztikailag szignifikáns (8.

⁴ A február 24–26-i adatfelvétel esetén: $p=0,002$, $\Phi=0,163$ és Cramer $V=0,115$; a február 28–március 1-i adatfelvétel $p=0,010$, $\Phi=0,145$ és Cramer $=0,103$.

⁵ A február 24–26-i adatfelvétel esetén: $p=0,002$, $\Phi=0,183$ és Cramer $V=0,106$; a február 28–március 1-i adatfelvétel $p=0,136$, nem szignifikáns.

ábra). A budapesti lakosok körében volt legmagasabb a befogadási hajlandóság: csaknem a lakosság fele (46%) gondolta úgy, hogy kötelessége az országnak befogadni az ide érkező, nem magyar nemzetiségűeket, míg közel 40 százalék elutasította ezt. A bizonytalanság ebben a csoportban is igen magas, 16 százalék nem tudott vagy nem akart válaszolni a kérdésre. A megyei jogú városokban és az egyéb városokban hasonlóképpen alakultak a számok, 35, illetve 33 százalék fogadta volna be, 10-ből 5-en utasították volna el az ideérkezőket, 15, illetve 17 százalék nem válaszolt a kérdésre. A községekben élők bizonyultak a legelutasítóbbnak, 24 százalék szerint kellett volna befogadni, 54 százalék szerint nem, 21 százalék hezitált. A háborút követő napokban azonban ebben a tekintetben érdekes változás történt. Arányaiban a budapesti lakosság körében volt kisebb a menekültekkel szemben befogadó attitűd (67%), a megyeszékhelyen bizonyultak a legempathikusabbnak (85%), a városok és községek 74 százaléka szerint volt kötelessége Magyarországnak befogadnia az Ukrajnából érkező más nemzetiségűeket.

8. ábra: Más nemzetiségű menekültek befogadása, lakóhely szerinti megoszlás⁶

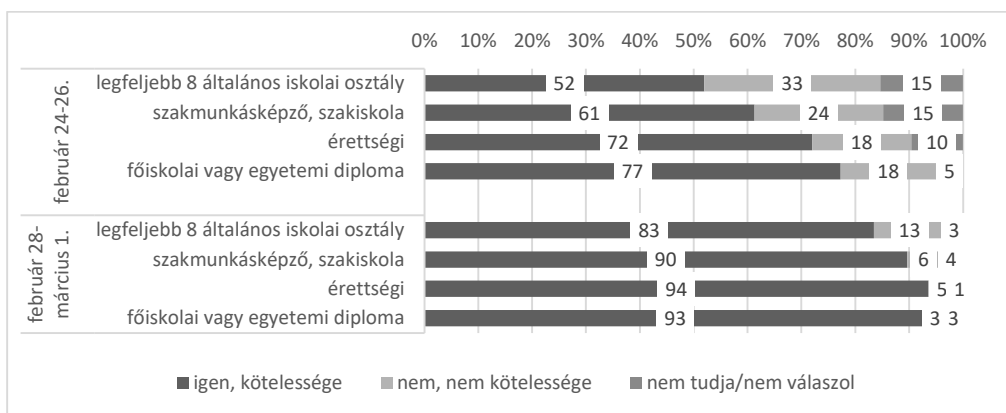

Az iskolai végzettség tekintetében a befogadással kapcsolatos attitűdök a nemzetközi szakirodalom szerinti papírformaként működnek (9. ábra). A legfeljebb 8 általánost végzettek körében a háború kitörésének pillanatában 52 százalékos befogadási attitűdöt figyelhetünk meg, a szakmunkásképzőt végzettek kicsivel több mint 60 százaléka, az érettségivel rendelkezők 72, míg a főiskolai egyetemi diplomával rendelkezők 77 százaléka vélekedik ugyanígy. Ahogyan az iskolai végzettséggel a befogadási hajlandóság nőtt, ugyanezen tényező mentén úgy csökkent az elutasítási attitűd: míg a legalacsonyabb iskolai végzettséggel bírók 33 százaléka szerint nem kötelessége befogadni a magyar nemzetiségűeket, addig a legmagasabb végzettséggel bíróknak csak 18 százaléka gondolta így. Érdekes azt is kiemelni, hogy az iskolai

⁶ A február 24–26-i adatfelvétel esetén: $p=0,007$, $\Phi=0,169$ és $Cramer=0,098$; a február 28–március 1-i adatfelvétel $p=0,089$, nem szignifikáns.

végzettség növekedésével a kérdésben való bizonytalanság is csökken: míg az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező válaszadók 15 százaléka nem tudott vagy akart választ adni a kérdésre, a főiskolai diplomával rendelkezőknek csak 5 százaléka nem kívánt állást foglalni. A háborút követő napokban a különbségek csökkentek iskolai végzettség tekintetében, azonban az eredmény még mindig statisztikailag szignifikáns. Bár minden csoportban elsőprő többségben voltak azok, akik befogadó attitűddel rendelkeztek, az alacsonyabb iskolai végzettségűek közt arányaiban kevesebben voltak (83%), mint a magasabb iskolai végzettségűek körében.

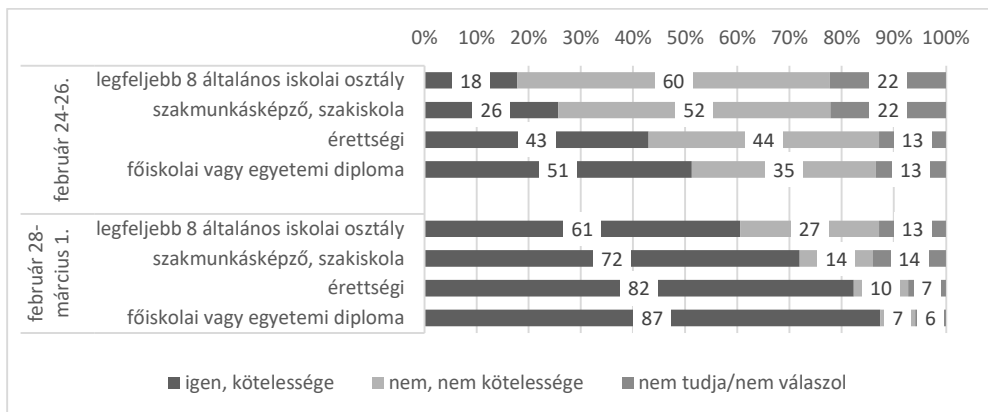
9. ábra: Magyar nemzetiségű menekültek befogadása, iskolai végzettség szerinti megoszlás⁷

Más nemzetiségűekkel szemben a háború kezdeti szakaszában az alacsony iskolai végzettségűek körében magasabb volt az elutasítási arány, mint a befogadási hajlandóság (10. ábra). A 8 általánost, illetve a szakmunkásképzőben, szakiskolában végzetek körében az elutasítók vannak többségben (60% és 52%), míg az érettséggel rendelkezők megosztottak a kérdésben, a főiskolai vagy egyetemi diplomával bírók körében azonban magasabb volt azoknak az aránya (51%), aki szerint az országnak kötelessége befogadni az újonnan érkezőket. A háborút követő napokban minden egyes csoportban többségbe kerültek azok, akik szerint kötelessége az országnak befogadnia az újonnan érkezőket, a 8 általánossal rendelkezők 60 százaléka, a szakmunkásképzőt, szakiskolát végzők 72 százaléka, az érettséggel rendelkezők 82, a diplomával rendelkezők 87 százaléka gondolta így. Az iskolai végzettség növekedésével ebben az esetben is megmutatkozik, hogy minél magasabb végzettséggel bírtak a válaszadók, annál kisebb arányban rendelkeztek elutasító attitűddel, és annál kisebb arányban voltak bizonytalanok a kérdés megválaszolásában.

⁷ A február 24–26-i adatfelvétel esetén: $p=0,000$, $\Phi=0,203$ és $Cramer V=0,117$; a február 28– március 1-i adatfelvétel $p=0,015$, $\Phi=0,160$ és $Cramer=0,093$.

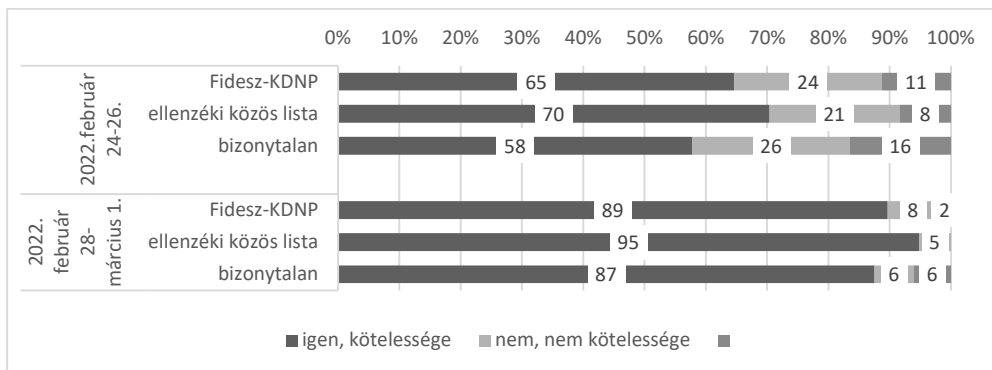
10. ábra: Más nemzetiségű menekültek befogadása, iskolai végzettség szerinti megoszlás⁸

Érdeemes megvizsgálni a pártpreferenciákat mint tényezőt is, vagyis azt, hogy a különböző pártok szavazói hogyan viszonyultak a kérdéshez (11. ábra). A háború két hónappal a 2022-es magyar országgyűlési választás előtt tört ki, ez pedig egy politikailag felfokozottabb hangulatot feltételez. Fontos azt is megjegyezni, hogy a 2022-es országgyűlési választásokon hat ellenzéki párt (MSZP, Párbeszéd Magyarországért, LMP, DK, Jobbik és Momentum) közösen indult, így az ő szavazóik az ellenzéki közös listába tömörültek. Azért is érdemes ezt kiemelni, mert hagyományosan a menekültekkel szembeni attitűdök tekintetében a pártok szavazói nem osztottak egyetlen közös álláspontot. Az országgyűlésbe végül bejutott Mi Hazánk és a nem bejutó MKKP szavazóit ebben az esetben nem áll módunkban bemutatni; az alacsony mintaelemszám miatt az adatok ugyanis torzítanak. A különböző pártok szavazóinak többsége már a háború kitörésének pillanatában egyetértett abban, hogy a magyar nemzetiségű menekülteket kötelessége az országnak befogadnia. A Fidesz-KDNP szavazóinak 65, míg az ellenzéki lista szavazóinak 70 százaléka tanúsított befogadó attitűdöt. A bizonytalan, pártot nem választó szavazók többsége szintén úgy vélte, hogy kötelessége az országnak befogadni az ide érkezőket, azonban ez a szám jóval elmarad a pártot választókétól. A háború kitörése utáni napokban ebben az esetben is tovább nőtt a befogadási hajlandóság, valamennyi párt összes szavazójának döntő többsége látta úgy, hogy be kell fogadni a magyar nemzetiségű menekülteket.

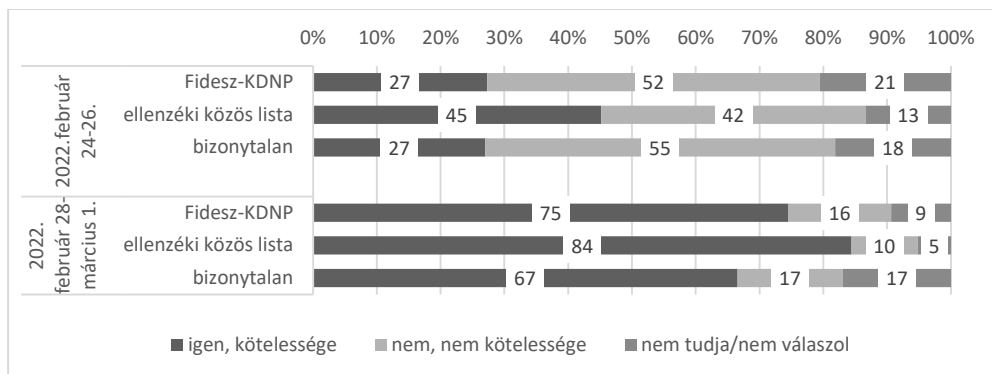
⁸ A február 24–26-i adatfelvétel esetén: $p=0,000$, $\Phi=0,278$ és $Cramer V=0,160$; a február 28–március 1-i adatfelvétel $p=0,000$, $\Phi=0,248$ és $Cramer=0,143$.

11. ábra: Magyar nemzetiségű menekültek befogadása, pártpreferencia szerinti megoszlás⁹

Míg a magyar nemzetiségűek befogadása majdnem minden párt szavazóinak többségét élvezte, a háború kitörésének pillanatában a Fidesz-KDNP szavazói, illetve a maguknak pártot nem választók nagyjából azonos véleményen voltak, többségük szerint a nem magyar nemzetiségű menekülteket nem kötelessége az országnak befogadni (12. ábra). Az ellenzéki pártok szavazói közt nem látunk egyetértést, statisztikai értelemben ugyanannyian képviseltek befogadó attitűdöt, mint elutasítót. A háború kitörését követő napokban azonban itt látványos változás állt be, főként a Fidesz-KDNP szavazóinak körében.

12. ábra: Más nemzetiségű menekültek befogadása, pártpreferencia szerinti megoszlás¹⁰

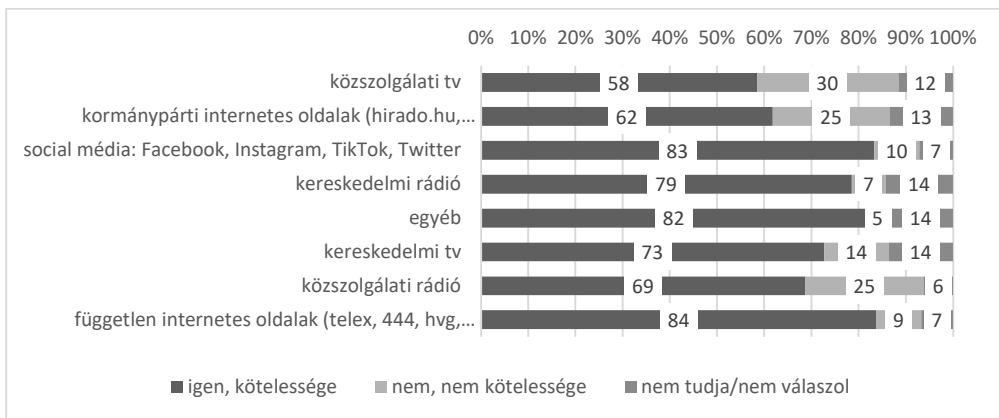
A médiafogyasztás kérdése kapcsán fontos megjegyezni, hogy bár a két adatfelvételtől csak az elsőben szerepelt az a nyitott kérdés, hogy elsősorban honnan tájékozódik a háborúról, mégis érdemes bemutatni ennek összefüggését a

⁹ A február 24–26-i adatfelvétel esetén: $p=0,231$, nem szignifikáns; a február 28–március 1-i adatfelvétél $p=0,001$, $\Phi=0,207$ és $Cramer=0,120$.

¹⁰ A február 24–26-i adatfelvétel esetén: $p=0,231$, nem szignifikáns; a február 28–március 1-i adatfelvétél $p=0,000$, $\Phi=0,217$ és $Cramer=0,125$.

menekültek befogadásával vagy elutasításával kapcsolatban. A polarizált magyar médiatérben hagyományosan a közmédia, illetve a kormánypárti média mutatja súlyosnak és veszélyesnek a bevándorlást, míg a függetlenként aposztrofált sajtó érzékenyebben közvetíti a témáról szóló híreket. A magyar nemzetiségű bevándorlók megítélésében hírfogyasztás tekintetében mind a közszolgálati, mind a független média fogyasztói egyöntetűen pozitív attitűddel álltak a menekültekhez, a kereskedelmi csatornákról (melyek közül az egyik legnézettebb, a TV2 kormányzati kommunikációhoz hasonló álláspontot képvisel, míg a másik legnagyobb csatorna főképp kormánykritikus oppozíciót vesz fel) tájékozódók körében valamivel alacsonyabb volt az ő arányuk (13. ábra).

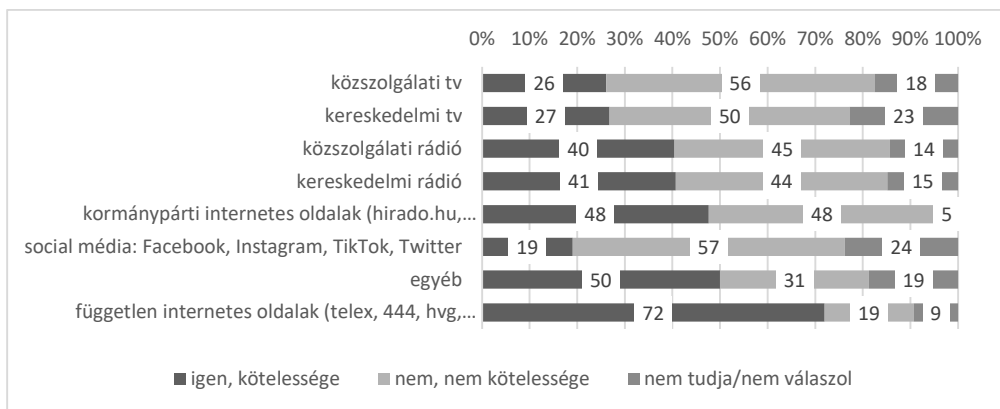
13. ábra: A magyar nemzetiségű menekültek befogadása, tájékozódás szerinti megoszlás, az első adatfelvétel alapján¹¹

Ennél izgalmasabb azonban a más nemzetiségű menekültekkel kapcsolatos kép az elsődleges hírfogyasztás szempontjából. A független média tartalmait fogyasztók többsége empátiát (72%) mutatott, a kormánypárti internetes média tartalmat fogyasztók ugyanolyan arányban gondolták úgy, hogy be kell fogadni a más nemzetiségűeket, mint ahányan nem, a közszolgálati médiumokat fogyasztók ugyanakkor nagyobb számban ellenezték a befogadásukat (14. ábra).

¹¹ A február 24–26-i adatfelvétel esetén: $p=0,000$, $\Phi=0,266$ és $Cramer=0,154$.

14. ábra: A magyar nemzetiségű menekültek befogadása, tájékozódás szerinti megoszlás, az első adatfelvétel alapján¹²

Konklúzió

Adataink szerint a 2022 február 24-26-a között és a február 29- március 1-e között felvett kérdőíves felmérések során a befogadás-elutasítás tengelyen pozitív elmozdulás történt az elfogadás irányába, amely kimutatható a teljes mintán, illetve valamennyi részmintán is. Részletes adatok hiányában a változások okairól nem tudunk pontos képet alkotni, ugyanakkor megítélésünk szerint több tényező is közre játszhat ebben. (1) Az Ukrajnából érkező menekültek esetében feltehetően más percepciók jelenhetnek meg, a korábbi menekültválságok idején érkezőkkel szemben mutatott percepciókhoz képest, amelyek eltérő attitűdöket eredményeznek. Ez részben adódhat abból, hogy az érkezőket kulturális értelemben közelebb állónak érzékelik a válaszadók, különösen a magyar nemzetiségűek esetében. (2) A háború földrajzi közelsége közvetlenebb élménnyé teszi a válaszadók számára a konfliktust és annak következményeit, könnyebben tudnak a menekültek élethelyzetével azonosulni, amely empatikusabbá teheti őket. (3) Az Ukrajnából érkező menekültek a hazai médiában általánosságban lényegesen pozitívabb kontextusban jelentek meg, mint a korábbi menekültválságok idején érkezők. Ebből a szempontból is releváns lehet a médiafogyasztással kapcsolatos összefüggések vizsgálata.

Hipotéziseink vizsgálata során azonban arra jutottunk, hogy a szakirodalomból kiolvasható tendenciák a demográfiai tényezők többsége esetében rövid távon nem igazolódnak, vagyis a részmintákon belüli relatív elmozdulás csak részben a hipotézisekben leírtaknak megfelelően alakultak. Érdeemes megjegyezni azonban, hogy a szakirodalom statikusnak írja le az attitűdöket, a meghatározó tényezők rövidtávú vizsgálatát nem szokták lefolytatni. Mégis azt feltételeztük, hogy amennyiben ezek meghatározóak, az elmozdulás során is azok maradnak. A nemek tekintetében,

¹² A február 24-26-i adatfelvétel esetén: $p=0,000$, $\Phi=0,324$ és $Cramer=0,187$.

pozitív irányba változó attitűdök mellett, a nők inkább befogadóbb attitűddel rendelkeznek a menekültekkel kapcsolatban, mint a férfiak, ezért a (H1) hipotézist miszerint „a nemek tekintetében, pozitív irányba változó attitűdök mellett, a nők továbbra is inkább elutasítók a menekültekkel kapcsolatban, mint a férfiak.” elvetettük. A korosztály tekintetében, pozitív irányba változó attitűdök mellett – mindkét adatfelvétel szerint – az volt megfigyelhető, hogy a 60 évesnél idősebb korosztály a 40–59 éves korosztálynál befogadóbb attitűdöket vett föl (sőt, a második adatfelvétel eredményei szerint a 18–39 éves korosztálynál is), ugyanakkor több esetben hibahatáron belüli az eltérés, ezért a (H2) hipotézist miszerint „a korosztály tekintetében, pozitív irányba változó attitűdök mellett is megfigyelhető, hogy minél idősebb korosztályba sorolhatók valaki, annál inkább elutasító a menekültekkel kapcsolatban” részben elvetettük. A lakóhely tekintetében az első adatfelvétel adatai megfeleltek a várakozásoknak (minél kisebb településen él valaki, annál inkább elutasító attitűddel rendelkezik a menekültekkel kapcsolatban), azonban ezt követően, pozitív irányba változó attitűdök mellett az volt megfigyelhető, hogy a budapestiek-nél, a városok és községek lakói jóval befogadóbbak voltak, leginkább pedig a megyei jogú városok lakóinál volt kimutatható ez az attitűd. Ennek megfelelően a (H3) hipotézist elvetettük. Ami a 4. hipotézist illeti, az iskolai végzettség tekintetében feletek meg az attitűdváltozások leginkább a várakozásnak, pozitív irányba változó attitűdök mellett is megfigyelhető, minél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik valaki, annál inkább elutasító attitűddel rendelkezik a menekültekkel kapcsolatban. Itt a várakozásokhoz képest az egyedüli eltérést az okozta, hogy a második adatfelvétel eredményei szerint az érettségizettek a diplomásokkal azonos mértékben voltak befogadóak a nem magyar nemzetiségű menekültekkel szemben, ennek ellenére a (H4) hipotézist elfogadjuk. A politikai hovatartozás, vagyis a pártpreferencia tekintetében az eredmények a hipotézisnek megfelelően alakultak, vagyis pozitív irányba változó attitűdök mellett is megfigyelhető maradt, hogy a kormánypárti szavazók inkább elutasító attitűddel rendelkeznek a menekültekkel kapcsolatban, mint az ellenzéki szavazók. Ezért a (H5) hipotézist elfogadjuk.

Az orosz-ukrán háború, illetve az azt követő, lényegében órák alatt megjelenő menekültáradat egyfajta intenzív társadalmi sokkhatást válthatott ki a Magyarországon is, amelyre az emberek gyorsan reagáltak. Az egymáshoz közeli időpontokban történt adatfelvételek eredményei alapján azok a menekültekkel szembeni attitűdök, amelyeket a szakirodalom döntően lassan változó tényezőkkel ír le, extrém gyorsasággal, néhány nap alatt jelentősen megváltoztak (Madaloni-Moffa, 2018; Ponce, 2017; Lancaster, 2020; Monnat & Chandler, 2017). A menekültkérdés hazai politikai kontextusához viszonyítva fontos eredmény, hogy a megkérdezettek körében egységesen, és a részmintákat tekintve is jelentős elmozdulás volt mérhető a befogadás irányába. Ugyanakkor a részmintákon mért adatok arra hívják fel a figyelmet, hogy amikor ezek az attitűdök gyorsan változnak, akkor az egyes, szakirodalomból kikövetkeztethető tendenciák nem minden tényező esetében igazolódnak

empirikusan. Ezen jelenség hátterének vizsgálata és a lehetséges magyarázatok feltárása azonban további kutatásokat igényel.

Irodalomjegyzék

- Barna, I. & Koltai, J. (2018) A bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök belső szerkezete és az attitűdök változása 2002 és 2015 között Magyarországon a European Social Survey (ESS) adatai alapján. *socio.hu*. 4-23. <http://doi.org/10.18030/socio.hu.2018.2.4>
- Berg, J. A. (2010) "Race, class, gender, and Social Space: Using an intersectional approach to study immigration attitudes," *The Sociological Quarterly*, 51(2), pp. 278–302. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.2010.01172.x>.
- Bíró-Nagy, A. (2018) Politikai lottóötös: a migráció jelentősége a magyar politikában, 2014–2018. In: *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018. Napvilág Kiadó; MTA TK PTI, Budapest*, pp. 269-291. ISBN 9789633384336
- Brader, T., Valentino, N. A. & Suhay, E. (2008) "What triggers public opposition to immigration? anxiety, group cues, and immigration threat," *American Journal of Political Science*, 52(4), pp. 959–978. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2008.00353.x>.
- Burns, P., & Gimpel, J. G. (2000) Economic Insecurity, Prejudicial Stereotypes, and Public Opinion on Immigration Policy. *Political Science Quarterly*, 115(2), 201–225. <https://doi.org/10.2307/2657900>
- Chandler, C. R., & Tsai, Y. (2001) Social factors influencing immigration attitudes: an analysis of data from the General Social Survey. *The Social Science Journal*, 38(2), 177–188. [https://doi.org/10.1016/S0362-3319\(01\)00106-9](https://doi.org/10.1016/S0362-3319(01)00106-9)
- Coenders, M., & Scheepers, P. (2003) The Effect of Education on Nationalism and Ethnic Exclusionism: An International Comparison. *Political Psychology*, 24(2), 313–343. <https://doi.org/10.1111/0162-895X.00330>
- Espenshade, T. J. & Hempstead, K (1996) Contemporary American Attitudes toward U.S. Immigration. *International Migration Review* 30:535-70 <https://doi.org/10.2307/2547393>
- Fennelly, K. & Federico, C. (2008) Rural residence as a determinant of attitudes toward US immigration policy. *International Migration*, 46(1), pp. 151–190. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2008.00440.x>.
- Hainmueller, J. & Hopkins, D. J. (2013) Public attitudes toward immigration. *Annual Review of Political Science*, 2014, Volume 17. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2289270>.
- Hajnal, Z. & Rivera, M. (2014) Immigration, Latinos, and White Partisan Politics: The New Democratic Defection. *American Journal of Political Science* 58 (4): 773–89.
- Hughes, M., & Tuch, S. A. (2003) Gender Differences in Whites' Racial Attitudes: Are Women's Attitudes Really More Favorable? *Social Psychology Quarterly*, 66(4), 348–401. <https://doi.org/10.2307/1519836>
- Juhász A. – Molnár Cs. (2016): Magyarország sajátos helyzete az európai menekültválságban. In: Kolosi, Tamás & Tóth, István György (szerk.): *Társadalmi riport 14. évf. 1. sz. TÁRKI: Budapest*. pp 263-285.
- Lancaster, C. M. (2020). Value Shift: Immigration Attitudes and the Sociocultural Divide. *British Journal of Political Science*, 1–20. <https://doi.org/10.1017/S0007123420000526>
- Lupia, A. (1994) The effect of information on voting behavior and electoral outcomes: An experimental study of direct legislation. *Public Choice*, 78(1), pp. 65–86. <https://doi.org/10.1007/bf01053366>

- Maddaloni, D. and Moffa, G. (2018) Migration flows and migration crisis in Southern Europe. in Menjívar, C.; Ruiz, M; & Ness, I. (szerk.), *The Oxford Handbook of Migration Crises*, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190856908.013.61>
- Mayda, A. M. (2004) Who is against immigration? A cross-country investigation of individual attitudes toward immigrants. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.533802>
- McLaren, L. & Paterson, I. (2020) Generational change and attitudes to immigration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46, pp. 665-682. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1550170>
- Monnat, S. M. & Chandler, R. F. (2017) Immigration trends and immigrant poverty in rural America. In: Tickamyer, A; Warlick, J. & Sherman, J. (szerk.) *Rural Poverty in the United States*, pp. 168–193. Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/tick17222-011>
- O'Rourke, K., & Sinnott, R. (2006). The determinants of individual attitudes towards immigration. *European Journal of Political Economy*, 22, 838-861. <https://doi.org/10.1016/j.ejpolco.2005.10.005>
- Ponce, A. (2017) Gender and anti-immigrant attitudes in Europe. *Socius*, 3. Available at: <https://doi.org/10.1177/2378023117729970>
- Popkin, S. (1991). *The Reasoning Voter: Communication and Persuasion*. University Chicago Press
- Reményi, P., Glied, V., & Pap, N. (2022) Good and Bad migrants in Hungary. The populist story and the reality in Hungarian migration policy. *Social Policy Issues*, 59(4), 323-344. <https://doi.org/10.31971/pps/162003>
- Schlueter, E., Masso, A., & Davidov, E. (2019) What factors explain anti-Muslim prejudice? An assessment of the effects of Muslim population size, institutional characteristics and immigration-related media claims. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1–16. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1550160>
- Scipioni, M. (2017) Failing forward in EU migration policy? EU integration after the 2015 Asylum and Migration Crisis. *Journal of European Public Policy*, 25(9), pp. 1357–1375. <https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1325920>
- Takle, M. (2017) Is the migration crisis a solidarity crisis? In: *The Crisis of the European Union*, pp. 116–128. <https://doi.org/10.4324/9781315443683-9>
- Tickamyer, A. R. and Duncan, C. (1990) Poverty and Opportunity Structure in Rural America. *Annual Review of Sociology* 16:67–86. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.16.080190.000435>
- van Gent, W. P. C., Jansen, E. F., & Smits, J. H. F. (2014) Right-wing Radical Populism in City and Suburbs: An Electoral Geography of the Partij Voor de Vrijheid in the Netherlands. *Urban Studies*, 51 (9): 1775-1794. <https://doi.org/10.1177/0042098013505889>
- Wood, B. D., & Vedlitz, A. (2007) Issue Definition, Information Processing, and the Politics of Global Warming. *American Journal of Political Science*, 51(3), 552–568. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2007.00267.x>

SHORT-TERM CHANGES IN OPINIONS ON REFUGEES FROM UKRAINE**Abstract**

Since the outbreak of the migration crisis in 2015, the perception of migrants and refugees has been a dominant topic in public discourse in Hungary. In numerous cases, political actors have focused their narratives on the arrivals, which has provoked considerable public resentment. In February 2022, with the outbreak of the Russian-Ukrainian war, a new situation arose, with hundreds of thousands of people arriving in the country from Ukraine at the same time. Our study examines whether, in the relatively short term, public opinion towards refugees might change when arrivals come from a neighbouring country with a more or less similar culture.

Keywords: migration, refugees, public opinion, Ukraine

TARTÓZKODÁSTÓL AZ AKTÍVABB KATONAI SZEREPVÁLLALÁSIG

Könyvismertetés: Hevő Péter (2023): Vissza a fegyverekhez? A hadsereg és külpolitika kapcsolata az újraegyesített Németországban. ELTE Eötvös Kladó, Budapest.

Speck Gyula

egyetemi tanársegéd

Nemzeti Közszerkeleti Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Nemzetközi Kapcsolatok és Diplomácia Tanszék

ORCID 0000-0003-0498-6615

Dol:

10.15170/PSK.2024.05.01.04

Publikálva: 2024.05.26.

Hivatkozás:

Speck, Gyula (2024): Tartózkodástól az aktívabb katonai szerepvállalásig. *Pólusok*, 5(1), 61-66.

Egyéb Információk:

-

A folyóiratban megjelenő írások a Creative Commons Nevezd meg - Nem Kereskedelmi - ShareAlike 4.0 nemzetközi licenc alatt kezeltek.

 CC BY-NC-SA 4.0

Absztrakt

Az alábbi recenzió Hevő Péter történész 2023-ban megjelent *Vissza a fegyverekhez? A hadsereg és külpolitika kapcsolata az újraegyesített Németországban* című könyvét ismerteti. A szerző doktori kutatásán alapuló mű bemutatja, hogy az újraegyesített Németország hogyan szakított a katonai tartózkodás gyakorlatával és miként jutott el oda, hogy a NATO területén kívüli békeműveletekben részt vegyen. Hevő Péter rávilágít, hogy a német külpolitikai döntéshozók-nak folyamatosan a szövetségi elvárások és a hazai fenntartások között kellett egyensúlyoznia. A német politikai vezetés végül egy tanulási folyamat eredményeként le tudta küzdeni a politikai és jogi akadályokat, melynek következtében Németország aktívabb szerepet tud betölteni a nemzetközi biztonságban.

Kulcsszavak: Németország, Bundeswehr, NATO, békefenntartás, biztonságpolitika, döntéshozatal

Bevezetés

A könyv Hevő Péter történész, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar adjunktusának 2019-ben megvédett, „Az újraegyesített Németország és a Bundeswehr kihívásai az „out-of-area”-vita árnyékában” című disszertációja alapján készült (Hevő, 2018a). Hevő Péter fő kutatási területe a német külpolitika története, azon belül is a Bundeswehr nemzetközi szerepvállalásának fejlődése, mely témákban több magyar nyelvű publikációja is megjelent¹ (Hevő, 2015a; Hevő, 2015b; Hevő, 2017; Hevő, 2018b; Hevő, 2020).

A jelenleg is tartó ukrán háború fényében a külső szemlélő számára nehezen érthető meg, hogy a világ negyedik legerősebb gazdaságával és fejlett hadiiparral

¹ A Bundeswehr külföldi bevetéseiről szóló korábbi hazai tanulmányok csak, mint az aktuális folyamatok előzményeként említik meg az 1994-es alkotmánybíróági döntéshez vezető utat, azt részletesen nem tárgyalják. Lásd: Hettyey, 2014; Keller, 2002; Tóth, 2021; A Bundeswehr és a társadalom és haderő kapcsolatáról lásd: Szabó, 1998; Dudás, 2021.

rendelkező ország miért vonakodik aktívabb katonai szerepet vállalni Európa védelme érdekében. Hajlamosak vagyunk azonban elfelejteni, hogy a német biztonságpolitika rendkívüli változásokon esett át az elmúlt harminc évben. Míg 1992-ben a politikai döntéshozók magyarázkodásra kényszerültek, hogy miért kúdenek hadihajókat az Adriai-tengerre a Jugoszlávia elleni embargó felügyeletére, addig napjainkban már német hadihajók harci bevetésben vesznek részt a húsz lázadó ellen a Vörös-tengeren. Ezen változásban meghatározó volt a jelen kötet által bemutatott, az 1990-es években zajló úgynevezett „out-of-area”-vita, vagyis, hogy Németország miként és egyáltalán részt vehet-e nemzetközi fegyveres katonai műveletekben a NATO földrajzi területén kívül, mivel erre a kérdésre a német Alaptörvény nem adott egyértelmű választ. A könyv központi kérdése, hogy Nyugat-Németország, majd az újraegyesített Németország hogyan mozdult el a történelmi múltból fakadó katonai tartózkodástól az aktívabb nemzetközi katonai szerepvállalás irányába, és hogy a német politikai vezetés hogyan tudta megtalálni a középutat a szövetségi elvárások és a nemzeti korlátok között. Hevő Péter a témát a történettudomány és külpolitika elemzés módszertanát ötvözve közelíti meg. Időrendi sorrendben haladva, primer és szekunder forrásokra alapozva rekonstruálja a német külpolitikai döntéshozatal folyamatát, ismertette a nemzetközi környezetet, majd a külpolitikát alakító fő aktorok álláspontját és a közvélemény alakulását.

Hevő Péter történészi szakértelme jól látható a rendkívül gazdag forrásanyagban, amely az angol, német és magyar nyelvű szakirodalom mellett magába foglal parlamenti és kormányzati dokumentumokat, a politikai pártok és politikusok állásfoglalásait, nyilatkozatait, illetve a különböző közvéleménykutatások eredményeit. A forrásbázist tovább színesítik a korabeli német, francia és amerikai újságcikkek, amelyeken keresztül az olvasó jobban megértheti, milyen félelmek és dilemmák övezték az aktívabb német katonai szerepvállalást az 1990-es évek elején. A szövegben szereplő fogalmak, események megértését lábjegyzetekben szereplő részletes magyarázatok segítik. A kötet végi függelékben a Bundeswehr múltbéli és folyamatban lévő bevetéseit ábrázoló térképek, táblázatok találhatók.

A mű tartalma

Az „out-of-area”-vita alakulását a szerző összesen hat fejezetben tárgyalja. A bevezetőben felvázolja a kutatás fókuszát, hipotéziseit, valamint hasznos áttekintést ad a rendelkezésre álló szakirodalomról. A bevezetőt követő elméleti keretről szóló fejezetben a szerző bemutatja a német hadsereg és társadalom kapcsolatát, a „belső vezetés” elvét² (*Innere Führung*), majd röviden ismerteti az ENSZ és NATO

² A Bundeswehr norma- és értékrendjét tartalmazó belső vezetési koncepció. Alapelve, hogy a katonának tudatában kell lennie, hogy a társadalom tagjaiként tartaniuk kell magukat az alapjogokhoz és a demokratikus értékeket védelmeznüik kell.

hidegháború utáni átalakulását, valamint, hogy Németország miként definiálta magát „civil hatalomként”. A történeti jelleg ellenére, a szerző átveszi a külpolitika elemzés szerepelméletéből a „civil hatalom” koncepciót³, mint elméleti keretet, amelyen keresztül jobban megérthetjük, miért okozott az „out-of-area” kérdés hosszan elnyúló vitákat Németországban. Hevő ugyanakkor helyesen jegyzi meg, hogy a „civil hatalom” ismérvei nincsenek egyértelműen definiálva. Az elméleti keretről szóló fejezet, továbbá röviden bemutatja a német külpolitikai döntéshozatalt szereplőit. E rész a későbbi fejezetek megértéséhez lesz fontos, hiszen a szövetségi területen kívüli katonai bevetések egyik fő kérdése volt, hogy elegendő-e csak a kormány döntése vagy a parlamenti többség is szükséges. Ugyanezen fejezet ismerteti a Bundeswehr szövetségi területen kívüli műveletekről szóló vita 1990 előtti szakaszát is. Utóbbi rész különösen figyelemre méltó, mivel ilyen részletességgel hazai téren aligha olvashatunk a Bundeswehr korai, nem fegyverrel ellátott humanitárius műveleteiről.

A következő fejezetekben a szerző kronologikus sorrendben haladva ismerteti a (nyugat)német „tartózkodási kultúra” fokozatos erózióját, melynek keretében bemutatja az nemzetközi válságokat, primer forrásokon keresztül elemzi a politikai pártok álláspontjait, majd ütközteti a kormánykoalíciók és a parlamenti ellenzék véleményét, továbbá mindezt kontextusba helyezi a szövetségesek, a németországi és nemzetközi sajtó, illetve a német közvélemény reakcióinak ismertetésével. A harmadik fejezet a második öböl-háború során a szövetségesek Németországra kifejtett nyomását taglalja. Hevő Péter jól kiemeli, hogy ezen időszak fejleményei katalizátorként hatottak a politikai vezetésre az „out-of-area” kérdés megítélésében. Ebben nem csak a bonni „csekk-könyv-diplomáciát” érő szövetséges kritikák játszottak szerepet, hanem hogy kiszivárgott az iraki vegyifegyver-programban résztvevő német vállalatok érintettsége is, amely a német vezetést rendkívül kényelmetlen helyzetbe hozta, ráadásul pont az újraegyesítés hónapjaiban. A szerző érdeme, hogy részletesen feldolgozta a fegyverszállítási botrányt, mivel erről nemzetközi téren is alig találunk szakirodalmat.

A negyedik fejezet a második öbölháború és az 1994. júliusi alkotmánybírósági ítélet közötti időszakot mutatja be, amely az „out-of-area”-vita legintenzívebb szakasza volt. Az öbölháború után hamar konszenzus alakult ki kormánypártok és az ellenzék egy része között, hogy a posztbipoláris nemzetközi rendszerben és az újraegyesítést követően a „tartózkodás kultúrája” már nem tartható tovább. A kereszténydemokrata védelmi miniszter, Volker Rühe „szalámitaktikával” újabb és újabb békeműveletekre (Kambodzsa, Szomália, Grúzia, boszniai légtérzár és

³ A német külpolitikára Hanns W. Maull által alkalmazott elmélet szerint, egy „civil hatalom” arra törekszik, hogy belpolitikai modelljét kiterjessze a nemzetközi kapcsolatokra és előmozdítsa a nemzetközi interdependenciákat. A „civil hatalom” multilaterális keretekben cselekszik, érdekeit a nemzetközi normák és jog szerint alakítja, külpolitikáját alárendeli szupranacionális szervezeteknek, a hatalmát pedig diplomáciai-gazdasági eszközökkel gyakorolja, a katonai erőt csak a legvégső esetben alkalmaz.

embargó fenntartása) küldte a Bundeswehrt, amely így a német közvélemény számára egyre inkább elfogadottá vált, az ellenzék pedig kénytelen volt hajlani a kompromisszumra. Mivel a parlamenti pártok képtelenek voltak megegyezni alkotmánymódosításról, a Szövetségi Alkotmánybíróság hozott ítéletet 1994 júliusában, amelynek értelmében a Bundeswehr kollektív biztonsági rendszer (ENSZ, NATO, Nyugat-Európai Unió) keretében részt vehet szövetségi területen kívüli békefenntartó és akár békekikényszerítő, béketeremtő harci műveletekben is, a részvételtől ugyanakkor minden egyes esetben a Bundestagnak kell egyszerű többséggel döntenie. Hevő Péter jól rávilágít az alkotmánybírósági döntés tágabb kontextusára is: pont ugyanezen évben hagyta el az egykori Kelet-Németország területét az utolsó orosz katona, valamint az aktívabb békeművelti szerepvállalással a német külügy nem titkolt célja volt az ENSZ Biztonsági Tanácsában való állandó tagság elérése is.

A fejezeten belül továbbá külön alfejezet foglalkozik a Német Demokratikus Köztársaság Nemzeti Néphadserege és a Bundeswehr egyesítéséről, melyben számos érdekes információt találunk a folyamat körülményeiről és a Bundeswehr transzformációs folyamatáról, amely nehezítette a békeműveletekben való szerepvállalást.

Az ötödik fejezet bemutatja, hogy Németország miként élt a kiszélesedett külpolitikai mozgástérrel a boszniai és a koszovói háborúban. A kezdeti viták ellenére a parlamenti többség jóváhagyta az ECR-Tornado gépek boszniai részvételét, melynek eredményeként mind a zöld, mind a szociáldemokrata frakción belül „realista” irányba való gyors elmozdulás történt. E folyamatban komoly szerepe volt egyrészt a srebrenicai mészárlásnak, másrészt a daytoni egyezménynek. Az SPD és a Szövetség 90/Zöldek pártvezetése egyaránt támogatta a német IFOR és a későbbi SFOR részvételt. Hevő Péter meggyőzően érvel amellet, hogy ekkor már a szociáldemokraták és a zöldek tudatosan készültek a kormányzásra, ezért a bel- és külföldi támogatottság megnyeréséhez kénytelenek voltak a Kohl-kormány álláspontjához közeledni.

Az out-of-area vitában végül a döntő áttörés a szociáldemokrata-zöld kormányzat alatt következett be a koszovói NATO intervenció kapcsán. A német pártok mindenképpen szükségesnek tartották az ENSZ Biztonsági Tanácsának mandátumát a Bundeswehr külföldi bevetéséhez, ez viszont Oroszország és Kína miatt lehetetlen volt, így felmerült a dilemma, hogy Németország miként járulhat hozzá egy szuverén állam belügyeibe való beavatkozáshoz. A brit és amerikai fél azonban mihamarabbi döntést akart Bonntól, melyet ráadásul a leköszönő Kohl-kormánytól és parlamenttől kért, ezért az újonnan kormányra kerülő szociáldemokrata-zöld koalíció ENSZ-mandátum nélkül is a Luftwaffe harci repülőinek bevetése mellett döntött. (A történelem érdekes mozzanata, hogy majd 23 évvel később ugyanezen pártok kényszerülnek szigorított fegyverexport-politikájuk gyökeres felülvizsgálatára.) Végezetül a szerző a korabeli közvéleménykutatásokon keresztül bizonyítja,

hogy az 1990-es évek folyamán a német lakosságon belül egyre nőtt azok száma, akik helyeselték az aktívabb katonai szerepvállalást.

A mű következtetési

A könyv egyik kiemelendő következtetése, hogy a német stratégiai kultúra elsősorban külső nyomásra, leginkább a szövetségen belüli elszigetelődés veszélye miatt változott az 1990-es években.⁴ A könyv másik fő tanulsága napjaink német kül- és biztonságpolitikájára is igaz: a „out-of-area” kérdésben Németország egy fokozatos tanulási folyamaton ment keresztül, melynek keretében fellazította a „tartózkodás kultúráját” és elfogadta a haderő külföldi bevetését, mint a külpolitika legvégső eszközt. Ugyanakkor a szerző felhívja rá a figyelmet, hogy ezen folyamat jelenleg is tart, és a Bundeswehr és a társadalom kapcsolata továbbra is lezáratlan történet, elég, ha csak a mostani a kollektív védelem és az elrettentés előtérbe kerülésével kapcsolatos németországi vitákat nézzük. Hevő állítása, miszerint e tanulás nem lineáris folyamat, általános érvényű. A német politikai elit és társadalom a 2010-es évek elejére újra közömbössé vált a biztonságpolitikai kérdések iránt (ennek látványos példája a líbiai intervenciótól való távolmaradás), majd 2014 és különösen 2022 februárja után a haderőről szóló kérdések újra a felszínre kerültek. Ebből fakadóan a német stratégiai kultúra olykor kiszámíthatatlannak bizonyul. A szerző továbbá találóan fogalmazza meg napjainkra, hogy a Németország katonai szerepvállalását érő kritikákat hatékonyabb politikai kommunikációval orvosolni lehetne.

Ajánlás

Hevő Péter könyvét bátran tudjuk ajánlani nem csak a biztonság- és védelempolitika, illetve nemzetközi tanulmányok szakos hallgatóknak, hanem a Magyar Honvédség és a magyar védelempolitikai döntéshozóknak, mivel segítségével jobban megérthetik Magyarország egyik legfontosabb partnerének külpolitikai döntéshozatali folyamatát, illetve gondolkodásmódját. Szerencsés lenne, ha több hasonló, a külpolitikai döntéshozatalt részletesen elemző hazai munka születne.

⁴ A szerző kutatási eredményeit lényegében alátámasztják az újabb kutatások, amelyek a külső tényezőkkel magyarázzák a stratégiai kultúrák változását. Nils Hoffmann német geopolitikai gondolkodást vizsgáló könyvében is amellet érvelt, hogy a koszovói intervencióban a morális megfontolásokon és a geopolitikai szempontokon felül a szövetségpolitikai megfontolások játszottak döntő szerepet. Carolin Hilpert szerint az afganisztáni háború eszkalációja döntő hatással volt a német stratégiai kultúrára. Lásd: Hoffmann, 2012, p. 170; 181-182; Hilpert, 2014, p. 189.

Irodalomjegyzék

- Dudás, É. (2021). A Bundeswehr vezetési filozófiája. Az Innere Führung története, jellemzői, változásai. *Honvédségi Szemle*, 149(2), 64–84. doi: 10.35926/HSZ.2021.2.6
- Hettyey, A. (2014). A vonakodó szövetséges? – Németország külföldi katonai bevetései a viták és számok tükrében. *Külügyi Szemle*, 13(1), 69–87.
- Hevő, P. (2015a). Hidegháborúból forrongó térségekbe. *Kút*, 2014/1, 163–188.
- Hevő, P. (2015b). A halál exportőrei. *Öt Kontinens, az Új- és Jelenkori Egyetem Történelmi Tanszék tudományos közleményei*, 2014/2, 1–132.
- Hevő, P. (2016). Visszaszámlálás a „Sivatagi Vihar” előtt: Német belpolitikai viták a második Öbölháború idején. *Kút*, 2015/1, 175–194.
- Hevő, P. (2017). Az NSZK külpolitikája a kuvaiti krízis első felében. In Novák, Anikó (szerk.). *Kölcsönös átszövődések. Külgazdasági és Külügyminisztérium*, 343–359.
- Hevő, P. (2018a). *Az újraegyesített Németország és a Bundeswehr kihívásai az „out-of-area”-vita árnyékában*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Hevő, P. (2018b). A korlátozott terjeszkedés: Helmut Kohl és Közép-Európa. In Lukács, István & Majoros, István (szerk.). *Közép-európai arcképcsarnok, 20. század*. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetem Történelmi Tanszék, 145–166.
- Hevő, P. (2020). Fegyverbe, fegyverbe? A délszláv háború hatása a németországi zöldmozgalomra. *Múltunk*, 65(4), 131–159.
- Hevő, P. (2023). *Vissza a fegyverekhez? A hadsereg és külpolitika kapcsolata az újraegyesített Németországban*. ELTE Társadalomtudományi Kar.
- Hilpert, C. (2014). *Strategic Cultural Change and the Challenge for Security Policy. Germany and the Bundeswehr's Deployment to Afghanistan*. Palgrave Macmillan.
- Hoffmann, N. (2012). *Renaissance der Geopolitik? Die deutsche Sicherheitspolitik nach dem Kalten Krieg*. Springer VS.
- Szabó, M. (1998). A Bundeswehr polgári vezérlésének és vezetésének „filozófiája”: az Innere Führung. In Joó, Rudolf & Pataki G., Zsolt (szerk.): *A haderő demokratikus irányítása*. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Leszerelési és Civil-Katonai Kapcsolatok Központja, 41–92.

CIPRUS: A FÖLDRAJZI TÉR ÉS A NAGYHATALMAK FOGSÁGÁBAN

Könyvismertetés: Kacziba Péter (2023): *A ciprusi konfliktus geostratégiai összetevői*. L'Harmattan – PTE ÁOK ITD, Budapest.

Balogh, Ádám

kutatótanár

Deák Ferenc Gimnázium, Szeged

ORCID 0009-0009-0066-0168

Dol:

10.15170/PSK.2024.05.01.05

Publikálva: 2024.05.26.

Hivatkozás:

Balogh, Ádám (2024): Ciprus: A földrajzi tér és a nagyhatalmak fogságában. *Pólusok*, 5(1), 67-71.

Egyéb információk:

-

A folyóiratban megjelenő írások a Creative Commons Nevezd meg - Nem Kereskedelmi - ShareAlike 4.0 nemzetközi licenc alatt kezeltek.

 CC BY-NC-SA 4.0

Absztrakt

Könyvismertetésem Kacziba Péter, a PTE Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék tudományos munkatársának *A ciprusi konfliktus geostratégiai összetevői* című 2023-ban a L'Harmattan – PTE ÁOK ITD kiadásában megjelent monográfiáját mutatja be. A mű újdonsága szemléletmódjában rejlik, mely a geostratégia elméletébe ágyazva mutatja be a sziget megosztottságának okait és az újraegyesítés nehézségeit.

Kulcsszavak: recenzió, Ciprus, geopolitika, geostratégia

Bevezetés

Ciprus szigete az elmúlt években tapasztalható turisztikai fellendülésnek hála a magyar utazók számára is kiemelt desztinációvá vált. Erre a rendkívül hosszú nyári szezon mellett az egész évben enyhe klímája is alkalmassá teszi a szigetet. Ezen jellemzőire már 18–19. századi utazók is felhívták a figyelmet, akik vagy a Szentföld felé menet érintették, vagy az Oszmán Birodalom területén tett utazásuk részeként jutottak el Afrodité szigete. Orbán Balázs 19. század közepi keleti útja során tett megfigyelése szerint: „Ciprusban igen nagy meleg van. Ennek oka egyfelől, hogy a líbiai forró szeleknek igen ki van téve, s mert északon elnyúló magas hegláncolatai elzárják az éjszakai hűvös szellőket” (Orbán, 1861, p. 95). Ezzel magyarázható a déli partvidék télen is 15–20 Celsius-fok körüli hőmérséklete; míg Fényes Elek az Oszmán Birodalom leírásában is klímáját emelte ki, az akkor még egészségtelen mocsaras területekkel: „paradicsomi lakhely volna, mert itt a telet nem ismerik, ha nem a nyár hősege roppant; e mellett a környéken fekvő mocsáros és sós tavak egészségtelenné teszik a levegőt” (Fényes, 1854, p. 435). A magyar történeti irodalomba a keresztes hadjáratok, Oroszlánszívű Richárd és a Templomos Lovagrend révén jelent meg a sziget, de jellemzően csak érinőlegesen, míg ókori jelentős régészeti lelőhelyeiről (pl. Kourion,

Kition, Paphosz, stb.) sem készült monográfia. Lakosságáról, kultúrájáról és gazdaságáról az Oszmán Birodalom részeként kapott figyelmet, de Nagy-Britanniához kerülésétől, 1878-tól a nagyhatalmi politika is felfigyelt rá, a Szezi-csatorna 1869-es átadását követően megnövekedett stratégiai jelentőségének köszönhetően.

Historográfiál és történelmi előzmények

A magyar historiográfia Gömöri Endre révén kezdett el a brit időszak, majd a függetlenséghez vezető út elemzésével behatóbban foglalkozni (Gömöri, 1973). Az 1974-es események a szigetet a nemzetközi történetírás fókuszába helyezték, az ott zajló etnikai alapú agresszió és a török megszállás révén. Az azóta megjelent magyar szakcikknek főleg a görög–török vallási és etnikai konfliktusokból fakadó konfrontációra, a Görögországhoz csatlakozást kitűző irányzatra: az enóziszra, vagy az 1960-as konzociális alkotmány elemzésére vállalkoztak.¹

A három kontinens találkozásánál fekvő sziget évezredek óta a kultúrák egymásra hatásának fókuszában helyezkedik el, szinte híd szerepet alkotva a közel-keleti és görög civilizáció kiteljesedésében. Ezzel is magyarázható, hogy bár mintegy 3.500 éve görög nyelvű és kultúrájú, a Mediterráneum keleti medencéjében megerősödő birodalmak és népek is kiterjesztették hosszabb-rövidebb időre fennhatóságukat területére. A lakosság a frank és velencei korszak ellenére is megmaradt görög nyelvű ortodox közösségnek, de az oszmánok 1570-es megjelenése török letelepedéshez vezetett. A 19. századig nem is különbözött jelentősen a sziget a többi, görögök lakta terület fejlődésétől, az ott élő ortodoxok a millet-rendszer kiépült struktúrájában rendelkeztek jogokkal, az etnikai/vallási ellentét nem volt jelentősebb, mint bárhol máshol a birodalom területén. Az 1875–78-as Balkán-válság rendezése viszont Nagy-Britanniának juttatta a szigetet, beemelve ezzel a keleti kérdés rendkívül szövevényes és több nagyhatalmat is érintő kérdéskörébe. Innentől kezdve történelme nem csak saját kezében volt, hiszen Görögország, az Oszmán Birodalom (1923-tól Törökország) mellett Anglia, majd Oroszország és az USA is közvetlenül érintett lett a ciprusi kérdésben.

A mű felépítése és újszerűsége

Kacziba Péter érdeme, hogy az eddig döntően a lokális kapcsolatrendszeren és ellentéteken alapuló historiográfiai megközelítést kiszélesítve, a geopolitikai és geostratégiai összefüggések nagyhatalmi érdekhálózatába ágyazva próbálta elemezni a „befagyott konfliktus” okait (Kacziba, 2023, p. 14). A szerző mintegy másfél

¹ Többek között érdemes megemlíteni Kalmár Zoltán két tanulmányát: Kalmár 2012a, Kalmár 2012b, valamint Kacziba Péter eddigi munkásságát: <https://m2.mtmt.hu/api/publication?format=html&labelLang=eng&sort=publishedYear,desc&cond=authors;eq;10031856>.

évtizedes kutatómunkát követően, a közben folyamatosan változó regionális és nagyhatalmi viszonyok hatását is figyelembe véve írta meg hiánypótló, egyben nagyon aktuális monográfiáját. A hagyományos történetírás eredményeit felhasználva, a 21. század új kihívásaira is reflektáló új nemzetközi diplomáciai/stratégiai irányzatokat is beépítve tárta fel a regionális konfliktushoz kapcsolódó, és azt elmélyítő, a Kelet-Mediterráneum medencéjét is érintő világpolitikai folyamatokat.

A könyv felépítése logikus, jól tagolt, figyelembe veszi, hogy esetleg az olvasó nem minden esetben ismeri a legfrissebb geopolitikai megközelítésre épülő irányzatokat, így azokat is áttekintve elemzi a ciprusi kérdést. Ahogy már Kacziba a bevezetőben is megfogalmazta, arra próbál választ keresni, hogy a regionális és nagyhatalmi érdekek milyen mélyen érintik a görög és török ciprióta közösség egymáshoz fűződő viszonyát, és mennyire determinálják a lehetséges kimeneteli folyamatokat. Megközelítése azért rendhagyó a magyar történészek körében, ugyanis véleménye szerint a külső faktorok meghatározóbbak a konfliktus megoldatlansága szempontjából, míg a helyi közösségek inkább a megegyezésben lennének érdekelték. Ennek alátámasztására idézi egy görög ciprióta politikus nyilatkozatát, mely szerint *„ha Ciprus jövőjéről szabadon tárgyalhatnánk, a török cipriótákkal, akkor napokon belül megoldást találnánk a konfliktusra”* (Uo., p. 28).

A bevezetőt követő első nagyobb fejezet a geostratégia fogalmával, valamint értelmezésével teremti meg azt a keretrendszert, amelybe a szerző elhelyezi az elemzést. Előbbit úgy definiálja, mint *„amely egy geopolitikai szereplő földrajzi dimenziókban értelmezhető stratégiai orientációit vizsgálja”* (Uo., p. 33). Ez azt jelenti, hogy a földrajzhoz és geopolitikához fűződő kapcsolat a hangsúlyos, mely a külpolitikai mozgásteret is meghatározza. Így válik érthetővé az olvasó számára az az elméleti keret, amelyen belül a ciprusi kérdés kifejtésre kerül. Nagyon szemléletesen sorolja fel a második nagyobb fejezet a konfliktus geostratégiai összetevőit, négy nagyobb csoportba (fizikai tényezők, természeti erőforrások, emberi tényezők, strukturális tényezők) sorolva, de külön-külön górcső alá véve őket. (A tényezők felsorolása táblázatba foglalva könnyíti meg áttekintésüket, míg a legfontosabbakat ezt követően részletezi is, kiemelve szerepüket a konfliktusban.) A fizikai tényezők kapcsán (elhelyezkedés, földfelszíni adottságok) Kacziba meg is fogalmazta az egyik legfontosabb konklúziót: *„A földrajzi elhelyezkedésből adódó előnyök közös jellemzője, hogy azok pozitívumait nem elsősorban a szigeten élő helyi közösségek, sokkal inkább a szigeten hídfőállást kialakító regionális hatalmak aknázzák ki”* (Uo., p. 54). Ezzel nehezen lehet vitába szállni, főleg akkor, ha egy pillantást vetve a térképre megállapítjuk, hogy Nagy-Britannia ma is a sziget partvonalának kb. 10%-ával, 72 km-rel rendelkezik, katonai bázisokat tartva fenn Cipruson, és ha hozzátesszük, hogy a NATO révén az USA is közvetve jelen van a területen, míg az orosz érdekek már az 1960-as évektől megpróbálták érvényesülni Makariosz érsek törökökkel szembeni „biztonsági politikája” révén. Más megfogalmazásban: Ciprus földrajzi helyzetének áldozata, *„a*

stratégiai adottságok előnyei a szigetre vonzották a külföldi hatalmakat, a külhatalmi befolyás ellen viszont stratégiai gyengeségeik miatt a helyi közösségek önállóan nem voltak képesek sem védekezni, sem megfelelő ellentételezést ajánlani” (Uo., p. 52). Ez a folyamat a britek 19. századi megjelenésével és a Szezei-csatornán át Indiához vezető vízi út stratégiai biztosításával vette kezdetét, majd a hidegháború bipoláris szembenállása és a görög–török konfrontáció időszakával folytatódva jutott el a ma is érzékelhető szakaszába: a földgáz-lelőhelyek 21. századi felfedezése és a közel-keleti háborús konfliktusgócokhoz való közelsége révén. Ez önmagában is alátámasztja Kacziba konklúzióját, hiszen Athén, Ankara, London, Washington, Moszkva egyaránt ma is a szigetország életében részt vevő szereplőnek tekinti magát.

A tengeri felségvíz határa, valamint a kizárólagos gazdasági övezet pontos meghatározása már a természeti erőforrások kérdésköréhez tartató nehézség, mely az újraegyesítés lehetőségét nehezíti meg napjainkban. 2011-ben ugyanis jelentős földgáz lelőhelyet találtak Limasszoltól délre, csakhogy az Észak-ciprusi Török Köztársaság 1983-as kikiáltását követően a török ciprióták és Törökország sem fogadja el a görög ciprióták által saját övezetnek tekintett vizek határát, hasonlóan az Athén és Ankara között az Égeikum régiójában fennálló ellentétéhez. Az emberi tényezők vizsgálata szintén komplex kérdéskörre változott 1974-et követően. Az eltérő vallású, nyelvű és etnikumú helyi görög és török közösségek ugyanis az évszázadokon keresztül megvalósuló együttélés hatására, a fennálló különbségek ellenére is „számos azonos vonással rendelkeznek... kialakultak hasonló szokások, kulturális jellegzetességek.” (Uo., p. 88). A sziget vegyes lakosságú karaktere (mely az 1960-as évekig állt fenn) még kulturális és politikai irányzattá is erősödött a brit uralommal szemben, mely azonban Athén és Ankara beavatkozásával is szembe akart szállni. A török megszállással és az anatóliai török betelepüléssel azonban újabb demarkációs vonal szelte át a népeiséget: „a török ciprióták az Atatürki elvekhez sokkal inkább ragaszkodva jóval szekularizáltabbak Törökországból beköltözött társaiknál, azokat vallási fanatikusoknak bélyegzik, akik viszont hitetlenséggel vádolják a helyieket” (Uo., p. 91). Miközben a görög ciprióták is megkülönböztetik magukat a szárazföldi görögségtől, és önálló politikát folytatnának, a két ciprióta közösség között is leküzdhetetlen ellentétek jöttek létre 1974 után. Az elmúlt 15 évben egyre többször próbáltak a nagyhatalmak is beleszólni a konfliktusba, saját érdekeik mellett felhasználva az egyik vagy másik közösséget, ami szintén nem a megbékélés irányába hatott.

Összegzés

A munka kiemelendő pozitívuma, hogy az északi, török megszállás alatti terület gazdasági és szociális helyzetét is bemutatja, ahogy az uniós csatlakozás és a COVID-19 pandémia hatásait is elemzi, a szigetet ma is megosztó vonaltól északra és délre is.

Talán a görög és török ciprióta közösségek közötti erőszak folyamatának részletesebb bemutatásának hiánya fogalmazható meg esetlegesen (a recenzens részéről felmerülő teljesen szubjektív), nem jelentős kritikaként, ami viszont a cím, és a kitűzött célok szempontjából lehet, hogy szét is feszítette volna a szerző által kialakított kereteket.

Kacziba a legfontosabb külső és belső faktorokat összegyűjtve és elemezve megalapozottan jutott arra a következtetésre, hogy a lokális ciprióta közösségek közötti ellentét intenzitása az elmúlt 50 évben jelentősen csökkent, a konfliktus további fennállása és megoldatlansága pedig a 21. században túlnyomórészt a regionális- vagy nagyhatalmak saját érdekeik mentén történő beavatkozásának a következménye. A nemzetközi térbe helyezett helyi konfliktus kapcsán érthető meg igazán, hogyan válhatott évtizedekre megmaradó, a megoldás reményével egyelőre nem kecsegtető góccá a ciprusi kérdés.

A felhasznált irodalomjegyzék nagyon alapos kutatómunkáról tanúskodik, mind az elméleti szakirodalom, mind pedig a legújabb nemzetközi kutatási eredmények szintézise szempontjából, az olvasó szakmai alapokon nyugvó tájékoztatást kap a témáról, ami megkönnyíti a témával foglalkozni szándékozók további esetleges kutatásait is.

A könyv minden, a napjaink nagyhatalmi versengésére vagy a Földközi-tenger keleti medencéjének eseményeire figyelmet szentelő érdeklődésére számot tarthat, ahogy a görög vagy török külpolitika céljait és változásait követni szándékozók, vagy a geostratégia tudományát gyakorlati példa alapján jobban megérteni kívánók számára is hasznos és szakmailag is megalapozott olvasmányélményt nyújt.

Irodalomjegyzék

- Fényes, E. (1854). *A Török Birodalom leírása*. Landerer és Heckenast. (Reprint kiadás: Históriaantik Könyvkiadó, Budapest, 2012.)
- Gömöri, E. (1973). *Makariosz*. Kossuth Könyvkiadó.
- Kacziba, P (2023). *A ciprusi konfliktus geostratégiai összetevői*. L'Harmattan – PTE ÁOK ITD.
- Kalmár Zoltán (2012a). *Makariosz alkotmányreformja és a ciprusi válság*. Acta Sci Soc 36, 95–102.
- Kalmár Zoltán (2012b). *Ciprus megosztottságának kérdésköre: Makariosz enoszisz-kampánya*. In Végh, Andor (szerk.): *A kisebbségek geopolitikája*. Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajzi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszék, 97–103.
- Orbán, B. (1861). *Utazás Keleten*. Kriterion.

TURKEY'S RESPONSE TO THE WAR IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF SYSTEMIC CHANGES AND REGIONAL DYNAMICS

Zoltán Lechner

assistant professor

Department of Political Science and International Studies, University of Pécs

ORCID 0000-0001-7649-9643

Doi:

10.15170/PSK.2024.05.01.06

Published: 29.05.2024

Citation:

Lechner, Zoltán (2024): Turkey's response to the war in Ukraine in the context of systemic changes and regional dynamics. *Pólusok/Polarities*, 5(1), 72-94.

Acknowledgements:

-

Articles published in this journal are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

 CC BY-NC-SA 4.0

Abstract

As it is one of the few NATO members that refused to sever cooperation with Russia in 2022, Turkey's response to the war in Ukraine can be seen as a critical case study in the dynamics of contemporary geopolitics. This article examines Turkey's strategic positioning and policy responses regarding the conflict, with the aim of understanding the logic behind Ankara's decision to present itself as a mediator, instead of aligning itself with the mostly united policy of the West. Embracing the theoretical framework of neorealism, the article first examines the correlation between systemic changes and Turkish foreign policy, as the author considers that the emergence of a "post-hegemonic world order" profoundly affects Ankara's opportunities in the international environment. Employing the analytical approach of geopolitics, the second section of the study delves into Turkey's security concerns and economic interests in the Black Sea region and examines the evolution of Ankara's geostrategy towards the region since the dissolution of the Soviet Union. Building upon the context outlined by the first two sections, the third part of the study analyses Ankara's foreign policy responses to the Russian invasion of Ukraine, focusing primarily on the period from February to December 2022.

Keywords: *Turkey, Ukraine, Russia, war, foreign policy*

Introduction

The geopolitical landscape of the 21st century has been characterized by quickly evolving power dynamics and the emergence of new challenges that transcend traditional boundaries. Against this backdrop, the ongoing conflict in Ukraine has become a focal point, with the potential to reshape the contours of the international system. This study examines Turkey's response to the war within the broader context of the changing world order, shedding light on Ankara's strategic considerations, diplomatic maneuvers, and the implications of its stance on regional and global dynamics. The analytical focus placed on Turkey is justified by the fact that Turkey is

one of the few NATO members that refused to sever cooperation with Russia in 2022. In addition, Ankara's ability to control the straits linking the Black Sea with the Mediterranean enables it to influence the course of the conflict. Consequently, an examination of the Turkish strategic perspective on the war in Ukraine brings us closer to a comprehensive understanding of the conflict. This explains the relatively high number of studies (Isachenko, 2023; Isachenko & Swistek, 2023; Bechev, 2023; Dalay, 2022; Adar, 2022; Tziarras, 2022; Yang, 2023) addressing Turkey's role in the war. Building upon the findings presented in these articles, this paper aims to contribute to the academic discourse on the subject by interpreting Turkey's response to the war in relation to systemic changes and regional dynamics.

The study employs the theoretical framework of neorealism, which claims that the international system is structured by the logic of anarchy, and the distribution of power on the systemic level profoundly affects the options and possibilities of individual states seeking to maintain their existing positions or increase their power (Waltz, 1979). On this theoretical basis, the author assumes that the emergence of a "post-hegemonic world order" strongly influences Ankara's abilities and opportunities in the international arena. To verify this hypothesis, the second section of the study examines the impact of post-Cold War systemic changes on the evolution of Turkish foreign policy. The neorealist theoretical approach is complemented by a geopolitical perspective in the third section, which provides a brief overview of the evolution of Turkey's geostrategy in the Black Sea region from 1991 to 2021. This requires clarifying the meaning of geopolitics and geostrategy, as these are related yet distinct notions (Kacziba, 2023, p. 37). According to Saul Bernard Cohen (2015), geopolitics should be defined as "the analysis of the interaction between, on the one hand, geographical settings and perspectives and, on the other, political processes. The settings are composed of geographical features and patterns and the multi-layered regions that they form. The political processes include forces that operate at the international level and those on the domestic scene that influence international behavior" (p. 16). In Grygiel's (2006) understanding, geostrategy examines "where a state concentrates its efforts by projecting military power and directing diplomatic activity. The underlying assumption is that states have limited resources [therefore] they must focus politically and militarily on specific areas of the world. Geostrategy describes this foreign-policy thrust of a state" (p. 22). Finally, the fourth part of the study sets the analysis of Turkey's response to the war in Ukraine into the context outlined by the previous two sections, focusing primarily on the period from February to December 2022. Accordingly, in addition to examining Ankara's concrete foreign policy reactions in the light of regional dynamics, the section also discusses the potential effects of the war on Turkey's geopolitical position in the changing global order, with a special focus on Ankara's relations with NATO, the EU, and China.

Turkish foreign policy in a post-hegemonic world order

The end of the Cold War and the dissolution of the Soviet Union radically transformed the geopolitical environment of the Turkish Republic at the beginning of the 1990s. Some political analysts at the time concluded that the disappearance of the Soviet threat would inevitably diminish Turkey's strategic weight in the eyes of its NATO partners (Gaffney, 1998, p. 1). Others emphasized new opportunities and argued that the power vacuum created by the collapse of the socialist bloc in the regions surrounding Asia Minor has significantly widened Ankara's strategic latitude, thereby allowing Turkey to become a regional power capable of influencing global affairs (Davutoğlu, 2016, p. 82). Developments during the 1990s confirmed neither interpretation. On one hand, Washington's interest in preserving the geopolitical pluralism of Eurasia, and Ankara's ambition to exploit its own supposed strategic depth in the Caucasus and Central Asia aligned, giving Turkey the opportunity to demonstrate its strategic weight vis-à-vis the United States and NATO after the disappearance of the Cold War rival. The American perception of Turkey's continuous strategic significance was articulated for instance by Zbigniew Brzezinski in his influential book, *The Grand Chessboard* (1997): "Turkey stabilizes the Black Sea region, controls access from it to the Mediterranean Sea, balances Russia in the Caucasus, still offers an antidote to Muslim fundamentalism, and serves as the southern anchor for NATO" (p. 47).

On the other hand, despite Turgut Özal's efforts in the early 1990s to transform the country into a political and economic powerhouse in its own neighborhood (Haugom, 2019, p. 209), Turkish foreign policy has achieved only limited successes and remained essentially Western-oriented in the course of the decade. This was partially a consequence of domestic challenges – political instability, economic crisis, and the recurrence of Turkey's conflict with the PKK –, but also reflected the impact of the post-Cold War transition to an America-centric global order. In the words of Erşen and Köstem (2019), "Ankara's commitment to transatlantic security and economic institutions in the 1990s was consistent with the unipolar structure of the international system, in which the U.S. enjoyed an unrivalled status" (p. 2). Since then, however, the international system has been going through a dramatic change. Usually described either as the crisis of the liberal international order (Ikenberry, 2018) or a transition from unipolarity to multipolarity (Acharya, 2017), this change is rooted in a gradual shift in the center of economic gravity from the rich trans-Atlantic democracies to emerging economies outside of the Western world (Peters, 2023, p. 1653).

According to Ikenberry (2018), the liberal international order can be defined as a "multifaceted and sprawling international order, organized around economic openness, multilateral institutions, security cooperation and democratic solidarity", defended and held together by the hegemonic power of the United States (p. 7).

After functioning for several decades as a subsystem within the bipolar structure of the Cold War, it was extended and globalized, as the demise of the soviet empire paved the way for the “unipolar moment”. This, Ikenberry argues, is the development that eventually led to the crisis of the liberal order. With the integration of China, India, Russia, Brazil, and others, the distribution of power and wealth in the system started to change. Benefiting from the opportunities offered by globalization, these non-Western powers have achieved impressive economic progress, and aspired to renegotiate their position in the hierarchy, thereby making multilateral decision-making more complicated (Ikenberry, 2015, pp. 408-409).

For some years, these developments were unfolding within the international liberal order. In the last fifteen years, however, the order itself has been increasingly challenged, mainly because of three interrelated tendencies. The first is the United States’ gradual disengagement from multilateralism, which became especially visible during the presidency of Donald Trump, who initiated the US withdrawal from the Paris Accord; the Trans-Pacific Partnership; the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization; the United Nations Human Rights Council; and the Iran Nuclear Deal. For some scholars, these developments indicate, that the United States is stepping back from its role as a world leader (Huang, 2020). Although it continues to be the most dominant actor in international affairs, the United States’ influence and freedom of action as a global hegemon is gradually diminishing. As it is no longer able to operate the existing liberal order according to its preferences, it may become disinterested in maintaining it (Tálas, 2021, pp. 847-850).

The second tendency is the growing willingness of emerging powers to directly challenge the US-led order. In this regard, Russia and China deserve special attention. Russia signified its determination to use military force to pursue its geopolitical interests by waging war against Georgia in 2008, annexing Crimea in 2014, conducting a military intervention in Syria in 2015, and invading Ukraine in 2022. In parallel, Moscow aimed to institutionalize its sphere of influence through the establishment of the Eurasian Economic Union, an ambitious project for economic integration in the post-Soviet region (Svarin, 2016, p. 137). While Russian revisionism is mainly confined to the area designated by Moscow as “Russia’s near abroad”, China poses a systemic challenge to the United States. The launch of the Belt and Road Initiative in 2013, and the foundation of the Asian Infrastructure Investment Bank in 2016 among other projects indicate, that in the period following the 2008 global financial crisis, China has gradually transformed from a reformist of the liberal international order into a revisionist power that seeks to establish alternative mechanisms of global governance and international cooperation (Huang, 2020, pp. 5-6). Beijing’s vision focuses on connectivity and reflects global needs such as the lack of infrastructure and capital shortages (Vörös, 2022, pp. 16-17). It aims to create the world’s largest economic corridor linking East Asia and Western Europe through the resource-rich regions of Central Asia, the Caucasus, and the Middle East. In

addition to conquering new markets, enhancing its own energy security and meeting the investment and infrastructure requirements of partner countries, China's economic expansion is also weakening US positions in Eurasia, thereby accelerating the global power shift (Maçães, 2018, p. 68).

The third tendency is the entrenchment of authoritarianism, which is gradually eroding the popularity of liberal ideology and altering the regime landscape worldwide (Huang, 2020, p. 3). Krastev and Holmes (2019) refer to the post-1989 period as the Age of Imitation, in which the hegemony of liberalism was rendered unchallengeable by a unipolar world order dominated by the West. This ideological supremacy endowed Western institutional forms with such normative legitimacy that their imitation seemed obligatory (p. 11). The impacts of the 2008 economic crisis, the 2015 European refugee crisis, and the spectacular rise of China, however, have brought this period to an end. The liberal model of governance and economic management has been increasingly challenged by a rising number of illiberal and populist regimes, claiming to defend national unity against the homogenizing forces of globalization (Huang, 2020, p. 7).

The result of these tendencies is the emergence of a post-hegemonic order, a multiplex world that is not defined by the hegemony of any single nation or idea. As the United States no longer has a monopoly over making the rules and dominating the institutions of global governance, the surviving elements of the old liberal order must coexist with actors and approaches that do not bend to America's commands and preferences (Acharya, 2017, p. 277). Besides the fierce geopolitical and geoeconomic rivalry between the United States and China, another aspect of the post-hegemonic era that receives growing scholarly attention is the increasingly influential role of middle powers. In the absence of a superpower capable (or willing) to play the role of the "world's policeman", and with the emergence of alternative centers of power, their geopolitical space expands and their opportunities for economic diversification increase, enabling them to reduce their dependence on Western financial and political systems more effectively (Kutlay & Öniş, 2021, p. 1088). The strengthened position of middle powers can also be regarded as an important difference between today's world and the Cold War era. During the latter, a genuinely independent foreign policy for middle powers was nearly non-existent, as the bipolar structure of the time compelled most of them to align with one of the two superpowers (Mammadov, 2024). Today's competing superpowers, on the other hand, do not possess the level of dominance that the United States and the Soviet Union achieved at the dawn of the Cold War. In multiple strategically important regions, neither the United States nor China can assert unequivocal hegemony. This allows middle powers to play a more decisive role in regional affairs, thereby shaping a world that is increasingly fragmented and transactional (Aydıntaşbaş et. al., 2023, pp. 2-3).

In this regard, the evolution of Turkish foreign policy is a case in point. Turkey's political leadership perceives the growing economic weight of Asia and the

intercontinental integration promoted by China as a historic opportunity for the country to reassess its geopolitical position and to move from the eastern periphery of the West to the center of the emerging Eurasian “supercontinent”. By utilizing its geographical location, Turkey embraces connectivity and aims to become an inescapable hub of supply chains between Europe and Asia. Consequently, its self-perception is not only a “bridge” that connects continents and civilizations, but a central power that plays an active role in Eurasian affairs. One of the key theoretical creators of this strategic perspective is the Former Turkish Foreign Minister (2009-2014) and Prime Minister (2014-2016) Ahmet Davutoğlu. In his influential 2001 book, *Strategic Depth*, Davutoğlu advocates the abandonment of a passive and unilaterally Western-oriented mentality and the adoption of a new strategic attitude that is in line with the Ottoman historical heritage. In his view, the Turkish state can succeed in the dynamically changing geopolitical environment of the 21st century if it uses soft power tools – flexible diplomacy, cultural influence, international trade, and capital investment – to increase its political, economic, and cultural influence in the surrounding regions (Davutoğlu, 2016, pp. 116-118). Following his appointment as Foreign Minister, Davutoğlu attempted to put his ideas into practice. By the mid-2010s, however, the destabilization of Turkey’s neighborhood and Ankara’s deepening involvement in the Syrian conflict questioned the viability of his vision. In parallel, President Recep Tayyip Erdoğan’s efforts to expand his executive power led to Davutoğlu’s resignation in the spring of 2016.

Since the failed coup attempt of July 2016¹, Davutoğlu’s “Neo-Ottomanism” has been superseded by President Erdoğan’s new strategic vision, in which Turkey’s self-perception as a central power is wedded to an anti-Western discourse that emphasizes threats to national security and independence (Haugom, 2019, p. 210). In this framework, achieving strategic autonomy has become an absolute priority. To decrease its strategic and economic dependence on the Western world, Ankara has significantly intensified its cooperation with Russia and China. Building upon the theory of Steven R. David (1991), which explains the correlation between regime security and alignment decisions, we can assume that Ankara’s turn towards Moscow and Beijing is – at least partially – motivated by domestic concerns: the shifting balance of economic power in the world enables the increasingly authoritarian Erdoğan-regime to consolidate its domestic position by attracting foreign capital and investment into the country without the requirement to meet Western expectations for the rule of law.

Besides the quest for greater strategic autonomy, another aspect of Erdoğan’s foreign policy is increased assertiveness in public diplomacy. The Turkish president

¹ On the night of July 15, 2016, a faction within the Turkish Armed Forces attempted to seize control of key government institutions, including the presidential palace and the parliament, to overthrow the government of President Recep Tayyip Erdoğan.

tends to use a sharp tone in disputes with Western countries (Haugom, 2019, p. 210), and stresses the need to reform the institutional mechanism of the United Nations Security Council, which, he argues, is unfair towards the developing countries of the “Global South” and provides a license to members of the P-5 to abuse their privileges (Aral, 2019, p. 85). Meanwhile, the pursuit of geopolitical and security interests through projecting military force beyond Turkey’s borders has also become an increasingly prominent element of Turkish foreign policy. In the period between 2016 and 2022, Ankara occupied stretches of territory in Northern Syria; intervened in the Libyan civil war; took a confrontational stance in the Eastern Mediterranean; and provided extensive military support for Azerbaijan in the Second Nagorno-Karabakh War.

In many cases, the Turkish government has clearly and demonstratively put the pursuit of national interests ahead of meeting Western demands. Examples include Ankara’s decisions to buy the S-400 air defense missile system from Russia, to confront US-backed Kurdish militias in Northern Syria, and to obstruct Sweden’s accession to NATO. Nevertheless, it would be a mistake to conclude that Ankara aims to break its institutionalized ties with the West. In addition to its strong economic links with the European Union, Turkey considers NATO membership too important to give it up in the name of Eurasian orientation. While maintaining a transactional collaboration with the West, however, the Erdoğan administration continues to actively seek to strengthen its strategic autonomy through assertive foreign policy and economic cooperation with alternative centers of power.

A brief overview of the evolution of Turkey’s geostrategy in the Black Sea region from 1991 to 2021

In addition to producing a shift on the systemic level, the disintegration of the Soviet sphere of influence and the dissolution of the Soviet Union led to a geopolitical transformation in the Black Sea region. During the decades of the Cold War, the regional order was characterized by Russian-Soviet dominance over the entire stretch of the area along the Black Sea, except for the southern shores, controlled by Turkey, the sole representative of NATO in the region (Sezer, 1996, p. 80). Accordingly, Ankara’s strategic value was mainly determined by the role it played as the Eastern outpost of the Trans-Atlantic Alliance – a barrier to Soviet expansionist ambitions towards the Middle East and the Eastern Mediterranean basin (Aydın, 2009, p. 278). The collapse of the Soviet empire in 1991 dramatically changed this configuration, as the number of littoral states increased from four to six, and the regional balance of power shifted in Turkey’s favor. The most consequential event resulting from the decline of Moscow’s territorial control was the emergence of independent Ukraine on the northern shore of the Black Sea. While Russia reacted to the loss of territory with frustration, Ankara embraced the new regional order,

finding an important partner in Kyiv. As pointed out by Sezer (1996), the unfolding cooperation between the two countries reflected their shared desire to preserve the post-Soviet status quo in the Black Sea region in the face of potential Russian revisionism. Following this logic, Turkey from the outset supported Kyiv's quest for achieving complete independence from Moscow in general and gaining full sovereignty over Crimea in particular (pp. 86-88).

Another element of Turkey's foreign policy towards the Black Sea region in the post-Cold War era was promoting economic cooperation among littoral states. Turkish President Turgut Özal envisioned at the beginning of the 1990s a regional cooperation zone, that would facilitate commercial relations between littoral states and secure a leadership role for Turkey in the wider region. His diplomatic initiative led to the signature of the Bosphorus Declaration, which established the Organization of Black Sea Economic Cooperation (BSEC), an international regional organization involving the six littoral states (Bulgaria, Georgia, Romania, Russia, Turkey, and Ukraine) and five non-littoral ones (Albania, Armenia, Azerbaijan, Greece, and Moldova) (Aydin, 2014, p. 385). Because of the lack of a united political perspective, and the emergence of geopolitical conflicts within and between member states, BSEC failed to evolve into a successful project of regional institutionalization. Despite its shortcomings on a regional level, the organization has nevertheless been effective in the sense, that it provided a platform, on which Turkey and Russia could gradually strengthen their economic cooperation, especially in the fields of energy, tourism, and trade (Çelikpala & Erşen, 2018, p. 74).

Following the turn of the millennium, Ankara has taken multiple steps to extend regional cooperation to the security sector, by launching multilateral cooperation schemes² designed to strengthen regional stability and security. As described by Çelikpala and Erşen (2018), the rationale behind these Turkish efforts was not only to highlight Turkey's geopolitical role but to limit the presence of outside actors in the Black Sea, thereby protecting the region from great power rivalry (p. 75). Especially after the US-led invasion of Iraq in 2003, Ankara embraced the discourse of regional ownership concerning the Black Sea region, a concept identifying the rise of exclusive regional integrations as an alternative to a unipolar world order supervised by a "global hegemon". In the words of Ahmet Davutoğlu, the idea of regional ownership refers to the aspiration to "find regional solutions to regional problems, rather than waiting for other actors from outside the region to impose their own solutions" (Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, 2012). Following this logic, Turkey's Black Sea geostrategy aimed at enhancing collaboration among littoral states, preserving regional stability, limiting the involvement of the

² Two notable examples are the *Black Sea Naval Force* and the *Black Sea Harmony*. Both cooperation programs were established on the initiative of Turkey at the beginning of the 2000s, and both were joined by the other littoral states.

United States and other outside actors in regional affairs, and maintaining a balanced relationship with Russia.

A crucial element of this strategy is Ankara's determination to implement the Montreux Convention Regarding the Regime of the Straits, an international agreement that has been defining the legal status of the Turkish Straits since 1936. The treaty recognizes Turkish sovereignty over the Bosphorus and the Dardanelles, allows for the free passage of commercial ships, and restricts the entry and length of stay in the Black Sea of military ships from non-littoral states (Aydın, 2009, p. 280). From a Turkish perspective, the Montreux Convention represents an important instrument that helps to preserve stability and order in the region. On the other hand, Ankara's adherence to the legal regime benefits Moscow by enabling it to secure regional maritime dominance over NATO (Isachenko, 2023, p. 20). The Turkish intention to shield the region from great power competition became evident in August 2008, after the outbreak of the Russian-Georgian war, when Turkey invoked the Montreux Convention to prevent two American ships from entering the Black Sea (Isachenko & Swistek, 2023, p. 5). Davutoğlu, who was at the time chief foreign policy advisor of Prime Minister Erdoğan, justified the decision by emphasizing Turkey's energy dependence on Russia: "Turkey is almost 75-80 percent dependent on Russia for energy. We don't want to see a Russian-American or Russian-NATO confrontation. ... We don't want to pay the bill of strategic mistakes or miscalculation by Russia, or by Georgia" (Bruno, 2008). The Russo-Georgian conflict indeed demonstrated the increasing tension between alternative great power strategies in the region (Aydın, 2014, p. 393), as Russia's determination to reestablish control over the post-Soviet periphery clashed with the US agenda of extending NATO's presence in the Black Sea region (Sakwa, 2014, p. 83). Instead of siding with its NATO-ally, Turkey proposed the establishment of the Caucasus Stability and Cooperation Platform, a regional project which attempted to facilitate communication and confidence building between Russia, Turkey, Georgia, Azerbaijan and Armenia (Babacan, 2008).

After 2008, Turkey continued to pursue a Black Sea policy based on the doctrine of regional ownership, its strategic approach, however, was severely tested by the events of 2014 and 2015. The Russian annexation and the subsequent militarization of Crimea, complemented by the rapid modernization of the Russian Black Sea Fleet, greatly strengthened Russia's ability to project power inside and beyond the Black Sea basin. With its enhanced military capabilities, Russia once again signaled its claim to regional hegemony, thereby exerting increasing pressure on the other riparian states (Isachenko & Swistek, 2023, p. 2). This has caused a dramatic change in the region's security situation, which directly contradicted Turkey's efforts to sustain the post-Cold War regional status quo (Gaber, 2020, p. 49). Accordingly, the Turkish government proclaimed the referendum in Crimea on 16 March illegal and made clear its support for Ukraine's territorial integrity (Republic of Türkiye,

Ministry of Foreign Affairs, 2014). In addition, Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu called the discriminatory political practices of the Russian authorities against Crimean Tatars unacceptable (Daily Sabah, 2015). On the other hand, despite the critical tone of its public diplomatic communication regarding the annexation of the peninsula, Ankara has cautiously avoided any concrete countermeasures, that could have disrupted the generally positive dynamics in its dialogue with Russia (Gaber, 2020, p. 47). Most importantly, Turkey refused to join Western sanctions against Russia, and continued its economic collaboration with Moscow. The latter was evident for instance in the announcement of the Turkish Stream natural gas project during President Putin's visit to Turkey at the end of 2014 (Çelikpala & Erşen, 2018, p. 76).

In the aftermath of the annexation of Crimea, Ankara thus maintained its ability to compartmentalize geopolitical disagreements and economic collaboration in its relationship with Moscow. In contrast, Russia's direct military intervention in Syria in September 2015 led to a seven-month-long breakdown of their relations, after the Turkish Air Force shot down a Russian warplane that had violated Turkish airspace (Çelikpala, 2019, p. 19). The "jet incident" was quickly followed by Moscow's decision to initiate economic sanctions against Turkey, and to deploy S-400 anti-aircraft missiles to Syria. Through the deployment of the highly effective missile system, Russia has closed off Syrian airspace to the Turkish Air Force, preventing Ankara from shaping the course of the conflict to its own interests (Erşen, 2017, p. 92).

An indirect consequence of the "jet crisis" was the dramatic, albeit temporary modification of Ankara's Black Sea policy, which was displayed in a speech that Erdoğan delivered at a defense conference of Balkan nations in May 2016. In a sharp break with Turkey's traditional Black Sea discourse, the president argued that NATO must respond to Russian revisionism by extending its military presence in the region: "[NATO's] invisibility in the Black Sea turns it into a Russian lake, so to speak. (...) As NATO members, we should take all required steps in all spheres, including the sea, air and ground. Otherwise, the history shall not forgive us" (Presidency of the Republic of Turkey, 2016). In line with the President's reasoning, when NATO members decided at the 2016 Warsaw Summit to launch the Tailored Forward Presence for the Black Sea region, Ankara agreed to participate in Romania's multinational brigade under a NATO flag, aimed at responding to Russia's assertive posture in the region (Gaber, 2020, p. 46). These developments suggested Turkey's intention to return to the foreign policy approach of the early Cold War-period when Ankara was making efforts to join the Euro-Atlantic Alliance to counter the Soviet Union's overwhelming regional dominance.

The rapid normalization of Turkish-Russian relations, which was accelerated by the failed coup attempt of July 2016, however, led to a repositioning of Ankara's Black Sea strategy. In the period following the coup attempt, relations between

Ankara and Moscow were marked by military coordination in Syria, a Turkish decision to buy Russian S-400 missile systems, and the signing of a bilateral agreement on the construction of the Turkish Stream gas pipeline. Consequently, Turkey's Black Sea policy became largely defined by the aspiration to resume full-speed cooperation with Russia (Gaber, 2019, p. 47). Accordingly, Turkey expressed concerns regarding NATO's decision to extend its military presence in the region in February 2017, and held a joint naval exercise with Russia two months later (Çelikpala & Erşen, 2018, p. 84). This implies, that following the reconciliation with Moscow, Ankara has returned to the policy that is based on the assumption, that regional stability can be maintained through the appeasement of Russia and the exclusion of outside actors.

At the same time, however, developments in Turkish-Ukrainian relations indicate, that despite the spectacular improvement of Turkish-Russian relations, Ankara remained concerned over Russia's increasingly overwhelming military superiority in the Black Sea. After the annexation of Crimea and the Russian intervention in Syria, Turkey and Ukraine have elevated their partnership to a strategic level. In 2015 Turkey delivered its first shipment of ammunition to Ukraine (Isachenko & Swistek, 2023, p. 5), which was followed in February 2016 by an agreement to extend their cooperation to designing and manufacturing aircraft engines, radar units, military communication and navigation systems (International Crisis Group, 2018, p. 16). Ankara and Kyiv continued their strategic cooperation despite the Turkish-Russian rapprochement. Most crucially, the two sides agreed in 2019 on the delivery of Turkish Bayraktar TB2 combat drones to Ukraine, which were reportedly used in the Donbas by Ukrainian forces in October 2021 (Isachenko, 2023, p. 22). In addition, the two countries signed a military agreement during President Volodymyr Zelenskyy's visit to Turkey in October 2020, further deepening their defence cooperation in the Black Sea region (Daily Sabah, 2021). The intensification of Turkish-Ukrainian military collaboration did not escape the attention of the Russian leadership, as Foreign Minister Sergei Lavrov openly warned Turkey not to feed militarist sentiments in Ukraine (Reuters, 2021). Ukraine's Minister of Foreign Affairs, Dmytro Kuleba, on the other hand, praised Turkish efforts to ensure security and stability in the Black Sea region and argued that "Ukraine and Turkey are natural regional partners in the security sphere" (Kuleba, 2021). However, Kuleba implicitly pointed to the difference in the Turkish and Ukrainian strategic perspectives too, as he made a clear case for strengthening NATO's presence in the Black Sea (ibid.).

All this leads to the conclusion, that after normalizing its relations with Moscow in 2016, Ankara embraced a modified version of the regional ownership doctrine, that aims to protect the status quo in the Black Sea through the combination of three policies: maintaining a privileged partnership with Russia; stalling

Western efforts to enhance NATO's military presence in the region; and developing intense strategic cooperation with Ukraine to counterbalance Russia.

Turkey and the war in Ukraine

On 24 February 2022, Russia launched a full-scale military offensive against Ukraine. Consequently, the war in the eastern half of the country since 2014, limited in its geographical scope and intensity, has been replaced by an invasion covering almost the entire territory of the country, limited in intensity at most in that no weapons of mass destruction have been used up to the time of this writing. Most Western commentators agree, that in addition to causing terrible destruction of human life and property in Ukraine, the invasion represents a direct assault on the rules-based international order, as it undermines the foundational principle of that order - the idea, that that international boundaries may not be changed with force alone (Brunk & Hakimi, 2022, p. 688). Hence, the war in Ukraine is widely interpreted in the West as a turning point in history, which will impose a new polarization in international relations (Coles et. al., 2023). In the words of Francis Fukuyama (2022), Putin's war "marks the end of the post-cold war era, a rollback of the "Europe whole and free" that we thought emerged after 1991, or indeed, the end of The End of History".

While in 2014 the Western response to the annexation of Crimea was rather muted, in 2022 the West reacted immediately and decisively against Russia, imposing a series of costly sanctions on the aggressor, and providing substantial military assistance to Ukraine (Tziarras, 2022). Consequently, trans-Atlantic ties have been boosted and the idea of a unitary West has been strengthened, while Russia has proved unable to achieve a quick victory on the battlefield and become more dependent economically on China (Lo, 2023, p. 7). The intensified polarization in the aftermath of the invasion placed considerable pressure on countries that maintained close economic and diplomatic ties with Moscow as members of the Western politico-military alliance system (Cheterian, 2023, p. 1282). Under these circumstances, it is not surprising that in the spring of 2022, several analysts (Kirişci, 2022; Mankoff, 2022) believed that the effects of the war could encourage Turkey to turn more decisively toward the West. In the two years since then, however, Ankara has defied initial expectations and maintained a policy of balancing between the West and Russia.

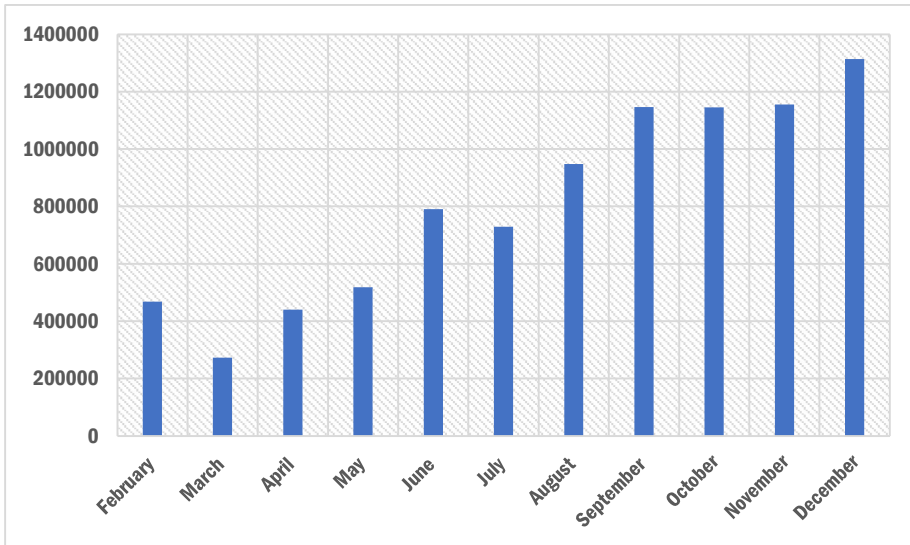
Turkey reacted to the invasion with several pro-Ukrainian steps. On March 2 in the UN General Assembly, it was one of the 141 countries voting in favor of a resolution, that reaffirmed commitment to the territorial integrity of Ukraine within its internationally recognized borders; condemned the Russian aggression; and called for an immediate withdrawal of Russian military forces from Ukraine's territory (United Nations Digital Library, 2022). More importantly, following the start of

the invasion, Turkish military exports to Ukraine dramatically increased. Within four months, Ankara supplied 50 additional combat drones to Kyiv, which greatly contributed to the effectiveness of Ukrainian resistance during the initial phase of the war, when Western aid was limited to short-range anti-tank and anti-air missiles (Cheterian, 2023, p. 1283). In addition, Turkey sold 50 armored vehicles and dozens of laser-guided missiles to Ukraine in the summer of 2022 (Soylu, 2022). On 1 March, at the request of the Ukrainian Foreign Minister, Turkish authorities invoked the Montreux Convention and closed the Turkish Straits, thereby preventing Russia from reinforcing its Black Sea fleet³, whose flagship, the Moskva, was sunk by Ukrainian forces on 14 April (Bechev, 2023, p. 4). Turkey's strong support for Ukraine can be understood from a geostrategic perspective. As Dimitar Bechev (2023) put it, the scenario, in which Ukraine is transformed into a landlocked country and Russia gains direct control over the entirety of the Black Sea's northern shores would disadvantage Turkey greatly, as it would further upset the balance of power in the region (p. 3).

On the other hand, Turkey hasn't joined Western sanctions and continued its economic partnership with Russia, which implies, that Ankara aims to support Kyiv without turning openly against Moscow (Dalay, 2022). Major bilateral projects, such as the Rosatom contract to build Turkey's first nuclear power plant or the gas-supply arrangements with Gazprom have continued to proceed unhindered, while three million Russian tourists visited Turkey during the summer of 2022 (Bechev, 2023, p. 4). In addition, Turkish authorities have permitted sanctioned Russian oligarchs to secure their assets by moving them to Turkey (Faiola, 2022). The evolution of Turkish-Russian trade relations is perhaps the most tangible evidence that Turkey has not only maintained its economic cooperation with Russia but has also taken advantage of the business opportunities created by Western sanctions. Official trade figures published by the Turkish Statistical Institute (2024) clearly show that Turkey has significantly increased its exports to Russia following the start of the invasion (see Figures 1 & 2). In addition to selling its own goods in the Russian market, Turkey also acts as an intermediary in ensuring that key military technologies reach Russia. According to a report by Zayakin and Lee (2024), since German, Japanese, and Swiss machine tools manufacturers all left Russia following the start of the invasion, mostly Taiwanese products are satisfying the requirements of the Russian military-industrial complex. Between March and September 2023, Russia imported at least 193 Taiwanese-made machining centres, of which nearly 40% have been transshipped through Turkey.

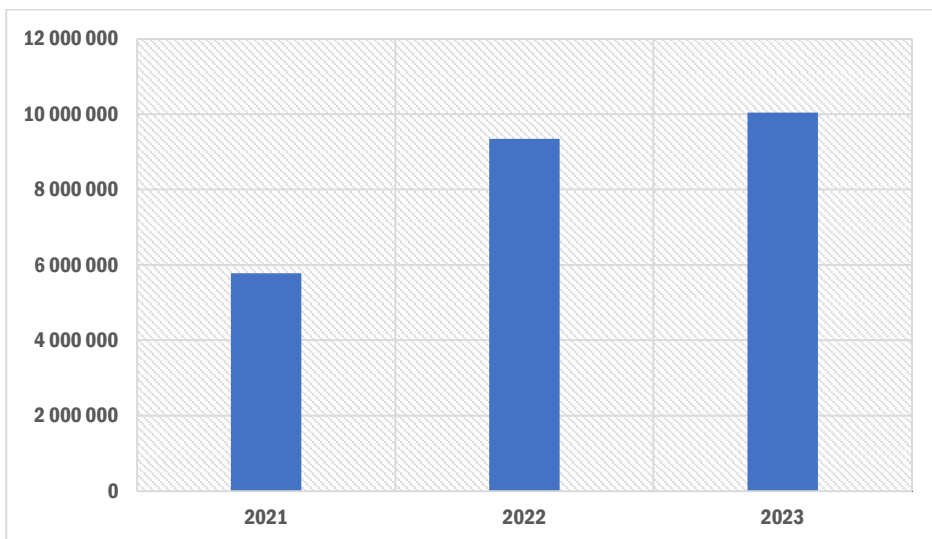
³ It should be mentioned that the significance of the Turkish decision to close the Straits was somewhat diminished by the fact, that Russia's Black Sea Fleet had already been reinforced shortly before the start of the invasion.

Figure 1: Monthly value of Turkish exports to Russia from February to December 2022 (thousand US\$)

Source: Own editing based on the data of the Turkish Statistical Institute (2024).

Figure 2: Annual value of Turkish exports to Russia from 2021 to 2023 (thousand US\$)

Source: Own editing based on the data of the Turkish Statistical Institute (2024).

Under these circumstances, concerns have been raised about Turkey providing a “backdoor” for Russia to bypass Western sanctions (Bechev, 2023, p. 4). In September 2023, the US Treasury Department went so far as to impose sanctions on

Turkish companies and a businessman accused of helping Russia to circumvent US sanctions (Ozkan, 2023). By refusing to join Western sanctions, Turkey has reinforced its self-perception of being an autonomous central power that acts not according to Western expectations but in its own national interests. In this regard, Ankara's decision to invoke the Montreux Convention should not be interpreted simply as a pro-Ukrainian step. Besides preventing Russia from reinforcing its Black Sea Fleet, the closure of the Straits also serves Ankara's traditional goal of minimizing the potential of escalation by limiting the access of Western powers to the Black Sea (Isanchenko, 2023, p. 19). Consequently, since the implementation of Ankara's decision in March 2022, there are no longer any NATO naval forces in the Black Sea apart from Bulgarian, Romanian, and Turkish units (Isanchenko & Swistek, 2023, p. 4), which is contrary to Ukraine's interests.

Despite the country's NATO-membership, the efforts of Turkish diplomats successfully established Turkey's image as a credible mediator between Russia and Ukraine. The Turkish diplomatic standpoint regarding the conflict was summarized by then Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu on March 1 2022: "When there is a war, we don't have to take sides. On the contrary, we are the country that can establish a dialogue on both sides in order to end the war" (Hürriyet Daily News, 2022). On March 10, the Antalya Diplomacy Forum provided the opportunity for Sergey Lavrov and Dmytro Kuleba to meet for the first time since the war started. Although the two foreign ministers' discussion on the possibility of temporary ceasefire agreements failed to produce a breakthrough, the fact that they were willing to conduct negotiations with Turkish mediation represented a diplomatic achievement for Ankara (Tziarras, 2022). At the end of March, a new round of talks organized in Istanbul produced the most tangible result to date, a draft treaty identifying Ukraine's neutral status as a key condition of peace. The adoption of the draft was, however, thwarted by the collapse of the peace process in early April, when evidence of Russian war crimes was discovered in Bucha and other Ukrainian towns (Skidelsky, 2024). Another interpretation highlights the responsibility of then British Prime Minister Boris Johnson, who during his visit to Kyiv on 9 April, allegedly promised Zelenskyy further military support, if Ukraine resumed the fight against Russia (Isanchenko, 2023, p. 25). The latter explanation seemed to be confirmed by Çavuşoğlu, as he claimed after the NATO Foreign Ministers' meeting on 4-5 April, that some NATO members "want the war to continue [because] they want Russia to become weaker" (Daily Sabah, 2022). His remark conveyed the message, that while Turkey is trying to find a diplomatic solution to the conflict, the West aims to use Ukraine for geopolitical purposes.

The most significant result of Turkey's diplomatic mediation efforts was the Black Sea Grain Initiative, an international agreement between Russia, Ukraine, Turkey, and the UN, which established a "grain corridor" by ensuring that Ukrainian grain could leave the ports of Chornomorsk, Odesa, and Pivdennyi through the

Bosporus (Wintour, 2023). Under the terms of the two parallel documents signed in the Dolmabahçe Palace of Istanbul on 22 July 2022, officials from Turkey, Ukraine, Russia, and the UN were to inspect ships crossing the Bosporus towards Odesa to verify they were not carrying any weapons, while warring parties committed themselves not to attack commercial ships in the Black Sea (Bechev, 2023, p. 5). By helping to broker the deal, Turkey has not only guaranteed its own food security, but has also established its image as a country acting in the interests of the “Global South”, given that the disruption of Ukrainian grain exports has had the greatest impact on those developing countries in Africa and Asia, whose stability and security are heavily dependent on external food supplies. Hardly any of these countries have embraced the Western narrative claiming that the preservation of the rules-based international order requires the defeat of Russia on the battlefield. Their priority instead is to see an early end to the conflict, regardless of who wins (Lo, 2023, p. 9), which is a position that is completely in line with Ankara’s mediation efforts. According to a report published by the United Nations in April 2022, the effects of the Ukraine crisis on global food security have the potential to push up to 1.7 billion people into poverty, destitution and hunger, as Russian and Ukrainian grain is an essential food source for some of the poorest and most vulnerable people on Earth (United Nations, 2022). This confirms the significance of the Black Sea Grain Initiative, which up to July 2023, when Russia unilaterally withdrew from the deal, enabled the exports of almost 33 million tons of grain and other foodstuffs, 57% of which reached developing countries (Council of the European Union, 2024).

In addition to enabling it to exploit its diplomatic potential, the war in Ukraine also provided Turkey with an opportunity to use its central geographical location to enhance its role in the Eurasian network of economic relations. From a geoeconomic point of view, one of the most important consequences of the war is that it highlights the constraints of those connectivity projects which move across territories directly affected by the crisis, thereby shifting attention to alternatives. Traffic along the Northern Corridor, which links the Far East and Europe via Russia and Belarus, is estimated to have fallen by 40% in the seven months following the start of the invasion (Eldem, 2022, p. 1). Consequently, the Middle Corridor, which connects China and Turkey through Central Asia and the Caucasus, has gained new popularity despite long-standing logistical problems associated with it (Sharma & Bhatt, 2023, p. 24). This provided Turkey opportunities to further deepen its economic ties with the other countries along the route. Ankara’s commitment to do so is evident, for instance, in the August 2022 meeting of Turkish, Azeri and Uzbek foreign, economy and transportation ministers, where the decision was made to develop coordination and cooperation among the three Turkic-speaking countries, especially on issues related to the Middle Corridor (Eldem, 2022, p. 4). Despite the intensification of Chinese-Russian collaboration, Beijing also displays growing interest in Eurasian routes that reach Europe while bypassing Russia, which might open new

doors for Turkish-Chinese economic cooperation (Çolakoğlu, 2023). This was showcased at the 3rd China-Türkiye Communication Forum in September 2022, where speakers on both sides argued that the two countries should work together more closely to enhance coordination between the Belt and Road Initiative and the Middle Corridor (China Today, 2022).

Meanwhile, the European Union, which seeks to eliminate its energy dependence on Russia, is showing growing interest in the Southern Gas Corridor, a supply route linking Caspian gas deposits with Europe via Turkey (Eldem, 2022, p. 1). This was made clear by the European Commission's July 2022 agreement with Azerbaijan, which set a target for the EU to double its imports of Azeri gas by 2027 (Reuters, 2022). Although Turkey has no significant domestic energy resources, because of its geographical location, it can greatly contribute as a transit country to Europe's energy security. In this regard, it is worth underlining that the war in Ukraine has strongly influenced Ankara's energy policy calculations. The intensification of Turkish-Russian energy ties indicates that Turkey aims to take advantage of Russia's loss of European markets as a result of Western sanctions. At the same time, however, Turkey is also interested in exploiting the EU's diversification efforts to strengthen its position in the network of Eurasian energy flows (Kardaş, 2023, p. 17). Consequently, the EU's effort to disconnect from Russian gas and Turkey's ambition to become an energy hub can be partially aligned, which creates an opportunity for pragmatic cooperation between the two sides, despite the persistent tension that has characterized their relations since Erdoğan consolidated power following the July 2016 coup attempt.

Conclusions

Based on the contextualized analysis of Turkey's response to the war in Ukraine, the following four concluding remarks can be made.

In 2022, the West's united and decisive action against Russia suggested a revival of the US-led global order. Developments since then, however, present a different picture. In the words of leading American analyst Hal Brands (2024), "Western sanctions no longer look like wonder weapons", as Russia's economy resumed growing in 2023 after its trade had been rerouted to Asia. The failure of the West to bring the Russian economy to its knees seems to confirm that we are already living in a post-hegemonic world order, in which the United States is unable to impose its will on the international community. The first conclusion of the study is that Turkey's foreign policy behavior in this regard is a case in point. In parallel with the West's attempt to isolate Russia, Turkey has intensified its commercial relations with the latter. By doing so, Ankara has not only weakened the effectiveness of Western sanctions but also helped Moscow to mitigate its increased economic dependence on China.

According to the second conclusion, Ankara's response to the Russian invasion of Ukraine has been so far consistent with Turkey's traditional post-Cold War geostrategy in the region. As the possibility of Russia gaining direct control over the entirety of the Black Sea's northern shores is clearly at odds with Turkish geopolitical preferences, Ankara has significantly intensified its military cooperation with Kyiv. Therefore, from a Turkish strategic perspective, supporting Ukraine is a means of counterbalancing Russian expansionism. At the same time, Ankara continues to share the understanding, that the preservation of the post-Cold War regional order requires the exclusion of the United States and other outside actors from the Black Sea. Turkey enforces this objective through strict adherence to the clauses of the Montreux Convention, thereby limiting the military presence of NATO in the region. Socor (2018) rightfully calls this policy a "reality-denying position", as Ankara aims to uphold a status quo that no longer exists since the annexation of Crimea in 2014.

The study's third conclusion is that although the 2022 invasion represents a clear challenge to Turkey's regional interests, Ankara does not view Russia as an existential threat. This is an important difference compared to the early period of the Cold War when the perceived threat that the Soviet Union posed to its territorial integrity drove Turkey into the Western Block. In contrast, Turkey's current leadership believes it can afford to defy Western expectations by cooperating with Moscow. It is indeed undeniable, that in the framework of the post-hegemonic world order, Turkey and Russia have been able to forge a functioning partnership despite their geopolitical disagreements. Their clash in 2015-2016 should remind us, however, that under certain circumstances, geopolitical tension can quickly escalate into a crisis. The sudden breakdown of Turkish-Russian relations over Syria resulted in a temporary modification of Ankara's foreign policy towards the Black Sea, which indicates, that the two regions are linked in the Turkish strategic mindset. Consequently, as long as Northern Syria's geopolitical status remains unresolved⁴, the Syrian conflict can influence Turkish foreign policy calculations concerning the Black Sea region.

Finally, we can conclude that the war in Ukraine has created opportunities for Turkey to justify its claim of being a central power. On the one hand, Turkish diplomats mediated between Moscow and Kyiv on multiple occasions. The most important result of Turkish diplomatic efforts was the Black Sea Grain Initiative, which significantly mitigated the negative impact of the conflict on global food security. As the disruption of Ukrainian grain supplies has affected developing countries the most, Turkey's active involvement in the negotiation process has improved the country's image in the "Global South". On the other hand, the war has increased the importance of supply lines linking Asia and Europe through Turkey. The renewed

⁴ On Turkish-Russian disagreements over Northern Syria, see Lechner, 2021.

popularity of the Middle Corridor as an alternative to the Northern Corridor provides Ankara with an opportunity to enhance its commercial relations with China and the Central Asian republics. At the same time, the European Union's commitment to reduce its energy dependence on Russia through partner diversification serves Turkey's goal of becoming an energy hub.

References

- Acharya, A. (2017). After Liberal Hegemony: The Advent of a Multiplex World Order. *Ethics & International Affairs*, 31(3), 271–285. <https://doi.org/10.1017/S089267941700020X>
- Adar, S. (2022). *Perceptions in Turkey about the War in Ukraine*. Stiftung Wissenschaft und Politik. Retrieved April 19, 2024, from <https://www.ssoar.info>
- Aral, B. (2019). "The World Is Bigger than Five": A Salutary Manifesto of Turkey's New International Outlook. *Insight Turkey*, 21(4), 71–95. <https://doi.org/10.25253/99.2019214.05>
- Aydin, M. (2009). Geographical blessing versus geopolitical curse: great power security agendas for the Black Sea region and a Turkish alternative. *Southeast European and Black Sea Studies*, 9(3), 271–285. <https://doi.org/10.1080/14683850902934283>
- Aydin, M. (2014). Turkish Policy towards the Wider Black Sea and the EU Connection. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(3), 383–397. <https://doi.org/10.1080/19448953.2014.928541>
- Aydıntaşbaş, A., Barnes-Dacey, J., Dennison, S., Dumoulin, M., Grare, F., Leonard, M., Murphy, T., Torreblanca, J. I. (2023). *Strategic interdependence: Europe's new approach in a world of middle powers*. European Council on Foreign Affairs. Retrieved March 11, 2024, from <https://ecfr.eu/wp-content/uploads/2023/10/Strategic-interdependence-Europes-new-approach-in-a-world-of-middle-powers-v1.pdf>
- Babacan, A. (2008, September 23). Calming the Caucasus. *The New York Times*. Retrieved March 4, 2024, from <https://www.nytimes.com/2008/09/23/opinion/23iht-edbabacan.1.16407371.html>
- Bechev, D. (2023). *Sailing through the storm: Türkiye's Black Sea strategy amidst the Russian-Ukrainian war*. European Union Institute for Security Studies. Retrieved April 5, 2024, from <https://www.iss.europa.eu/content/sailing-through-storm>
- Brands, H. (2024, January 18). Ukraine's Desperate Hour: The World Needs a Russian Defeat. *Bloomberg*. Retrieved April 12, 2024, from <https://www.bloomberg.com/opinion/features/2024-01-18/russia-ukraine-latest-us-europe-west-can-t-let-putin-win-this-war?srnd=undefined>
- Brunk I., & Hakimi, M. (2022). Russia, Ukraine, and the Future World Order. *American Journal of International Law*, 116(4), 687–697. <https://doi.org/10.1017/ajil.2022.69>
- Bruno, G. (2008). *Turkey's Top Foreign Policy Aide Worries about False Optimism in Iraq*. Council on Foreign Relations. Retrieved March 20, 2024, from <https://www.cfr.org/interview/turkeys-top-foreign-policy-aide-worries-about-false-optimism-iraq>
- Brzezinski, Z. (1997). *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. Basic Books.
- Çelikpala, M. (2019). *Viewing Present as History: The State and Future of Turkey-Russia Relations*. Centre for Economics and Foreign Policy Studies. Retrieved March 13, 2024, from https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2019/05/MITAT_VIEWING-PRESENT-AS-HISTORY.pdf

- Çelikpala, M., & Erşen, E. (2018). Turkey's Black Sea Predicament: Challenging or Accommodating Russia? *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 23(2), 72–92.
- Cheterian, V. (2023). Friend and Foe: Russia–Turkey relations before and after the war in Ukraine. *Small Wars & Insurgencies*, 34(7), 1271–1294. <https://doi.org/10.1080/09592318.2023.2185443>
- China Today (2022, September 27). The 3rd China–Türkiye Communication Forum Convened to Boost Bilateral Economic Ties. Retrieved April 12, 2024, from http://www.chinaday.com.cn/ctenglish/2018/commentaries/202209/t20220927_800307773.html
- Cohen, S. B. (2015). *Geopolitics: The Geography of International Relations*. Rowman & Littlefield, Lanham.
- Çolakoğlu, S. (2023). *The Middle Corridor and the Russia-Ukraine War: the Rise of New Regional Collaboration in Eurasia?* The Central Asia - Caucasus Analyst. Retrieved April 6, 2024, from <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13744-the-middle-corridor-and-the-russia-ukraine-war-the-rise-of-new-regional-collaboration-in-eurasia?.html>
- Coles, S., Rellstab, L., Bergsen, P., Kampfner, J., Bland, B., Vines, A., Vakil, S., Billon-Galland, A., Shea, J., Wolczuk, K., Yie, Y., Karalis, M., Giles, K., Lewis, P., Froggatt, A., Lough, J., Wellesley, L., Benton, T., Nixey, J., Szostek, J., Lutsevych, O., Sagoo, R., & Ash, T. (2023). Seven ways Russia's war on Ukraine has changed the world. Chatham House. Retrieved April 2, 2024, from <https://www.chathamhouse.org/2023/02/seven-ways-russias-war-ukraine-has-changed-world>
- Council of the European Union (2024). Ukrainian grain exports explained. Retrieved April 20, 2024, from <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/ukrainian-grain-exports-explained>
- Daily Sabah (2015, January 30). Turkey urges 'pressure' on Crimean Tatars to end immediately. Retrieved March 10, 2024, from <https://www.dailysabah.com/politics/2015/01/30/turkey-urges-pressure-on-crimean-tatars-to-end-immediately>
- Daily Sabah (2021, November 18). Ukrainian parliament approves military deal with Turkey. Retrieved April 22, 2024, from <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/ukrainian-parliament-approves-military-deal-with-turkey>
- Daily Sabah (2022, April 21). 'Some NATO allies want longer war for weaker Russia': FM Çavuşoğlu. Retrieved April 16, 2024, from <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/some-nato-allies-want-longer-war-for-weaker-russia-fm-cavusoglu>
- Dalay, G. (2022). *Deciphering Turkey's Geopolitical Balancing and Anti-Westernism in Its Relations with Russia*. Stiftung Wissenschaft und Politik. Retrieved March 24, 2024, from <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2022C35/>
- Dalay, G. (2022). *Ukraine's wider impact on Turkey's international future*. Chatham House. Retrieved March 20, 2024, from <https://www.chathamhouse.org/2022/03/ukraines-wider-impact-turkeys-international-future>
- David, S. R. (1991). Explaining Third World Alignment. *World Politics*, 43(2), 233–256. <https://doi.org/10.2307/2010472>
- Davutoğlu, A. (2016). *Stratégiai mélység*. Antall József Knowledge Centre.
- Eldem, T. (2022). *Russia's War on Ukraine and the Rise of the Middle Corridor as a Third Vector of Eurasian Connectivity*. Stiftung Wissenschaft und Politik. Retrieved April 10, 2024, from <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2022C64/>
- Faiola, A. (2022, April 1). How Russian oligarchs are finding safe havens outside the West. *The Washington Post*. Retrieved April 18, 2024, from <https://www.washingtonpost.com/world/2022/04/01/turkey-aue-dubai-russian-oligarchs-safe-haven/>
- Fukuyama, F. (2022, March 4). Putin's war on the liberal order. *Financial Times*. Retrieved March 26, 2024, from <https://www.ft.com/content/d0331b51-5d0e-4132-9f97-c3f41c7d75b3>

- Erşen, E., & Köstem, S. (2019). Introduction: understanding the dynamics of Turkey's pivot to Eurasia. In E. Erşen, & S. Köstem S. (eds.), *Turkey's Pivot to Eurasia Geopolitics and Foreign Policy in a Changing World Order* (pp. 1-14). Routledge.
- Gaber, Y. (2020). Turkey's Black Sea Policy: Between "Russian lake" and "NATO's backyard". *Ukraine Analytica*, 1 (19), 43–52.
- Gaffney, M. J. (1998). *Turkey's Strategic Environment After the Cold War: Risks and Opportunities*. U.S. Army War College. Retrieved February 6, 2024, from <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA343356.pdf>
- Grygiel, J. J. (2006). *Great Powers and Geopolitical Change*. The Johns Hopkins University Press.
- Haugom, L. (2019). Turkish foreign policy under Erdogan: A change in international orientation? *Comparative Strategy*, 38(3), 206–223. <https://doi.org/10.1080/01495933.2019.1606662>
- Huang, Q. (2020). The Pandemic and the Transformation of Liberal International Order. *Journal of Chinese Political Science*, 26(1), 1–26. <https://doi.org/10.1007/s11366-020-09698-0>
- Hürriyet Daily News (2022, March 2). No plans to impose sanctions against Russia: Spokesperson. Retrieved March 25, 2024, from <https://www.hurriyetdailynews.com/no-plans-to-impose-sanctions-against-russia-spokesperson-171932>
- Ikenberry, G. J. (2015). The Future of Multilateralism: Governing the World in a Post-Hegemonic Era. *Japanese Journal of Political Science*, 16(3), 399–413. <https://doi.org/10.1017/S1468109915000158>
- Ikenberry, G. J. (2018). The end of liberal international order? *International Affairs*, 94(1), 7–23. <https://doi.org/10.1093/ia/iix241>
- International Crisis Group (2018). *Russia and Turkey in the Black Sea and the South Caucasus*. Retrieved March 8, 2024, from <https://icg-prod.s3.amazonaws.com/250-russia-and-turkey.pdf>
- Isachenko, D. (2023). *Turkey in the Black Sea Region*. Stiftung Wissenschaft und Politik. Retrieved March 20, 2024, from https://www.swp-berlin.org/publications/products/research_papers/2023RP12_Turkey_BlackSeaRegion.pdf
- Isachenko, D., & Swistek, G. (2023). *The Black Sea as Mare clausum: Turkey's special role in the regional security architecture*. Stiftung Wissenschaft und Politik. Retrieved April 6, 2024, from https://www.swp-berlin.org/publications/products/comments/2023C33_BlackSea_MareClausum.pdf
- Kacziba, P. (2023). *A ciprusi konfliktus geostratégiai összetevői*. L'Harmattan.
- Kardaş, S. (2023). *Keeping the lights on: The EU's energy relationships since Russia's invasion of Ukraine*. European Council on Foreign Affairs. Retrieved April 10, 2024, from <https://ecfr.eu/publication/keeping-the-lights-on-the-eus-energy-relationships-since-russias-invasion-of-ukraine/>
- Kirişçi, K. (2022). *Can the Russia-Ukraine crisis offer an opportunity to re-anchor Turkey in NATO?* Brookings. Retrieved March 4, 2024, from <https://www.brookings.edu/articles/can-the-russia-ukraine-crisis-offer-an-opportunity-to-re-anchor-turkey-in-nato/>
- Krastev, I., & Holmes, S. (2019). *The Light that Failed: A Reckoning*. Allen Lane.
- Kuleba, D. (2021). *Strong Ukraine-Turkey partnership holds the key to Black Sea security*. Atlantic Council. Retrieved March 11, 2024, from <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/strong-ukraine-turkey-partnership-holds-the-key-to-black-sea-security/>
- Kutlay, M., & Öniş, Z. (2021). Turkish foreign policy in a post-western order: strategic autonomy or new forms of dependence? *International Affairs*, 97(4), 1085–1104. <https://doi.org/10.1093/ia/iiab094>
- Lechner, Z. (2021). Opposing Discourses of Terror: The Use of the Terrorist Label by the Turkish and Russian Governments in the Northern Syrian Conflict. *National Security Review*, 9(3), 33–53. <https://doi.org/10.32561/nsz.2021.3.3>

- Lo, B. (2023). *The Ukraine effect: demise or rebirth of the global order?* Lowy Institute. Retrieved March 9, 2024, from <https://www.lowyinstitute.org/publications/ukraine-effect-demise-or-rebirth-global-order>
- Maçães, B. (2018). *The Dawn of Eurasia*. Allen Lane.
- Mammadov, A. (2024, January 13). The Age of Middle Powers Has Arrived. *The National Interest*. <https://nationalinterest.org/blog/silk-road-rivalries/age-middle-powers-has-arrived-208530>
- Mankoff, J. (2022, March 10). Turkey's Balancing Act on Ukraine Is Becoming More Precarious. *Foreign Policy*. Retrieved February 20, 2024, from <https://foreignpolicy.com/2022/03/10/turkey-ukraine-russia-war-nato-erdogan/>
- Ozkan, O. (2023, October 26). Turkey faces competing pressures from Russia and the West to end its 'middleman strategy' and pick a side on the war in Ukraine. *The Conversation*. Retrieved March 17, 2024, from <https://theconversation.com/turkey-faces-competing-pressures-from-russia-and-the-west-to-end-its-middleman-strategy-and-pick-a-side-on-the-war-in-ukraine-215134>
- Peters, M. A. (2023). The emerging multipolar world order: A preliminary analysis. *Educational Philosophy and Theory*, 55(14), 1653–1663. <https://doi.org/10.1080/00131857.2022.2151896>
- Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs (2012, March 12). Interview by Mr. Ahmet Davutoğlu published in AUC Cairo Review (Egypt) on 12 March 2012. [Press Release]. Retrieved March 18, 2024, from https://www.mfa.gov.tr/interview-by-mr_-ahmet-davuto%C4%9Flu-published-in-auc-cairo-review-_egypt_-on-12-march-2012.en.mfa
- Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs (2014, March 17). No: 86, 17 March 2014, Press Release Regarding the Referendum held in Crimea. [Press Release]. Retrieved March 11, 2024, from https://www.mfa.gov.tr/no_-86_-17-march-2014_-press-release-regarding-the-referendum-held-in-crimea.en.mfa
- Reuters (2021, May 24). Russia warns Turkey over ties with Ukraine. Retrieved April 2, 2024, from <https://www.reuters.com/world/russia-warns-turkey-over-ties-with-ukraine-2021-05-24/>
- Reuters (2022, July 18). EU signs deal with Azerbaijan to double gas imports by 2027. Retrieved April 10, 2024, from <https://www.reuters.com/business/energy/eu-signs-deal-with-azerbaijan-double-gas-imports-by-2027-2022-07-18/>
- Sakwa, R. (2014). *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*. Bloombury Publishing.
- Sezer, D. B. (1996). Ukraine, Turkey, and the Black Sea Region. *Harvard Ukrainian Studies*, 20, 79–101.
- Skidelsky, R. (2024 February 14). Why Peace Negotiations Between Russia and Ukraine Failed. *The Wire*. Retrieved April 9, 2024, from <https://thewire.in/world/why-peace-negotiations-between-russia-and-ukraine-failed>
- Sharma, A., & Bhatt, P. (2023). *China in Eurasia: Revisiting BRI amidst the Russia-Ukraine Crisis*. Institute for Security & Development Policy. Retrieved April 16, 2024, from <https://isd.eu/content/uploads/2023/07/Asia-Paper-July-2023-Anu-Pooja-Final-28th-July-2023.pdf>
- Socor, V. (2018). *Turkey Stalls NATO, Clings to Defunct Status Quo in the Black Sea*. The Jamestown Foundation. Retrieved March 25, 2024, from <https://jamestown.org/program/turkey-stalls-nato-clings-to-defunct-status-quo-in-the-black-sea/>
- Soylu, R. (2022, November 23). Turkey supplied laser-guided missiles to Ukraine. *Middle East Eye*. Retrieved April 22, 2024, from <https://www.middleeasteye.net/news/turkey-supplied-laser-guided-missiles-ukraine>
- Svarin, D. (2016). The construction of 'geopolitical spaces' in Russian foreign policy discourse before and after the Ukraine crisis. *Journal of Eurasian Studies*, 7(2), 129–140. <https://doi.org/10.1016/j.euras.2015.11.002>

- Tálas, P. (2021). A poszthegeemoniális nemzetközi hatalmi rendről. In Kajtár, G., & Sonnevend, P. (eds.), *A nemzetközi jog, az uniós jog és a nemzetközi kapcsolatok szerepe a 21. században: tanulmányok Valki László tiszteletére* (pp. 841-854). ELTE Eötvös Kiadó.
- Turkish Statistical Institute (2024). *Foreign Trade Statistics, February 2024*. Retrieved May 10, 2024, from <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Foreign-Trade-Statistics-February-2024-53527>
- Tziarras, Z. (2022). *The Ukraine War and Turkey as a "Third Pole" in a New International Order*. PRIO Cyprus Center. Retrieved April 19, 2024, from <https://www.prio.org/publications/13034>
- United Nations (2022). Ukraine war unleashing a 'perfect storm' of crises, warns UN chief. Retrieved April 8, 2024, from <https://news.un.org/en/story/2022/04/1116152>
- United Nations Digital Library (2022). Aggression against Ukraine: resolution / adopted by the General Assembly. Retrieved April 18, 2024, from <https://digitallibrary.un.org/record/3965290?ln=en&v=pdf>
- Vörös, Z. (2022). Kínai geopolitika a 21. században – A globális világrend megkérdőjelezése? *Eurázsia Szemle*, 2(1), 8–28.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. McGraw-Hill.
- Wintour, P. (2023, July 20). What was the Black Sea grain deal and why did it collapse? *The Guardian*. Retrieved April 23, 2024, from <https://www.theguardian.com/world/2023/jul/20/what-was-the-black-sea-grain-deal-and-why-did-it-collapse>
- Yang, D. (2023). Turkey's Diplomatic Performance and Tendency in the Context of the Russia-Ukraine Conflict. In S. Yacob et al. (eds.), *Proceedings of the 2023 7th International Seminar on Education, Management and Social Sciences (ISEMSS 2023)*. Advances in Social Science, Education and Humanities Research 779. https://doi.org/10.2991/978-2-38476-126-5_34
- Zayakin, A., & Lee, Y. (2024). Taiwan has become the Russian arms industry's main source for high precision machine tools. *The Insider*. Retrieved April 19, 2024, from <https://theins.ru/en/politics/268661>

A POLITIKAI RÉSZVÉTEL DISKURZUSAI A MAGYAR FIATALOK KÖRÉBEN

Déri András

egyetemi tanársegéd

ELTE PPK, Felnőttképzés-kutatási és Tudásmenedzsment Intézet

ORCID 0000-0001-6716-5895

Szabó Andrea

tudományos főmunkatárs, egyetemi adjunktus

HUN-REN TK PTI, ELTE ÁJK, Politikatudományi Intézet

ORCID 0000-0002-7181-287X

Dol:

10.15170/PSK.2024.05.01.07

Publikálva: 2024.06.06.

Hivatkozás:

Déri, András – Szabó, Andrea (2024): A politikai részvétel diskurzusai a magyar fiatalok körében. *Pólusok*, 4(2), 95–118.

Támogatói Információk:

-

A folyóiratban megjelenő írások a Creative Commons Nevezd meg - Nem Kereskedelmi - ShareAlike 4.0 nemzetközi licenc alatt kezeltek.

 CC BY-NC-SA 4.0

Absztrakt

A fiatalok politikai részvételének különböző makro- és mezoszintű elméletei elsősorban azzal foglalkoznak, hogy ki és miért vesz részt politikai akciókban. Keveset tudunk azonban arról, hogy a fiatalok egyébként hogyan értelmezik ezeket a részvételi formákat, és hogy a tényleges részvételük ezen értelmezések mentén strukturálódik-e. Tanulmányunk célja, hogy bemutassuk, milyen diskurzusai azonosíthatók a politikai részvételnek Magyarországon, és melyek ezek közül a fiatalokra jellemzők. A kérdésnek különös jelentőséget ad, hogy a Covid-19 következtében kialakuló pandémia, amely majd két évre az online térre korlátozta a fiatalok mindennapi interakcióit és politikai aktivizmusát. Aszteroidahatás-hipotézisünk szerint a politikai részvétel új formái jelenhettek meg, amelyek átértelmezhetők az online és offline részvétel közötti korábbi dinamikát. A világjárvány harmadik hulláma után és a negyedik hulláma során hat fókusz-csoportos beszélgetést és 8 félig strukturált online interjút folytattunk, amelyeket diskurzuselemzéssel elemeztünk. Eredményeink szerint az aszteroidahatás következtében a fiatalok legalább részben újraértelmezték a politikai részvételt, és beemelték az arról való kommunikációt is a politikai részvétel jelentés mezejébe.

Kulcsszavak: *beszédcselekvés, politikai részvétel értelmezése, fiatalok, Covid-19*

Bevezetés

A szakirodalom, különösen a statisztikai jellegű megközelítések¹ alapján az ifjúság valahol a tinédzserkorban kezdődik és az érett felnőttkorban ér véget, azaz nagyjából 14–15 éves korunktól 28–30 éves korunkig tart. A nyugati országokban – és ebből a szempontból Magyarország is ide tartozik – ez a periódus összekapcsolódik a közép- és felsőfokú képzéssel, a munkába állással, valamint a párválasztással (a gyermekvállalással egyre kevésbé). Tehát egy nagyon izgalmas, pezsgő életszakasról beszélünk, amelyre a későbbi felnőtt élet majd minden szférája támaszkodik. Ebben az életszakaszban valójában mégis kevés olyan időszak regisztrálható, amelyben rendelkezésre áll az ifjúság meghatározó attribútuma: a szabadon felhasználható idő (leginkább a középiskolás és egyetemi időszakban). Jürgen Zinnecker német ifjúságszociológus szerint épp az ifjúság időmoratóriuma az, ami képes hozzájárulni a társadalmi mozgalmak kialakulásához és fejlődéséhez, és elő tudja segíteni a politikai részvételt (Zinnecker, 2006 [1986]; Gábor, 2004). Szociológiai értelemben tehát nemcsak arról van szó, hogy az ifjúság „forrófejű”, így hajlamos az időnként radikális eszmék befogadására, hanem rendelkezik egy olyan karakterrel, amely kiemeli a többi társadalmi csoportból és a politikai részvétel egyik kulcsszereplőjévé teszi. Elvi szinten, a nyugdíjasokon kívül, ugyanis ők rendelkeznek a legtöbb szabadon felhasználható idővel. A forrásmobilizációs elméletek pedig épp ezért jelentős részben a fiatalokra alapozzák a közéleti, politikai részvétel hátterét.

A fiatalok részvétele a második világháború után, különösen 1968-tól került a társadalomtudományi érdeklődés homlokterébe. Magyarország ezen a téren sajátos helyzetű, mert az 1848-as polgári forradalom és szabadságharc óta a magyar progresszió központi szereplői épp a fiatalok voltak. Az 1956-os forradalom a magyar egyetemi szférából indult ki, ezért az államszocializmus 40 éve alatt a pártállami politikai elit rendkívül bizalmatlanul tekintett az „ifjúságra”, vizsgálatuk nem egyszerűen társadalomtudományi szükségszerűség, de politikai elvárás is volt (Oross 2021). Az 1989/1990-es rendszerváltás után fiatalok és politikai részvételük kutatása már inkább a mainstream tudományos folyamatokba illeszkedő tevékenységként értékelendő (Gazsó & Stumpf, 1992; Gazsó & Szabó, 2002; Szabó & Kern, 2011; Szabó, 2018; Marián, 2020). Ezekből a kutatásokból alapvetően egy általános apolitikusság és politikai apátia képe rajzolódik ki. A politika a kilencvenes évek elején is meglehetősen távol állt az akkori huszonévesektől; talán a 2000-es évek elején volt egy relatíve kedvező időszak, azonban 2010 után érdemi visszaesésről beszélhetünk (Szabó, 2018). Egyetlen csoport tűnt ki a fiatalság egészéből, az egyetemistáké és főiskolásoké (illetve az egyetemet végzetteké), akiknek a politikai érdeklődése markánsan eltért a többi csoportétól (Gazsó & Szabó, 2002; Oross & Szabó, 2012; Oross & Szabó, 2019).

¹ Eurostat: Youth, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/youth>, utolsó hozzáférés 2024.05.13.

Ebben a helyzetben érkezett a Covid-járvány. Álláspontunk szerint a Covid-19, és következményei úgy érték a világot, mint egy aszteroida-becsapódás (ld. Déri & Szabó, 2021), megváltoztatta a világ normális rendjének röppályáját. Érvelésünk szerint az aszteroida-hatás olyan jelentős kulturális és életmódbeli változásokat okozott, amelyek felforgatták a korábbi világot. Beszélhetünk Covid előtti és Covid utáni világról. Böcskei és munkatársai (2023) nagyszabású kutatásai arra utalnak, hogy ez a változás különösen erősen tetten érhető a Covid mentális következményeiben, a tanulási kompetenciákban, az online világhoz, valamint a személyes érintkezéshez való viszonyban. Kevésbé érzékelhető azonban a mindennapi tevékenységekben (talán a kézmosást és néhány jelen tanulmány szempontjából kevésbé releváns kérdésekben).

A röppálya-módosítás nemcsak úgy általában változtatja meg a társadalomtudományi értelmezéseket, de konkrétan a politikai részvétel vonatkozásában hatványozottan érvényesült. 2020 kora tavaszától 2020 nyaráig, majd 2020 őszétől egészen 2021 júniusáig Magyarországon olyan rendkívüli jogrend lépett életbe, amely tételesen tiltotta a politikai participáció nyilvános formáit, így a részvétel ugyanúgy megváltozott, átalakult, mint az iskolai tanítás, vagy éppen a szórakozás. Hipotézisünk szerint ez az exogén hatás (Illés et al., 2020) arra készíthette a társadalom tagjait és ezen belül a szabadidővel rendelkező fiatalokat, hogy másként tekintsenek a politikai részvételre és átdefiniálják azt. Jelen tanulmányunkban ezt a folyamatot kívánjuk bemutatni empirikus adatok segítségével. Feltételezésünk szerint az aszteroida-hatásnak két, egymással összefüggő következménye lehetett:

- 1) megváltoztatta az online és offline részvétel mintázatait (Pelter, 2020, p. 2);
- 2) megerősítette a politikai részvétel egy korábban kevésbé tapasztalt diskurzusát: a részvétel kommunikatív cselekvésként való értelmezését.

Az ifjúság politikai részvételének elméleti megközelítései

A politikai részvételt általában úgy határozzák meg, mint „az állampolgárok politikát befolyásoló tevékenységét” (van Deth, 2021, p. 2). A fiatalok kiemelt vizsgálatát a szocializációs elméletek is indokolják, melyek szerint a formatív évek tapasztalatai (Dinas & Stoker, 2014) mélyen beágyazódnak az egyének későbbi viselkedésébe és attitűdjeibe. Emellett az ifjúsági életszakasz egyik meghatározó jellemzője a szabadon felhasználható idő (Gábor, 2004), ami alkalmassá teszi a fiatalokat az aktív politikai részvételre. Más elméleti megközelítések is a fiatalok aktívabb részvételét feltételezték. Jürgen Habermas (1990 [1962]) nagy hatású elméletében azt feltételezte, hogy a modern (állam)kapitalista politikai rendszer válsága a társadalmi részvétel és aktivizmus erősödéséhez vezet szerte Nyugat-Európában. Szerinte az

életvilág gyarmatosítása² kétféle stratégiát eredményezhet a társadalomban. Az állampolgárok valamilyen szempontból motivált részét erőteljes aktivizmusra ösztönözheti, míg másokat éppen arra készíthet, hogy kilépjenek a társadalomból. Habermas szerint az aktivista oldalon jelennek meg a különböző új társadalmi mozgalmak, amelyek leginkább feminista, zöld-, pacifista és diákmozgalmak formájában öltenek testet, és amelyek elsősorban a képzett, városi lakossághoz, leginkább a fiatalokhoz kötődnek. A fiatalok ugyanis a szakirodalom mobilizációs elmélete alapján (Szabó M., 1998) az egyik legfontosabb, ha nem a legfontosabb társadalmi csoportját, hátterét alkotják a társadalmi mozgalmaknak.

A társadalmi mozgalmak és tiltakozások szempontjából a fiatalok és ezen belül is az egyetemisták tehát kulcsszereplők, az utóbbi évtizedben mégis sorra jelennek meg azok az írások, amelyek szerint a fiatalok egyre szkeptikusabbak és apatikusabbak (Henn et al., 2002). Ugyanakkor vannak, akik úgy vélik, hogy ezek a megállapítások generálisan nem igazak: sokkal inkább arról van szó, hogy a fiatalok is válogatnak, jobban meggondolják, hogy milyen cselekvési formában involválódjanak (Phelps, 2004). Politikai aktivitásukkor sokkal inkább haszonmaximalizálásra törekszenek, mint bármikor a korábbi időszakokban, azaz racionálisan láznak (Szabó, 2014).

A fiatalok politikai részvételének kutatása tehát, noha a részvételi szakirodalom kedvelt témája, valójában többek szerint sem rendelkezik kellően szilárd elméleti alapokkal. Ahogy arra fentebb utaltunk már az sem teljesen egyértelmű, hogy a fiatalok egyértelműen passzívnak tekinthetők-e, vagy csak a részvételi repertoár nem hagyományos módjai jellemzik őket (esetleg éppen aktivizálásra várnak – lásd az alvó polgár fogalmát Amnå & Ekman, 2014 vagy a racionális lázadás kifejezést Szabó és Orossnál (2017). Julia Weiss (2020) és Sarah Pickard (2019) e problémakört taglaló cikkében, illetve könyvfejezetében több problémás pontot is azonosítanak, amelyek megnehezítik a részvétel életkor szerinti vizsgálatát:

- az életciklus és a politikai szocializáció hatásainak nem kellően pontos elkülönítése (Weiss, 2020);
- a politikai részvétel definícióinak kérdése (amennyiben a kutatói operacionálizáció nem feltétlenül esik egybe a kutatás alanyainak értelmezésével, sőt, adott esetben a korcsoportok jellemző értelmezései között is lehet eltérés) (Weiss, 2020). Pickard (2019) ezt a definíció szemléltetőül függő változónaként írja le, és a kutató/alany szemponton túl hozzáteszi, hogy a politikatudomány és a politikai szociológia részvételmegközelítései sem feltétlenül esnek egybe. Pickard emellett azt is kritizálja, hogy a fiatalokat

² A politikai válság során a hatalom feléli azokat a kulturális hagyományokat, tradíciókészleteket, amelyekre a kapitalizmus építkezik. Éppen ezért a hagyományok csorbulása, a tradíciókészletek megtagadása lényegében az életvilág szociokulturális részének válságát hozza magával, ami összességében motivációs válságot eredményez a társadalomban (ezt nevezte Habermas az életvilág rendszer általi gyarmatosításának). Ennek következtében az életvilág egyes elemei átpolitizálódnak, a szociális kapcsolatok bürokratizálódnak.

magukat ritkán kérdezik meg, mit tekintenek részvételnek, illetve mit kívánnak elérni részvételükkel, illetve annak hiányával;

- az intézményes részvétel lehetőségeinek kérdése, és ennek korcsoportonkénti esetleges eltérései (Weiss, 2020);
- az életkor elképzelhetően csak az egyik befolyásoló tényező az olyan faktorok mellett, mint pl. a nem és az osztályhelyzet (Pickard, 2019).

Weiss ennek tükrében arra hív fel, hogy „tovább kell fejleszteni a politikai részvétel ifjúságspecifikus magyarázatait és definícióit”, és ezeknek megfelelően, pontosabb operacionalizációval kutatni. (Weiss, 2020). Ilyen definíciós kérdésekkel (is) foglalkozik Pickard (2019), aki erősen kritizálja a politikai részvétel bináris (és általa önkényesnek vélt) kategorizálását konvencionális és nemkonvencionális jellegű típusokra³, elsősorban azok implicit értékelő (a normalitás határait kijelölő) jellege miatt, és az alábbi, tág definíciót javasolja: „A politikai részvétel magában foglalja mind az egyéni, mind a kollektív közös értékeket és cselekvéseket (online és offline) a közéletben és a magánéletben, amelyek szándékosan igyekeznek fenntartani vagy megváltoztatni a politikai, társadalmi vagy ökológiai viszonyokat egy közösségen belül, helyi, nemzeti vagy globális szinten (Pickard, 2019, p. 61).”

Mindezek jelzik, hogy vizsgálni szükséges, milyen csatornán keresztül és milyen formában (cselekvési repertoár) történik a fiatalok részvétele. Yannis Theocharis és Jan W. van Deth (2017) korábbi elméleti munkákat és empirikus kutatások eredményeit áttekintve, a különböző koncepciók és módszerek közötti közös nevező kialakítására törekedtek (Oross & Szabó, 2019). A különböző mérések egységesítése érdekében egy olyan fogalmi besorolást alakítottak ki, amely meghatározza, hogy tudományos értelemben mi tekinthető politikai részvételnek. Pickard (2019) ehhez képest egy „nem kimerítő”, némiképp önkényes, de így is egy 20–20 elemből álló listát mutat be illusztrációként a politikai részvétel választási és pártközpontú, illetve ezen kívüli formáiból (ld. p. 62).

Bár a politikai részvételt sok irányból megközelítették (ld. Weiss, 2020, p. 9), jelenleg keveset tudunk arról, hogy a fiatalok ténylegesen hogyan értelmezik ezt (Quintelier, 2007; Baek et al., 2012), emellett kevés olyan vizsgálat készült, amely empirikusan hasonlítaná össze fiatalok és idősebbek részvételi mintázatait: a legtöbb ilyen megközelítés a cselekvési repertoárok adott módját vizsgálja minden korosztályra nézve: a legtöbb klasszikus szakirodalom ugyanis feltételezi, hogy a részvételi repertoár azonos az idősebb és a fiatalabb emberek esetében, vagy nem különbözteti el a különböző korcsoportok politikai részvételét (lásd a klasszikus szerzőket: Tilly, 1978; Tarrow, 1994; Snow et al., 2004). Véleményünk szerint azonban ez empirikusan nem alátámasztott állítás. A részvétel csatornája és formája (a cselekvések

³ A részvétel hibás konceptualizálására olyan példákat hoz, mint a választásokon kortárs csoportra másra vagy konformizmusból való részvétel, amely szerinte nem tekinthető politikai cselekvésnek, szemben a tudatos nemválasztással, ami pedig tényleges részvétel.

repertoárja) eltérő lehet, amint azt a 21. század második évtizedében a fiatalok online részvételének középpontba állítása is mutatja (lásd Boulianne et al., 2020).

Theocharis és van Deth (2017) egy olyan fogalmi osztályozást dolgozott ki, amelyben az online részvétel a hagyományos offline részvétel mellett elkülönült formaként jelent meg. Lényeges azonban megjegyezni, hogy ebben a felosztásban nincs utalás a politikáról való beszédre (a kommunikáció szerepe csak az online részvételben jelenik meg). Egyes megközelítések a részvétel változó természetére és jelentésére összpontosítanak, főként az online részvételhez kapcsolódóan (Macnamara, 2012). Carpentier (2011) a részvételi formák maximalista megközelítése mellett érvel. A részvétel többirányú jellege szerinte magában foglalja a társak közötti beszélgetéseket és vitákat is (Carpentier, 2011, p. 18).

Általánosságban elmondható, hogy bár az ifjúsági politikai részvétel újraértelmezésének igénye egyre inkább jelen van a szakirodalomban (lásd még McAllister, 2020), az erre irányuló kísérletek elsősorban elméleti jellegűek, és kevésbé veszik figyelembe a részvétel személyes és interszubjektív értelmezéseit. Még a politikai részvétel személyes narratíváiról szóló kevés tanulmány is a meglévő részvételi modellekre épül (Engberg, 2000).

Véleményünk szerint a személyes értelmezésekre való összpontosítás hiánya azal függ össze, hogy a klasszikus megközelítések a politika szűk fogalmával dolgoznak. Kallio és Häkli (2013) azzal érvel, hogy a politika szűk megközelítése konkrét kérdéseket, szereplőket és cselekvési módokat foglal magában, amelyek megkönnyítik annak megkülönböztetését, hogy mi a politika és mi nem az. E megkülönböztetések hátránya, hogy a politika leszűkül bizonyos típusú szereplőkre és ezekhez kapcsolódó cselekvésekre. Ezzel szemben a tágan értelmezett politika – az “életmódpolitika” – az önkifejezés és a közösségi tevékenység közvetlenebb formái felé tolja el a hangsúlyt (Kahne et al., 2014). Amellett érvelünk, hogy a politika széles körű értelmezése átformálja magát a politikát, és hatással van a politikai részvétel megközelítésére is. Úgy véljük, hogy a tág értelmezés magában foglalja politikáról való beszélgetést, így azt a részvétel egy formájának tekintjük.

Politikai részvétel, mint kommunikatív cselekvés

Az internet széles körű hozzáférhetősége és az online részvételi formák elterjedése még hangsúlyosabban vizsgálhatóvá tette a politikai részvétel kommunikatív formáit. A fiatalok intenzív online jelenléte nagy reményekhez vezetett online részvételüket illetően (Matthes, 2022). Ezzel kapcsolatos kutatások azt találták, hogy az online részvétel, beleértve a posztolást és a kommentelést, pozitívan kapcsolódik az offline (hagyományos) részvételhez (Gordon & Taft, 2011; Bakker & de Vreese, 2011; Oser et al., 2013), noha a kommunikáció, mint olyan nem volt a részvétel formájaként értelmezve. “A politikai véleménynyilvánításban részt vevő polgároknak a politikai én szélesebb repertoárját kell kialakítaniuk, ami a nem szándékos

állampolgári tanulás folyamatát indítja el, és a valós politikai cselekvésre gyakorolt tovagyrűző hatásokhoz vezethet” (Skoric et al., 2016, p. 1834). Megjegyzendő az is, hogy Skoric és szerzőtársai “nagyobb fogalmi tisztánlátásra” szólítanak fel az online kommunikáció szerepének jobb megértéséhez.

Ezek a megközelítések különbséget tesznek a kommunikatív cselekvések és az állampolgári elkötelezettség között (Angyal & Fellner, 2020). Másrészt az online – kommunikáción alapuló – tevékenységeket egyre szélesebb körben fogadják el a részvétel lehetséges formáiként: a fent idézett tipológiában a részvétel hálózatos struktúrája a kommunikáció formáit is magában foglalja: “A digitálisan hálózatba kapcsolt részvételi aktusok [...] gyakran elválaszthatatlanok a részvétel hagyományos értelmezésétől.” (Theocharis, 2015, p. 5). A fiatalok és az online politikai beszélgetés esetét Vromen és mtsai (2015) vizsgálták, akiknek célja az volt, hogy feltárják, hogyan értelmezik a fiatalok a politikai szerepvállalást. Értelmezésük szerint a közösségi média változást hozott létre “a mindennapi politikai beszélgetés politikai szerepvállalásként való értelmezése felé” (Vromen et al., 2015, p. 92), mivel olyan tereket biztosított a viták számára, amelyek korábban nem léteztek. Fontos azonban jelezni, hogy ezen korábban nem létező terek nem szükségszerűen pozitív módon járulnak hozzá a demokratikus vitákhoz. A nagy tech-cégek kapuőri-cenzori szerepet tölthetnek be azáltal, hogy különböző, jellemzően nem nyilvánosan elérhető elvek alapján működő algoritmusok alapján szűrik az információkat (ld. pl. Gálik, 2018). Ezt a jelenséget szűrőbuboréknak is nevezhetjük (ld. Pariser, 2011), ami egy olyan online információs teret teremthet, „amelyben a felhasználónak fokozatosan csökken az esélye a sajátjától különböző álláspontok, vélemények megismerésére, és így végül egy téves valóságérzékelés csapdájába kerül, a demokratikus diskurzusok pedig polarizációjuk következtében elveszítik demokratikus mivoltukat” (Klein 2020, p. 92).

A politikai részvétel, mint kommunikatív cselekvés vizsgálatát tehát természetesen az internet jelenléte és az online részvételi formák elterjedése különösen magától értetődővé tette, azonban a cselekvésemleletek kommunikatív fordulata nem csak az online kommunikáció terén kínál értelmezési lehetőségeket. Azt, hogy a kommunikáció cselekvésként is értelmezhető, John Austin fektette le klasszikus művében (Austin 1990 [1962]). Állítása szerint a nyelvhasználat önmagában is cselekvés lehet: a nyelv valamilyen célt valósít meg és következményekkel jár. A beszédcselekvés során három aktust végzünk el: a lokúciós aktust (a kimondás maga), az illokúciós aktust (a megjelölt cselekvés), és a perlokúciós aktust (a hallgatóra gyakorolt hatás, pl. meggyőzés). John Searle (1969) az illokúciós lényegeket öt alapvető típusát különbözteti meg, az asszertívumot (a beszélő rábírása „a kifejezett proposíció igazságtartalmának kifejezésére”), a direktívumot („a beszélő megkísérli rávenni a hallgatót arra, hogy valamit megtegyen”), a kommissívumot („a beszélőt egy jövőbeni aktusra bírja rá”), az expresszívumot („kifejez egy pszichológiai állapotot, melyet az

őszinteségi feltétel jelöl”) és a deklarációt („változást idéz elő bizonyos dolgok állapotában, és nyelven-kívüli intézményekre támaszkodik” [Pálffy-Madarász 2020, p. 16]).

Már ezek alapján is látható, hogy a világ dolgaira, beleértve a politikai helyzetet is, vonatkozó állásfoglalások javarészt az asszertív illokúciós lényeghez sorolhatók, amikor is a kimondó elkötelezi magát egy-egy állítás igazsága mellett. Hogy mindezt a politikai részvétel síkján is értelmezni tudjuk, Habermas egy másik nagyhatású elméletét érdemes idézni (amely erősen épít Austin megfontolásaira). Állítása szerint ugyanis (Habermas, 2011) a stratégiai (instrumentális) cselekvéseken túl, amelyek létrehozó-előállító jellegűek, a magasabb rendű kommunikatív cselekvések is vizsgálандók, amelyek a cselekvéskoordinációt teszik lehetővé a vita és a megegyezésre törekvés révén. (Felkai, 1993) A kommunikatív cselekvés tere az életvilág, amely két részből áll: a családi intimitás és a politikai nyilvánosság. A hagyományos megközelítésben a politikáról való beszéd a nyilvánosság [Öffentlichkeit] terében értelmeződött, amely „egy közvetítő kommunikációs rendszer a formálisan szervezett és az informális, személyes deliberációk között a politikai rendszer tetején és alján lévő arénákban” (Habermas, 2006, p. 415). Habermas azt állítja, hogy „ahogy az állam szerepe a »magánéletünkben« egyre nő, a közvéleményt egyre kevésbé érdekli a kormányzat, ehelyett a személyes és társadalmi erkölcsökre, a szabadidő eltöltésére és a fogyasztásra összpontosít. Ironikus módon éppen abban a pillanatban váltunk kevésbé érdeklődővé a politika iránt, amikor életünk egyre inkább «politizálódik» és egyre inkább irányítottá válik” (Kulynych, 1997, p. 318).

Az ezredforduló irodalma azonban egyre kevésbé véli tarthatónak ezt az állítást, azaz éppen azt képviselik, hogy a személyközi, akár a családi intimitás szférájában is egyre fontosabb a politikai beszéd szerepe: „a mindennapi politikai beszéd lehet az egyik legkönnyebben elérhető lehetőség a hétköznapi polgárok számára, hogy a mindennapi életükben megkonstruálják a társadalmi-politikai én fogalmát” (Kim & Kim, 2008, p. 58). Az idézett tanulmány szerzői mindezt a deliberatív demokrácia alapjaként tekintik: „A nyilvános deliberációkban való részvételhez tehát a polgároknak részt kell venniük a szokásformáló alapvető strukturáló folyamatban – vagyis a mindennapi politikai beszédben” (Kim & Kim 2008, p. 60). Más megközelítések azonban a politikai apátia magyarázataként tekintenek a családi intimitásba vándorló politikai beszédre. Nona Eliasoh klasszikus könyve (amelynek tézise a könyv címével is leírható: *Avoiding Politics: How Americans Produce Apathy in Everyday Life* [A politika elkerülése: Hogyan hozzák létre az apátiát az amerikaiak a hétköznapi életben]) azt állítja: „Minél szélesebb, nyilvánosabb a közönség, annál kevésbé beszélnek a politikáról: az állampolgárok köre szűkül, ahogyan nyilvános kontextusban beszéltek” (Eliasoph, 1998, p. 6). A felvázolt dilemmát talán azzal lehet feloldani, ha a részvétel kontextusfüggő jellegét hangsúlyozzuk: „Azt mondani, hogy a részvétel kontextusfüggő, nemcsak azt jelenti, hogy minden cselekvés potenciálisan részvétel, hanem azt is, hogy egyetlen konkrét cselekvés sem szükségszerűen részvételi aktus” (Kulynych, 1997, p. 339).

Ezzel együtt bizonyos, hogy az informális politikai beszéd vizsgálata megkerülhetetlen a politikai orientáció és a részvétel szempontjából. A részvételt és az (offline) kommunikatív cselekvést néha implicit és explicit módon is összekapcsolják; az implicit kapcsolat elsősorban a mások szóbeli meggyőzését foglalja magában a részvételre (lásd Verba & Nie, 1972, p. 31), míg az explicit kapcsolatok gyakran intézményesített kontextusra épülnek, és a részvételi döntéshozatal folyamataira összpontosítanak (Chang & Jacobson, 2010). Figyelemre méltó még Pickard (2019) fent részletesebben is leírt „nem kimerítő” listája, ahol a választási és pártközpontú részvételi formák közötti egyik típus az alábbi: „Politikai kérdések, pártok, politikások megvitatása barátokkal, kollégákkal, családtagokkal online és offline” (Pickard, 2019, p. 62). Noha erről a részvételi formáról a szerző nem ír többet, fontos látni azt a megközelítésbeli újítást, amelyet mi is megfontolandónak vélünk: a részvétel kommunikatív jellegét a középpontba állítani.

Összességében az látható, hogy a politikai részvételt, mint diszkurzív aktust ezzel együtt is jellemzően normatív, habermasiánus keretben értelmezi a szakirodalom. Az ettől eltérő megközelítések főként egy konkrét célt fogalmaztak meg: a részvételre való rábeszélést. Claggett és Pollock (2006) a részvétel formáiról arra a következtetésre jutott (a hagyományos megközelítések kritikájaként), hogy „a szavazásra való rábeszélés inkább hasonlít a politikai vitához, mint a kampányoláshoz” (Claggett & Pollock, 2006, p. 599). A szakirodalom alapján amellet érvelünk, hogy a részvétel, mint kommunikációs cselekvés dimenzióját mélyebben kellene elemezni/értelmezni. A fenti elméletek azt is jelzik, hogy a politikai részvétel konceptualizálása a politika tág értelmezése alapján bővíthető. Kutatásunk feltáró jelleggel azt vizsgálta, a politikai részvétel értelmezéseinek milyen diskurzusai azonosíthatók a társadalomban, különösen a fiatalok körében. Úgy véljük, hogy a kommunikációs cselekvés ugyanis különösen jellemző lehet az ifjúsági társadalomra. Ha igaz a politikától való elidegenedés tézis, akkor a politikáról való beszéd lehet egy olyan átmeneti részvételi forma, amely alig jár bármilyen erőfeszítéssel, nem szükséges hozzá elköteleződés, így a legkönnyebben megvalósítható, speciális részvételi forma lehet a politikával egyébként alig foglalkozó életkori csoportok számára.

Módszertan

Kutatásunk során két fázisban vettünk fel fókuszcsoportos beszélgetéseket, valamint félig strukturált interjúkat. Az első, 2021-es kutatás főbb témái a koronavírus-járványhelyzet hatásai, a (politikai, közéleti és civil) részvétel, valamint a demokrácia megítélése voltak⁴. Ezek elemzése témánk szempontjából elsősorban felderítő jellegű

⁴ A fókuszcsoportok részletes jellemzőit ld. a mellékletben. A csoportokban az adott településekről és közvetlen környezetükből érkező alanyok vettek részt: a budai csoportban budai kerületekben és a budai oldal gazdagabb agglomerációjában élők, a pesti csoportban pesti kerületekben élők, míg a fővároson kívüli csoportokban az adott városokban élők, és a városokhoz közeli kisebb településeken

volt, amely megalapozta a problémafelvetésünket. Kiinduló kérdésünk az volt, megfigyelhetőek-e jellemző különbségek a fiatalabb és az idősebb résztvevőink diskurzusai között. Az így azonosított, a következőkben bemutatott tendenciák mentén kialakított további kutatási kérdéseink megválaszolásához 2022 februárjában két fókuszcsoporthoz beszélgetést készítettünk budapesti, különböző tudományterületeken hallgató egyetemistákkal, valamint elemeztük egy interjúkutatás vonatkozó eredményeit, ahol összesen nyolc, 15 és 23 év közötti fiatallal készült félig strukturált, online interjú⁵. Az ezek során vizsgált kutatási kérdések az alábbiak voltak:

1. A politikai részvétel kommunikatív cselekvésként történő értelmezése valóban azonosítható-e a fiatalok diskurzusaiban?
2. Milyen diskurzusai azonosíthatók az online részvételnek a fiatalok körében?

Második kérdésünk indoka a pandémiás lezárások miatti megváltozó helyzet: miközben a szakirodalom korábban is ifjúságspecifikus részvételi formaként tekintett az online részvételre, a pandémiás lezárások ideiglenesen megváltoztatták a fiatalok online jelenlétének normatív értelmezését (ld. Déri & Szabó, 2021), így kíváncsiak voltunk rá, miként értelmezik az online részvételt a fiatalok egy olyan környezetben, ahol ez az elsődleges részvételi mód.

A fókuszcsoporthoz és a félig strukturált interjúk elemzéséhez a tematikus elemzés és a diskurzuselemzés kombinációját alkalmaztuk. Míg a tematikus elemzés lehetővé teszi “a különböző résztvevők perspektíváinak vizsgálatát, a hasonlóságok és különbségek kiemelését és előre nem látható felismeréseket hozhat”, ez a módszer a nyelvhasználat és a narrativitás megközelítéseire nem tud reflektálni (Nowell et al., 2017, p. 2). A diskurzuselemzés, amely a beszéd vizsgálatán keresztül nyújt rendszeres bizonyítékokat a társadalmi folyamatokról (Wortham & Reyes, 2021), ezért segíthet a fogalmakból kirajzolódó jelentések rendszerét, és a nyelvi-megnyilatkozási stratégiák változatosságát, az egyes kitüntetett fogalmakat figyelembe venni (Glózer, 2007).

A probléma azonosítása: a részvétel diskurzusai

Mint fentebb jeleztük, a kutatásunk kiindulópontját egy 2021-es, a teljes népesség körében felvett fókuszcsoporthoz adatfelvétel másodelemzése adta. Általános

élők is részt vettek. A budai csoportban jellemzően középosztálybeli, szellemi munkát végző alanyok vettek részt, míg az alacsonyabb végzettségűekkel készített csoportos beszélgetések résztvevőinek társadalmi pozíciója vegyesebb volt: szakmunkás és vállalkozó alanyok mellett nyugdíjas és betanított munkás alanyok is részt vettek a csoportokban.

⁵ A fókuszcsoporthoz és interjúk jellemzőit ld. a mellékletben. A három kutatási fázis résztvevői között nem volt átfedés, minden adatfelvétel során más-más alanyaink voltak.

értelmezési keretként kijelenthető, hogy a csoportokban az erősebb gyakorlati bevonódás a politikába, nem túl meglepő módon (ld. Oross, 2016), inkább a helyi szintre vonatkoztatva merült fel. A direkt politikai akció (aláírás, tájékozódás) részben lokális ügyek kapcsán, részben a pártpolitizálás mentén jelent meg, emellett még a tüntetéseken való részvétel merült fel többeknél. Az online részvétel relevanciája a fiatalabb alanyainknál volt tapasztalható, elsősorban online petíciók aláírása kapcsán, illetve volt olyan idősebb résztvevő is, aki a fiatalabbaknak tulajdonította az aktívabb online részvételt. Ahol az online részvétel mélyebben felmerült, ott gyakran kapcsolódott hozzá közbeszéd romlásának diskurzusa, amit az anonimitással, illetve a pesti csoportban a szolidaritás hiányával magyaráztak.

A részvétellel kapcsolatos főbb diskurzusok az alábbiak voltak:

1. Az *intézményesített részvétel*: a részvétellel kapcsolatos legerősebb diskurzus természetesen a választásokon (olykor népszavazáson) való részvételé volt. Ez minden csoportban, és minden korosztályú résztvevőnél felmerült, olykor a véleménynyilvánítás narratívájában, de gyakran az apátiával kapcsolódott össze:

Hát én is elmegyek mindig szavazni, akkor is, ha nincs kire szavazni. (34 éves nő, Buda)

Nem aktív választási lehetőségek, hanem kész tények elé állítottak. (45 éves férfi, Pest)

2. Az *érintettség diskurzusa*: a budai csoportban egy középkorú nő a személyes kapcsolódást emelte ki a részvétel feltételeként:

Hát, ha valamiben ő úgy érzi, hogy érdekelt lehet. Ami aktuális dolog van az életében, ami őt megmozgatja egy adott cél érdekében. (52 éves nő, Buda)

3. *Részvétel, mint morális felelősség*:

Felelősek vagyunk az életünkért, a jövő generáció életéért. Tehát mindenféleképpen azt hiszem, hogy a közéletben, aki tud, részt kell venni. És igenis a politikában is, ha az ember tud szerepet vállalni, akkor meg kell tenni. (53 éves nő, Nyíregyháza)

4. A *közpolitika figyelemmel követése*:

Nincsen különösebb céloom, inkább azt figyelem, hogy nekik, az ő [gyerekeim, unokáim] jövőjük hogy fog alakulni. (64 éves férfi, Buda)

Online azért utánanézek dolgoknak. (26 éves nő, Buda)

Tájékozódás. Honnan tájékozódik az ember? (Pest⁶)

5. Részvétel, mint *kommunikatív cselekvés*: a kutatás egy látványos tanulsága volt, hogy (különösen fiatalabb alanyaink körében) a részvétel diskurzusa gyakran összekapcsolódott a kommunikációval.

Az egyéni vélemény, akár még kisebb körökben is fontos lehet, hogyha úgy érezzük, hogy egyes társaságba valaki elhúz valamilyen irányba, akkor esetleg felvilágosítani mindkét, a kormány és az ellenzéknek a nézete, hogy akár egy átfogó képet kap. (26 éves nő, Budapest 1)

Hát az, hogy beszélgetek valakivel a politikáról, az már politikai részvétel. Benne vagy a politizálásba. (28 éves férfi, Budapest 2)

Ha esetleg vannak barátaid, akikkel nem értesz egyet, megpróbálsz egy pohár bor mellett megbeszélni. Nem is kell meggyőződnöd esetleg a másikat, csak megérteni, hogy ő mit gondol. (29 éves férfi, Székesfehérvár)

A par excellence kommunikatív cselekvések diskurzusa tehát erősen megjelent szinte mindegyik csoportban, és különösen jellemző volt fiatalabb megszólalóinkra. Az ilyen irányú értelmezésekben felfedezhető a habermasi normatív megközelítés is. Feltételezhető, hogy a politikai részvétellként értelmezett beszédaktusok alapvetően (a searle-i terminológia alapján) asszertív illokúciós lényegűek, és céljukat tekintve (legalábbis bizonyos megszólalóknál) a kölcsönös megértés is kirajzolódik. Fontos azt is kiemelni, hogy a személyes beszélgetések itt (néhol expliciten is, de feltételezhető, hogy a további szöveghelyeken impliciten) a face-to-face interakciókra vonatkoznak, és szembeállíthatók az online interakciók színvonalának és sikerességének megítélésével.

Annak megállapítására, hogy a részvétel kommunikatív cselekvésként való értelmezése valóban megjelenik-e a fiatalok diskurzusaiban, 2022 februárjában két online fókuszcsoportot szerveztünk olyan egyetemi hallgatókkal, akik a szűrőkérdőívben átlagos vagy az átlagosnál kisebb politikai részvételtől számoltak be, valamint készítettünk nyolc félig strukturált interjút különböző háttérű fiatalokkal. Ezek eredményeiről a következőkben számolunk be.

A részvétel diskurzusai a pandémia tükrében

Az értelmezés kontextusai: Covid-helyzet

A Covid mint aszteroidahatás (Déri & Szabó, 2021) a fiatalok személyes narratíváiban erősen megjelentek. A fókuszcsoportos adatfelvétel elején, „bemelegítésként”

⁶ A nem pontosított résztvevők a leíratban nem voltak azonosítva.

végzett szóasszociációkban szinte minden esetben központi helyet foglalt el a változás koncepciója. Ennek jellemzőbb értelmezési kerete volt a bizonytalanság, de volt olyan megszólaló (21 éves férfi), aki a változásban rejlő lehetőségeket is kiemelte.

Az értelmezés kontextusai: a politika diskurzusai

A fiatal korcsoportokra általában véve a politika ambivalens megítélése volt jellemző a politizálás nem minden formája és fóruma elfogadott számukra. A politika sok esetben szorongás forrása – az online (közösségi) politikai kommunikáció alacsony színvonala, a gyakori online zaklatás eredményeként sokan kifejezetten tartózkodnak a politikai megnyilvánulásoktól. Más megszólalók pedig csak nagyon szűk körben, ráadásul azonos politikai véleményen lévő csoporttársak, ismerősök körében hajlandók egyáltalán politikával foglalkozni.

A politika jelentésének értelmezését általában egyfajta normatív konszenzus határozta meg: a fókusz csoportos kutatás spontán asszociációiban egy olyan idealizált meghatározás rajzolódott ki, ami az állam irányításának és a közügyek intézésének konszenzusos módját helyezte középpontba, azaz a politika erősen szűk értelmezése összekapcsolódik az idealizált tág értelmezéssel:

Tulajdonképpen a népnek a gondolatait és igényeit képviselik azok, akik kiállnak az élére. (28 éves nő, 1. csoport)

Ezzel összefüggésben a részvétel a politika jelentésének fontos elemeként spontán is felmerült:

mint a politikai részvétel, hogy a véleménynyilvánítás az egy alapvető közügynek kéne, hogy legyen, hogy normális legyen, hogy hangsúlyozva legyen az, hogy ez fontos, hogy minden embernek van lehetősége meg, hogy milyen lehetősége van arra, hogy így részt vegyen ilyen általános közéleti kérdésekben. (20 éves nő, 1. csoport)

Elképzelhetően a normatív, az aktuálpolitikai tendenciáktól teljesen távol maradó konszenzus oka az lehetett, hogy a politika iránt nem különösebben érdeklődő, de magasabb kulturális tőkével rendelkező fiatalokból állt a csoport. Ezzel együtt heterogénebb fiatalokat vizsgáló interjú kutatási fázisban is az látszott, hogy a politika értelmezésének nagyon erős diskurzusa mutat annak szűk, normatív értelme felé.

Online és offline részvétel

A politika és a politikai részvétel járványhelyezettel való összefüggéseinél természetesen központi kérdés volt az online térbe helyeződő politikai aktivitás. A személyes interjúk tanúsága szerint a fiatalok alapvetően távolságtartóan viszonyultak az online aktivitáshoz: jellemzően a közösségi médiában és számukra ismeretlen emberekkel

nem osztják meg politikai nézeteiket, véleményeiket. Ez a fajta bizalmatlanság a fókuszcsoportos adatfelvételben más negatív értelmezésekkel is összekapcsolódott. Az első csoport résztvevői között konszenzus volt a tekintetben, hogy a pandémiás lezárások miatt a még inkább online térbe húzódó politizálás tovább erősödő polarizálódást eredményezhet:

Az interneten, hogy úgy mondjam sokkal jobban megtalálják azokat a véleményeket, amikkel ő egyet fog érteni. És lehet, hogy ha lemenne a kocsmába, akkor azt mondaná neki a barátja, hogy ez egy hülyeség. (25 éves férfi, 1. csoport)

Résztvevőink az első csoportban konszenzusosan magasabbra értékelték az offline részvételi formákat még az olyan egymásnak nagyjából megfeleltethető tevékenységek esetén is, mint egy petíció aláírása. Ennek jellemző magyarázata a nagyobb befektetett energia és kockázatvállalás volt:

Ott van velem szemben mondjuk az aktivista, lát engem, elkönyvel tehát tud rólam – most idézőjelben mondom – mesélni. (22 éves férfi, 1. csoport)

Egy megszólaló fogalmazott meg a csoportkonszenzusnak ellentmondó véleményt:

Én például nem gondolom úgy, hogy ha hogy is mondjam, hogy ha offline tesszük ezt meg, akkor ennek valami nagyobb vonzata, vagy ilyen jellegű következménye lenne, mert nem tudom mi lehet a legrosszabb? Az, hogy valaki látja, hogy valamibe hozzáadtam a nevemet? Én nem gondolom, hogy ez bármiféle olyan következményt vonna maga után, ami az én szempontomból negatív lenne. (25 éves férfi, 1. csoport)

A második csoportban halványabb volt az online formák lejjebb értékelése mentén kialakuló konszenzus, az emellett érvelő egyik résztvevőnk is hozzátette az ellenvéleményt megfogalmazó társát megerősítendő, hogy „A szó elszáll az írás megmarad”. Ezzel együtt általánosabb volt a személyes részvétel jelentősebbnek tulajdonítása, elsősorban az elszántság és az elköteleződés nagyobb mértékűnek feltevelésével. A hatást tekintve azonban nem volt teljes konszenzus:

Hát szerintem itt ez kicsit ilyen az elköteleződés szempontjából az, hogy ha valaki kimegy tüntetni az egy súlyosabb dolog, de ilyen impact szempontjából meg lehet az internetes véleménymegosztás egy – nem tudom – hatásosabb dolog. (23 éves nő, 2. csoport)

Összességében az látható, hogy az online történő politikai kommunikáció ismert a fiatalok számára, akik legalább passzív befogadóként találkoznak is időnként ezzel, azonban a megítélése jellemzően negatív (a gyenge pozitív diskurzusok közé tartozott a kommunikáció nagyobb hatékonysága és szélesebb körű elérhetősége). Ezzel

együtt már az online részvétel diskurzusai is jelzik, hogy a kommunikáció vizsgálata releváns lehet a politikai részvétel értelmezésében.

A kommunikatív cselekvés helye politikai részvétel értelmezéseiben

A politikai részvétel diskurzusaiban a fentiekkel összhangban konszenzuális elem volt a hagyományos, intézményesült részvételi formák jelenléte. A homogén női egyetemista csoportban mindezt elsősorban az aktivizmus diskurzusa keretezte, de volt olyan megszólaló is, aki a társadalmi felelősségvállalást emelte ki. Az első csoportban azonban már az első megszólaló spontán beemelte a kommunikatív cselekvés értelmezési körét is:

Egyrészt ugye a szavazás, de szerintem minden, ami tüntetésen való megjelenés vagy egyáltalán beszélgetés bárkikkel erről vagy tájékozódás már az is annak tekinthető, vagy kiállítás egy-egy ügyért bármilyen módon. (28 éves nő, 1. csoport)

A személyes interjúk alanyai a politikát a szereplők, intézmények és viták kontextusában értelmezték, így a részvétel számukra csak a szereplők (pártok) által működtetett világ lehet, amelyhez nekik kevés közük van. Ezért vesznek részt a választásokon, mert számukra ez a *politika*. Ugyanakkor a politikáról szóló kommunikáció esetükben is gyakran, mind az érdeklődő, mind az elutasító narratívákban megjelent:

Igazából nem tudom, mert nem szeretek a politikáról beszélni, nem is nagyon tudom. Ezért sem avatkozok bele. Nem szoktam bekapcsolódni, amikor a barátaim erről beszélnek, általában ilyenkor csöndben maradok. (15 éves nő, interjú)

Igazából én követem a politikát, engem érdekel is ez a dolog, hogy miként zajlik Magyarország gazdasága meg ilyenek, és ezt a választási kampányt is teljesen végig követtem, ezért ebben elég jártas vagyok. Tudom, hogy a kortársaimat is nagyon érdekelte ez most, hogy ki hogy mit, ki miért jó, ki miért nem, ezt csomószor meg is vitattuk. Érdekes dolog. (17 éves nő, interjú)

A fókuszcsoportokban, ahol explicite is rákérdeztünk a kommunikáció részvételként való értelmezésére, a legerősebb diskurzusok a meggyőzési célú kommunikáció politikai részvételként történő értelmezése mentén alakultak ki (ez főként az első csoportra volt jellemző, véleménykülönbségek ott inkább abban voltak, hogy milyen kommunikációs helyzetek teremthetnek ilyen feltételeket). Egy hozzászólónk kifejezetten a habermasi kommunikatív cselekvés-koncepcióhoz hasonlóan fogalmazta ezt meg:

Nem az van, hogy csak ordítozunk egymással és csak kígyót-békát kiabálunk egymásra, hanem egy tiszteleten alapuló párbeszédet folytatunk, ütköztetjük a nézőpontunkat. (22 éves férfi, 1. csoport)

Szintén erősen megjelent egy, a hipotézisünknek ellentmondó diskurzus, amely szerint a politikáról való beszéd nem tekinthető részvételnek. A második csoportban az ennek egyedül ellentmondó résztvevőnk arról számolt be, hogy családi körben sokat beszélget politikai témákról, és a kommunikációt a habermasi normák jellemzik:

Azt hiszem, hogy ami a legfontosabb, dolog, amit megtanultam a szüleimtől az az, hogy nyitottan álljak hozzá ezekhez a dolgokhoz, és igazából mi is, amikor beszélgetünk egymással akkor nem valamelyik konkrét párt mellett vagy ellen próbálunk érvelni, hanem adott pártnak az adott tevékenysége, vagy elképélése, vagy gondolata, programja mellett, vagy ellen. (28 éves nő, 2. csoport)

Elképzelhető, hogy az a tapasztalat vagy elvárás, hogy a politikáról való kommunikáció sikeres, meggyőző lehet, hozzájárulhat a kommunikáció cselekvésként való értelmezéséhez.

1. táblázat: Részvétel, mint kommunikatív cselekvés: értelmezések

Megítélés	Jellemző diskurzusok	Jellemző idézet
Minden politikával összefüggő kommunikáció részvétel	Minden politikai kommunikáció potenciálisan befolyásolhat másokat	<i>Szerintem egy lazább beszélgetés is mondjuk egy kisebb közönség előtt levő beszélgetés is számíthat annak, merthogy azt nem tudhatjuk, hogy ezzel mekkora, tehát azzal, hogy igen, hogy mennyire befolyásoljuk a résztvevőket és, hogy ezzel egyébként mekkora hullámot indítunk el. (28 éves nő, 1. csoport)</i>
	Az online kommunikáció szerepe	<i>Szerintem az is politikai részvételnek számít, amikor a kommentháborúba az emberek nagyon belemennek. (20 éves nő, 1. csoport)</i>
	Ok-okozati összefüggés a részvétel egyéb formáival	<i>Szerintem mindenképpen, mert az is segíti ezt az információ áramlást tehát, hogy mindenképpen hosszútávon hozzájárul az aktív részvételhez is. (28 éves nő, 2. csoport)</i>
Bizonyos kommunikációs helyzetek tekinthetők részvételnek	Ahol a jelentősebb befolyásolási potenciál adott	<i>Mondjuk egy baráti társaságban szerintem nem inkább, hogy ha egy olyan helyen, ami tényleg számottevő sok ember hallja-látja, esetleg megjelenik valahol, az már inkább. (21 éves férfi, 1. csoport) ennek a nyilvánosságától függ, hogy ha tényleg egy podcast keretében megy le, akkor akár mondhatjuk, hogy igen, de hogy ha csak 4-5-en összeülnek, és még ha kulturáltan is beszélgetnek, és akár a nézőpontjaikat ütköztetik lehet, hogy az meg nem. (25 éves férfi, 1. csoport)</i>
Nem tekinthető részvételnek	A véleménynyilvánítás és a részvétel elkülönítése	<i>Ha mondjuk szöbáhozuk, hogy XY én erre szavaztam, akkor igazából még csak véleményt mondunk, de, hogy ha meg is tesszük, elmegyünk pl. szavazni, beikszeljük az adott kis négyzetben, hogy kire szeretnénk szavazni és bedobjuk az urnába, az már egyfajta politikai megnyilvánulás a részünkről. (21 éves nő, 2. csoport)</i>

Forrás: saját szerkesztés.

Összességében azt láthattuk, hogy a részvétel és a nem részvétel közötti határvo-
nal a kommunikáció vonatkozásában fókuszcsoportos beszélgetésekben a
célorientációban mutatkozott meg. A politikáról való beszélgetés résztvevőink sze-
rint nem politikai részvétel, ha véleményt fejez ki, és nincs egyértelmű célja. A

célirányos, elsősorban meggyőzésre irányuló kommunikáció azonban sok esetben erősen össze tud kapcsolódni a részvétel diskurzusaival. Természetesen azt csak hipotézisként állíthatjuk, hogy ez a vírushelyzet miatti bezárkózásnak, és a személyes kapcsolatok felértékelődésének a politikai részvétel percepciójára gyakorolt hatásként értelmezhető (lásd Böcskei et al., 2023), azonban, ha ezt a személyes élet (az egészségügyi döntések) ideiglenes explicit politizálódásának kontextusában értelmezzük, logikus következtetésnek tűnik személyközi politikai kommunikáció jelentőségének (nem szükségszerűen tartós) felértékelődése.

Összegzés

Tanulmányunkban ahhoz a diskurzushoz kívántunk hozzájárulni, amely a magyar fiatalokat apolitikus, passzív, érdektelen társadalmi csoportként írja le. Ezt a sztereotíp képet a politikai részvétel (illetve ennek kontextusaként a politika) értelmezésének kritikai vizsgálatával igyekeztünk árnyalni, amely új szempontokat eredményezhet a politikai részvétel megközelítéseihöz.

Kiindulópontunk az volt, hogy a koronavírus-járvány és az életvilág vele járó ideiglenes, de radikális átalakulása a fiatalok (mint ezen átalakulás kiemelt elszenvedői) politikai részvételről alkotott nézeteire is hatással lehet. Ezt a hatást általánosságban aszteroida-harásként definiáltuk. A politikai részvételnek álláspontunk szerint három lehetséges stratégiája alakulhatott ki a világjárvány idején: (1) a politikai részvétel általános elutasítása, egyfajta be- és elzárkózás (teljes apolitikusság), (2) a politikai részvétel áthelyezése az online térbe (tehát részvétel-transzformáció), és/vagy (3) a politikai részvétel újraértelmezése (tehát részvétel-definiálás). Elemzésünk azt mutatta, hogy az első és a harmadik stratégia azonosítható a fiatalok részvételről alkotott diskurzusaiban. Fontos és egyértelmű tanulság, hogy a várakozásokkal ellentétben az online részvétel megítélése a fiatalok körében jellemzően kifejezetten negatív volt, ezzel szemben a részvétel személyközi kommunikációként való értelmezése, ha nem is egységesen, de kívánatosabb és hatékonyabb stratégiaként értelmeződött. Ezt a jellegzetességet érdemes a későbbiekben még részletesebben, akár kvantitatív módszerekkel tovább vizsgálni.

Kutatásunk során, miután azonosítottuk, hogy releváns a részvétel diskurzusait az életkor szempontjából vizsgálni, két kérdésre kerestük a választ.

1. A politikai részvétel kommunikatív cselekvésként történő értelmezése valóban azonosítható-e a fiatalok diskurzusaiban?
2. Milyen diskurzusai azonosíthatók az online részvételnek a fiatalok körében?

A máshol részletesebben elemzett interjúkutatás (Szabó & Déri, 2023), valamint más empirikus bizonyítékok (Kitanova, 2020) arra utalnak, hogy a politikai részvétel kommunikatív értelmezése elsősorban középosztályi pozíciót feltételez. Az

első kutatási kérdésünkre így részlegesen megerősítő választ adhatunk: a fiatalok diskurzusában megjelenik a kommunikatív cselekvéssel összefüggő részvétel-értelmezés, azonban az nem jelenthető ki egyértelműen, hogy ez kifejezetten őket jellemző diskurzus. A középosztályi fiatalok esetében mindenesetre a politikáról való beszéd is értelmeződhet a politikai részvétel egy formájaként, azaz tulajdonképpen beszédaktusként. Míg a klasszikus elméletek a részvétel [offline] kommunikációként való értelmezését többnyire a politikai cselekvésre és részvételre való explicit felhívásokra korlátozzák, kvalitatív kutatásunk azt mutatta, hogy a részvétel diskurzusai gyakran magukban foglalják a mások kommunikatív befolyásolását is. Éppen ezért véleményünk szerint komoly potenciál van a beszédaktus-elmélet politikai részvételre való alkalmazásában, amennyiben a (korábban bemutatott searle-i fogalomhasználat szerinti) asszertívum illokúciós lényege egyértelműen azonosítható volt az elemzett diskurzusokban.

Feltételezhető, hogy a részvétel explicit beszédaktusként való szubjektív értelmezése összefügghet a szoros személyközi kapcsolatok növekvő jelentőségével, ami valószínűleg a világjárványhoz kapcsolódó társadalmi izolációval áll kapcsolatban. Ebben a kontextusban feltételezésünk szerint a politika megvitatása és a politikában való részvétel így kvázi szinonimaként volt kezelhető.

Második kutatási kérdésünkre a szakirodalmi konszenzusból fakadó várakozásoknak részben ellentmondó eredmények születtek. Az online részvétel megítélése elsősorban az alacsonyabb fokú elköteleződés miatt jellemzően negatív volt, miként a polarizáció szempontja is felmerült a negatív diskurzusokban (különösen érdekes ez az eredmény annak tükrében, hogy Böcskei és munkatársai (2023) azt találták, a járvány erősen hatott az online térben eltöltött időre. A túl sok online idő, úgy tűnik, leértékelhette az ott végzett tevékenységeket). Az online részvétellel kapcsolatban kevésbé volt konszenzuális a hatékonyság megítélése: a potenciálisan nagyobb közönség és az online kommunikáció maradandósága mentén azonosíthatóak voltak az online részvételi formákat e tekintetben magasabbra értékelő vélemények is. Ezzel együtt is úgy tűnik, hogy az online szerepvállalás legfeljebb a fiatalok politikai részvételről szóló diskurzusainak perifériáján szerepel. Ezzel szemben a politikáról való beszéd a politikai cselekvés érzékelhető formájává vált. Ebben az értelemben a részvétel, mint kommunikatív cselekvés elsősorban a mások befolyásolására irányuló megnyilatkozásokban értelmeződik, azonban vannak olyan diskurzusok is, amelyek ennél tágabban értelmezik ezt, és mindennemű politikai beszéd potenciális befolyásoló hatása mentén részvételként tekintenek az ilyen jellegű megnyilatkozásokra. Ha ezt a megállapításunkat más tudományos eszközrendszerrel is meg tudjuk erősíteni, az a politikai részvétel aszteroida-hatásaként is értelmezhető, hiszen más értelmezési keretet hoz létre a korábbiakhoz, a Covid-előtti világhoz képest.

A részvétel beszédaktusként való értelmezése gyakran kapcsolódott a politikai polarizáció észleléséhez (Green et al., 2020; Rovny et al., 2022), amit az online kommunikáció erősít, míg az offline politikai beszéd potenciálisan csökkenthet.

Összességében kijelenthető, hogy a klasszikus elméletek kiterjesztése mindenképpen hasznos lehet a politikai részvétel mindennapi diskurzusainak értelmezéséhez, noha a várt kapcsolódás a fiatalok diskurzusaihoz nem rajzolódott ki egyértelműen, inkább a középosztályi helyzet hatásait tapasztaltuk erőteljesebben. Ezzel együtt a beszédaktusok gondolatához (Austin, 1990; Searle, 1969) való visszatérés hasznos értelmezési keretet nyújthat, mivel a fókuszcsoportos kutatásban megfigyelt részvételi diskurzusokban az asszertívum illokúciós lényege egyértelműen azonosítható volt. Ez annyiban is újdonság, hogy a politikai részvétel klasszikus irodalma legfeljebb a direktívummal állítható rokonságba (a kampányolás, mint valamilyen konkrét politikai cselekvésre való rábeszélés, meggyőzés részvételeként való értelmezésével).

Mindezek alapján Theocharis és van Deth (2017) kommunikációval összefüggő megközelítésének „feje tetejéről a talpára” történő állítását javasoljuk az eredményeink tükrében. Véleményünk szerint az általuk azonosított digitális részvétel a kommunikatív cselekvések egy altípusának tekinthető, amelyek mellett az offline személyközi kommunikáció csatornáit és üzeneteit is vizsgálni érdemes. Természetesen ezen állításunkat érdemes más társadalmi rétegekben és más országokban is tesztelni.

Mindezekkel együtt kutatásunk paradox képet mutat. Miközben a részvétel kommunikatív cselekvésként való azonosítása egyértelműen megjelent a középosztálybeli fiatalok diskurzusaiban, mindez nem járt együtt a politika tág értelmezésével: a tudatos politikai részvétel a legalapvetőbb formákon túl (pl. részvétel a választásokon) ritka. A politikai beszéd tehát jelen van a középosztálybeli fiatalok életvilágában, a politikáról való beszéd így a szűk értelemben vett politikán kívüli részvételi formává válik. Az a tény, hogy nagyon kevés empirikus szakirodalom van erről a témáról, erősíti azt a feltételezést, hogy a világvilágárványhelyzetnek ebben katalizátor szerepe lehetett.

Fontos további kutatási irányokat jelöl ki annak vizsgálata, hogy a részvétel kommunikatív cselekvésként való értelmezése vajon a korrallal vagy egyéb társadalmi-gazdasági változókkal mutat erősebb összefüggést (eredményeink azt sugallják, hogy a középosztálybeli státusz és a politikai hírek követése is legalább akkora szerepet játszhat ebben, mint az életkor), illetve, hogy a diskurzusok és a tényleges szokások mennyiben feleltethetők meg egymásnak.

Függelék

M1 táblázat: A fókuszcsoporthoz jellemzői⁷

Helyszín	Dátum	Formátum	Nem	Végzettség	Életkor
1. fázis					
Budapest 1	15/06/2021	Face-to-face	5 férfi +5 nő	Egyetemi diploma	26-65
Budapest 2	02/07/2021	Face-to-face	5 férfi +5 nő	Érettségi	35-62
Székesfehérvár	25/06/2021	Face-to-face	5 férfi +5 nő	Érettségi	32-65
Nyíregyháza	29/06/2021	Face-to-face	5 férfi +5 nő	Legfeljebb érettségi	25-65
2. fázis					
Online 1	02/02/2022	Online	3 férfi + 2 nő	Egyetemi hallgató	20-28
Online 2	02/02/2022	Online	5 nő	Egyetemi hallgató	20-25

Forrás: saját szerkesztés

M2. táblázat: A félig strukturált online interjúk alanyainak jellemzői

Dátum	Nem	Életkor	Településtípus	Végzettség
2022.05.30	Nő	23	Főváros	Felsőoktatási/egyetemi hallgató
2022.05.25	Nő	20	Főváros	Felsőoktatási/egyetemi hallgató
2022.05.30	Férfi	20	Főváros	Felsőoktatási/egyetemi hallgató
2022.05.30	Férfi	18	Főváros	Középiskolás diák
2022.06.08	Nő	23	Főváros	Felsőoktatási/egyetemi hallgató
2022.06.07	Nő	17	Község	Középiskolás diák
2022.05.26	Nő	15	Kisváros	Általános iskolás diák
2022.06.01	Férfi	17	Főváros	Középiskolás diák

Forrás: saját szerkesztés

Irodalomjegyzék

- Amná, E. & Ekman, J. (2014). Standby citizens: Diverse faces of political passivity. *European Political Science Review*, 6(2), 261–281. doi:10.1017/S175577391300009X
- Angyal, E. E. & Fellner, Z. (2020). How are online and offline political activities connected? A comparison of studies. *Intersections*, 6(2), 81–98.
- Austin, J. L. (1990 [1962]). *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó.
- Baek, Y. M., Wojcieszak, M. & Delli Carpini, M. (2012). Online versus face-to-face deliberation: who? Why? What? With what effects? *New Media and Society*, 14(3), 363–383. doi: 10.1177/1461444811413191.

⁷ Szervezési okokból az online csoportokban több nő vett részt, mint férfi, ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a felsőoktatásban felülreprezentáltak a nők, és alanyaink főként bölcsészettudományi képzésekről kerültek ki, ahol az arányok még egyenlőtlenebbek. Ennek következtében úgy döntöttünk, hogy egy homogén női csoportot és egy heterogén, férfiakból és nőkből álló csoportot hozunk létre. A női csoportnak női moderátora volt.

- Bakker, T. P. & de Vreese, C. H. (2011). Good news for the future? Young people, internet use, and political participation. *Communication Research*, 38(4), 451–470. doi: 10.1177/0093650210381738.
- Boulianne, S., Lalancette, M. & Ilkiw, D. (2020). 'School strike 4 climate': social media and the international youth protest on climate change. *Media and Communication*, 8(2), 208–218. doi: 10.17645/mac.v8i2.2768.
- Böcskei, B., Fekete, M., Nagy, Á. & Szabó, A. (2023). *Maszkon túl. Generációs koronavírus- és válság-megélések vizsgálata több kutatási módszer együttes alkalmazásával*. Gondolat Kiadó.
- Carpentier, N. (2011). *Media and Participation: A Site of Ideological-Democratic Struggle*, Intellect/University of Chicago Press.
- Chang, L. & Jacobson, T. (2010). Measuring participation as communicative action: a case study of citizen involvement in and assessment of a city's smoking cessation policy-making process. *Journal of Communication*, 60, 660–679.
- Claggett, W. & Pollock, P.H. (2006). The modes of participation revisited, 1980-2004. *Political Research Quarterly*, 59(4), 593–600.
- Déri, A. és Szabó, A. (2021). Generációs kihívás a poszt-Covid időszakban. *Szociológiai Szemle* 31/4 pp. 4–27.
- Dinas, E. & Stoker, L. (2014). Age-Period-Cohort analysis: a design-based approach. *Electoral Studies*, 33/2014, 28–40.
- Eliasoph, N. (1998). *Avoiding Politics: How Americans Produce Apathy in Everyday Life*. Cambridge University Press.
- Engberg, L. (2000). *Reflexivity and Political Participation: A Study of Re-embedding Strategies*. Roskilde Universitet, Roskilde, Vol. 34.
- Felkai, G. (1993). Kritikai megjegyzések a habermasi cselekvélmélethez, *Szociológiai Szemle*, 3-4, 45–59.
- Gábor, K. (2004). Globalizáció és ifjúsági korszakváltás. In Gábor K., & Jancsák Cs. (szerk.). *Ifjúsági korszakváltás – Ifjúság az új évezredben*. Belvedere.
- Gálik, M. (2018). Emitt a gépek s számok titkai! – Töprengések a hírmédiában megjelenő kommunikációs buborékról. In Csordás T., & Varga Á. (szerk.), *MMDC terelő – Tanulmányok a marketing-, média- és designkommunikáció területéről*. Budapesti Corvinus Egyetem, 9–16.
- Gazsó, F. & Stumpf, I. (1992, szerk.). *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Ezredforduló Alapítvány.
- Gazsó, T. & Szabó, A. (2002). Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In Szabó, A.; Bauer, B.; Laki, L. (szerk.): *Ifjúság 2000, Tanulmányok I.*, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Glózer, R. (2007). A diskurzuselemzés módja és értelme. In Feischmidt, M. (szerk.) *Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom- és kultúrakutatásban*. ELTE.
- Gordon, H.R. & Taft, J.K. (2011). Rethinking youth political socialization: teenage activists talk back, *Youth and Society*, 43, 1499–1527, doi: 10.1177/0044118x10386087.
- Green, J., Edgerton, J., Naftel, D., Shoub, K. & Cranmer, S. J. (2020). Elusive consensus: polarisation in elite communication on the Covid-19 pandemic. *Science Advances*, 28(6), eabc2717.
- Habermas, J. (1999 [1962]). *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Osiris.
- Habermas, J. (2006). Political communication in media society: does democracy still enjoy an epistemic dimension? The impact of normative theory on empirical research. *Communication Theory*, 16(4), 411–426.
- Habermas, J. (2011). *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Gondolat.
- Henn, M., Weinstein, M. & Wring, D. (2002). A Generation Apart? Youth and Political Participation in Britain. *The British Journal of Politics & International Relations*, 4 (2), 167–192.

- Illés, G., Körösenyi, A. & Gyulai, A. (2020). Gátépítéstől az ultipartiig – A természet elleni játszma endogenizálása az Orbán-rezsimben. In Körösenyi, A., Szabó, A. & Böcskei, B. (szerk.) *Vírusba oltott politika. Világjárvány és politikatudomány*. TK Politikatudományi Intézet, Napvilág Kiadó, 17–30.
- Kahne, J., Middaugh, E. & Allen, D. (2014). Youth, New Media, and the Rise of Participatory Politics. *Youth & Participatory Politics Research Network Working Papers*, No. 1, letöltve a https://clalliance.org/wp-content/uploads/files/ypp_workinpapers_paper01_1.pdf (2023.03.12.)
- Kallio, K.P. & Häkli, J. (2013). Children and young people's politics in everyday life. *Space and Polity*, 17(1), 1–16, doi: 10.1080/13562576.2013.780710.
- Kim, J. & Kim, E. J. (2008). Theorizing dialogic deliberation: everyday political talk as communicative action and dialogue. *Communication Theory*, 18, 51–70.
- Kitanova, M. (2020). Youth political participation in the EU: evidence from a cross-national analysis. *Journal of Youth Studies*, 23(7), 819–836, doi: 10.1080/13676261.2019.1636951.
- Klein, T. (2020). A közösségi (médiá)platformok társadalmi integrációs és dezintegrációs hatásai. *Glossa Iuridica*, VII/1-2., pp. 71–100.
- Kulynych, J. (1997). "Performing politics: foucault, habermas, and postmodern participation", *Polity*, Vol. 30 No. 2, pp. 315–346.
- Marián, B. (2020). A 15–29 évesek politikai, közéleti véleményei. In Nagy Ádám (szerk.): *A lábjegyzeten is túl. Magyar Ifjúságkutatás 2020*. Szociális Demokráciáért Intézet – Excenter Kutatóközpont, 219–258.
- Macnamara, J. (2012). Democracy 2.0: can social media engage youth and disengaged citizens in the public sphere? *Australian Journal of Communication*, 39(3), 65–86.
- Matthes, J. (2022). Social media and the political engagement of young adults: between mobilisation and distraction. *Online Media and Global Communication*, 1(1), 6–22.
- McAllister, I. (2020). Partisanship and political participation. In Oscarsson, H. & Holmberg, S. (szerk.). *Research Handbook on Political Partisanship*, Edward Elgar Publishing Limited, 266–280.
- Nowell, L. S., Norris, J. M., White, D. E. & Moules, N.J. (2017). Thematic analysis: striving to meet the trustworthiness criteria. *International Journal of Qualitative Methods*, 16(1), 1–13. doi: 10.1177/1609406917733847.
- Oross, D. (2016). A magyar fiatalok politikai részvételének változása. *Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat*, 5(4), 25–41.
- Oross, D. (2021). Ifjúságpolitika 1956 után Magyarországon. In Bódi, Ferenc; Savova, Ralitsa (szerk.) *Bátorság a politikában*. Gondolat, Társadalomtudományi Kutatóközpont, 277–297.
- Oross, D. & Szabó, A. (2019). Aktív és fiatal = Magyar egyetemista? In Szabó, A., Susánszky, P. & Oross, D. (szerk.) *Mások vagy ugyanolyanok?* Belvedere Meridionale–TK PTI, 35–65.
- Oser, J., Hooghe, M. & Marien, S. (2013). Is online participation distinct from offline participation? A latent class analysis of participation types and their stratification. *Political Research Quarterly*, 66(1), 91–101. doi: 10.1177/1065912912436695.
- Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble. What the internet is Hiding from You*. The Penguin Press.
- Pálfy-Madarász Eszter (2016). *Lesz egy kóla! Magyar nyelvű kéréstípusok és -stratégiák mozibűfés diskurzusok korpuszában*. Doktori (PhD) értekezés. PTE BTK.
- Pelter, Z. (2020). Pandemic participation: youth activism online in the Covid-19 crisis, elérhető: <https://www.unicef.org/globalinsight/stories/pandemic-participation-youth-activism-online-Covid-19-crisis> (2022.06.15.).
- Phelps, E. (2004). Young Citizens and Changing Electoral Turnout, 1964–2001. *The Political Quarterly*, 3, 238–248.

- Quintelier, E. (2007). Differences in political participation between young and old people. *Contemporary Politics*, 13(2), 165–180. doi: 10.1080/13569770701562658.
- Rovny, J., Bakker, R., Hooghe, L., Jolly, S., Polk, G.M., Jonathan, S.M. & Vachudova, M.A. (2022). Contesting Covid: the ideological bases of partisan responses to the Covid-19 pandemic. *European Journal of Political Research*, 61(4), 1155–1164.
- Searle, J. (1969). *Speech acts: an essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press.
- Skoric, M. M., Zhu, Q., Goh, D. & Pang, N. (2016). Social media and citizen engagement: a meta-analytic review. *New Media and Society*, 18(9), 1817–1839.
- Snow, D. A., Soule, S. A. & Kriesi, H. (2004). *The Blackwell Companion To Social Movements*, Blackwell Publishing.
- Szabó, A. & Déri, A. (2023). Talk or something more? Covid-19 and youth discourses of participation. *Qualitative Research Journal*. doi: 10.1108/QRJ-02-2023-0031
- Szabó, A. (2016) Előszó. In Szabó Andrea (szerk.). Racionálisan lázadó hallgatók II. Apátia – Radikalizmus – posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében. Belvedere Meridionale – MTA TK PTI, 9–14.
- Szabó, A. (2018). A magyar fiatalok politikához való viszonya. In Székely, L. (ed.). *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Kutatópont Kft., Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft., 435–458.
- Szabó, A. & Kern, T. (2012). A magyar fiatalok politikai aktivitása. In Bauer, B. (ed.): *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010*. NCSZSI.
- Szabó, A. & Oross Dániel (2017). Előszó. In Szabó, A. & Oross, D. (szerk.): *Csendesek vagy lázadók? A hallgatók politikai orientációi Magyarországon*. MTA TK PTI-Belvedere Kiadó, 7–12.
- Szabó, M. (1998). *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*, Rejtjel politológiai könyvek
- Szabó M. (2001). *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*. Rejtjel politológiai könyvek.
- Tarrow, S. (1994). *Power in Movement Social Movements Collective Action and Politics*. Cambridge University Press.
- Theocharis, Y. (2015). The conceptualisation of digitally networked participation. *Social Media & Society*, 1(2), 1–14. doi: 10.1177/2056305115610140.
- Theocharis, Y. & van Deth, J.W. (2017). *Political Participation in a Changing World. Conceptual and Empirical Challenges in the Study of Citizen Engagement*, Routledge.
- Tilly, C. (1978). *From Mobilization to Revolution*, Random House, New York, NY.
- van Deth, J. (2021). What is political participation? *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. doi: 10.1093/acrefore/9780190228637.013.68 (2022.06.15.).
- Verba, S. & Nie, N.H. (1972). *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. University of Chicago Press.
- Vromen, A., Xenos, M. & Loader, B. (2015). Young people, social media and connective action: from organisational maintenance to everyday political talk. *Journal of Youth Studies*, 18(1), 80–100, doi: 10.1080/13676261.2014.933198.
- Weiss, J. (2020). What is youth political participation? Literature review on youth political participation and political attitudes. *Frontiers in Political Science*, 2(1). doi: 10.3389/fpos.2020.00001
- Wortham, S. & Reyes, A. (2021). *Discourse Analysis beyond the Speech Event*. 2nd ed., Routledge.
- Zinnecker, J. (2006 [1986]). A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához. In Gábor, K. & Jancsák, Cs. (szerk.): *Ifjúságszociológia. Szemelvények*. Belvedere Meridionale, 69–94.

DISCOURSES OF POLITICAL PARTICIPATION AMONG YOUNG HUNGARIANS**Abstract**

Different macro- and meso-level theories of youth political participation focus on who participates in political action and why. However, little is known about how young people interpret these forms of participation and whether their actual participation is structured along these interpretations. Our study aims to show what discourses of political participation can be identified in Hungary and which are specific to young people. This question is particularly relevant in the pandemic that emerged after COVID-19, which confined young people's everyday interactions and political activism to the online space for almost two years. According to our 'Asteroida Effects' hypothesis, new forms of political participation may have emerged, which may have reinterpreted the previous dynamics between online and offline participation. After the third wave of the pandemic and during the fourth wave, we conducted six focus group discussions and eight semi-structured online interviews, which we analysed through discourse analysis. Our results show that, at least in part, young people have redefined political participation due to the asteroid impact and have included communication about it in the meaning field of political participation.

Keywords: speech acts, discourses of political participation, young people, COVID-19